

אפקטיביות החובה להציל – ניתוח פסיכולוגי

מאת
אסף יעקב*

- א. מבוא
ב. חצגת המודל להגשת עזרה
ג. השלב הראשון במודל – הבחנה במתרחש
ד. השלב השני במודל – פרשנות האירוע על-ידי הצופה מן הצד
ה. השלב השלישי במודל – הגדרת תחום האחריות
ו. השלב הרביעי במודל – ידע ויכולת להגיש עזרה
ז. השלב החמישי במודל – קבלת ההחלטה בדבר הגשת/אניהגשת עזרה
1. האופן שבו ההחלטה מתקבלת
2. הגדלת העלות הכרוכה באניהושטת עזרה
א. יישום של הגדלת העלות שבא-הצלה עקב הפרת חוק לא תעמוד על דם רעך
3. התערבות בעלויות ההצלה
א. כללי
ב. יישום העקרונות במסגרת חוק לא תעמוד על דם רעך
(1) צמצום העלויות למציל – הודעה לרשויות או לגורם אחר
(2) צמצום העלויות למציל – נוכחות בזירת האירוע
(3) צמצום העלויות למציל – חסינות או שיפוי
ח. סיכום

א. מבוא

זה לא נמכר התקבל בישראל חוק לא תעמוד על דם רעך, התשנ"ח-1998.¹ החוק הוא פרי יוזמה חקיקתית פרשית שהונעה על-ידי חבר הכנסת חנן פורת.² מטרת החוק, כפי שזו

* מרצה, המרכז הבינתחומי, הרצליה, תורתית נתונה לתנן גולדשמידט, תוך דגן, אריאל פורת, דניאלה צרוניצר-יעקב, רותי רייזל, שי רויבר, יורם שחר, זכן למשתתפי הסמינריון המחלקתי של האוניברסיטה העברית בירושלים ואוניברסיטת תל-אביב, ולחברי מערכת עיוני משפט – אופיר גוה (סגן עורך), דרור לוי, דנה עציון וקרן מימון, על הערותיהם המועילות וההשגות לטיוטות קודמות של מאמר זה.

1 ס"ח 1670 (להלן: חוק לא תעמוד על דם רעך, או החוק).

2 ד"כ 145 ותשנ"ה) 7535, 7742.

עולה מדברי הכנסת³ ומסעיף 1 לחוק, היא לקבוע תיבת הצלה במקרים הגופלים לגדרו. כוונת המנסחים הייתה להטיל "חיבה על אדם להושיט עזרה לאדם הנמצא לנגד עיניו, עקב אירוע פתאומי, בסכנה חמורה ובייחודית לחייו, לשלמות גופו ולבריאותו, כאשר לאל ידו להושיט את העזרה בלי להסתכן או לסכן את זולתו".⁴ בדבר חקיקה זה הרג המחוקק הישראלי במטרת ארוכת שנים שהיתה נהוגה במשפט המקובל,⁵ והצטרף אל חבר

3 שם, בע' 7542. הרברים נאמרו בעניין הצעת חוק העונשין (תיקון מס' 45) (לא תעמיד על דם רצח), התשנ"ה-1995 (קריאה ראשונה), תשנ"ה, 13 במרס 1995, כמובן לאו הדיון בעניין הצעת חוק העונשין (תיקון) (לא תעמוד על דם רצח), התשנ"ה-1995, ד"כ 145 (תשנ"ה) 7422, והדיון בעניין הצעת חוק לא תעמיד על דם רצח, התשנ"ה-1998, ד"כ 175 (תשנ"ח) 8344.

4 סעיף 1 להיק לא תעמיד על דם רצח.

5 על מפורט זו, בעדה ונגדה, נכתבו מאגזיים אין ספור. להלן כמה מהחשובים שביניהם:
E.J. Weirich "The Case for a Duty to Rescue" 90 *Yale L. J.* (1980) 247;
S.J. Heyman "Foundations of the Duty to Rescue" 47 *Van. L. Rev.* (1994) 673;
R.J. Lipkin "Beyond Good Samaritans and Moral Monsters: An Individualistic Justification of the General Legal Duty to Rescue" 31 *UCLA L. Rev.* (1983) 252;
L. Bender "A lawyer Primer on Feminist Theory and Tort" 38 *J. Legal Educ.* (1988) 3; A.D. Woolley "A Duty to Rescue: Some Thoughts on Criminal Liability" 69 *Va. L. Rev.* (1983) 1273; C.H. Schroeder "Two Methods for Evaluating Duty to Rescue Proposals" 49 *Law and Contemp. Probs.* (1986) 181;
J. Wenik "Forcing the Bystander to Get Involved: A Case for a Statute Requiring Witnesses to Report Crime" 94 *Yale L. J.* (1985) 1787; V.C. Brady "The Duty to Rescue in Tort Law: Implications of Research on Altruism" 55 *Ind. L. Rev.* (1980) 551; E.H. Grush "The inefficiency of the No-Duty-to-Rescue Rule and A Proposed 'Similar Risk' Alternative" 146 *U. Pa. L. Rev.* (1998) 881; S. Levmore "Waiting for Rescue: An Essay on the Evolution and Incentive Structure of the Law of Affirmative Obligations" 72 *Va. L. Rev.* (1986) 879; J.M. Adler "Relying Upon the Reasonableness of Strangers: Some Observations About the Current State of Common Law Affirmative Duties to Aid or Protect Others" 1991 *Wis. L. Rev.* (1991) 867; W.A. Seavy "I Am Not My Guest's Keeper" 13 *Vand. L. Rev.* (1960) 699; J. Silver "The Duty to Rescue: A Reexamination and Proposal" 26 *Wm. & Mary L. Rev.* (1985) 423; M.B. Rosenberg "The Alternative of Reward and Praise: The Case Against a Duty to Rescue" 19 *Colum. J. L. & Soc. Probs.* (1985) 1; D.B. Yeager "A Radical Community of Aid: A Rejoinder to Opponents of Affirmative Duties to Help Strangers" 71 *Wash. U. L. Q.* (1993) 1; P.F. Lake "Recognizing the Importance of Remoteness to the Duty to Rescue" 46 *DePaul L. Rev.* (1997) 315; W.M. Landes & R.A. Posner "Salvors, Finders, Good

המדינות שהוסיפו אל ספר החוקים חיוב להציל במקרים הראויים,⁶ נקודת-המוצא של המחוקק הישראלי בהחלטת החיוב להציל היתה, בדומה לזו של מחוקקים אחרים בעולם, כי חוק לא העמוד על דם רצח נועד לרפא תופעות חברתיות מסוימות. לגישת מציע החוק, חלה בחברה הישראלית הידרדרות מוסרית, שאחד מביטוייה הוא שאנשים אינם נוטים להגיש עזרה לזולתם גם אם הוא נמצא בסיטואציה של סכנת חיים.⁷ בדברי הכנסת להצעת החוק הראשונה, יוזם החוק טוען כי העולם מכיל יותר ויותר חברות מפותחות

Samaritans, and Other Rescuers: An Economic Study of Law and Altruism" 7 *J. Legal Stud.* (1978) 83; J.E. Rowe & T. Silver "The Jurisprudence of Action and Inaction in the Law of Tort: Solving the Puzzle of Nonfeasance and Mifeasance from the Fifteenth Through the Twentieth Centuries" 33 *Duq. L. Rev.* (1995) 807; M.A. Glendon *Rights Talk – The Impoverishment of Political Discourse* (New York, 1991) כרך כן ראו: *Prosser and Keeton on Torts* (W.P. Keeton et al. (Minnesota, 5th ed., 1984) 376; J.G. Fleming *The Law of Torts* (Sydney, 8th ed., 1992) 146; *Dorest Y.C. v. Home Office* [1970] A.C. 1004; *Quinn v. Hill* [1957] Y.R. 439.

החיוב לצאת לעזרת הנולה, אף שאינו מרייה חלק מן המשפט המקובל, רווח כבר שנים רבות במדינות הקונטיננטל ובמדינות אחרות. מורטיגל היתה הראשונה שאימצה את החיוב להציל, עוד בשנת 1867. בעקבותיה הלכו הולנד (1881), איטליה (1889-1930), נורווגיה (1902), רוסיה (1903-1917), תדכיה (1926), דנמרק (1930), פולין (1932), גרמניה (1935) ו-1953), רומניה (1938), צרפת (1941), הונגריה (1948 ו-1961) וניכוסלובקיה (1950). מאוחר יותר הוכנס החיוב לספר החוקים במדינות נוספות וכיניהן בולגריה, יוגוסלביה, אלבניה, שווייץ, ספרד ואף בלגיה ויפן. לעניין זה ראו: M.J. Stewart "How Making the Failure to Assist Illegal Fails to Assist: An Observation of Expanding Criminal Omission Liability" 25 *Am. J. Crim. L.* (1998) 385; Silver, *ibid*, *ibid* A.W. Rudzinski "The Duty to Rescue: A Comparative Analysis" *The Good* (כן: 91 *Samaritan and the Law* (New York, J.M. Ratcliffe ed., 1966) זאת ועוד, במהלך ארבעים השנים האחרונות אימצו חמש מדינות בארצות-הברית את החיוב להציל, הגם שתחולתו והיקפו שונים ממדינה למדינה. בכך סטו אף מדינות אלה מהמסגרת של המשפט המקובל. הראשונה שאימצה את החיוב להציל, ובאופן הרחב ביותר, היתה מדינת ורמונט, שהעלתה אותו על ספר חוקיה בשנת 1967, כשלוש שנים לאחר התרחשות הטרגדיה של קסרין ג'ונביס, שתפורט להלן. מאוחר יותר הצטרפו אליה מדינות הוואי, ויסקינסין, רוד-אילנד ומינסוטה. גם אוסטרליה הרגה מתפיסת-העולם של המשפט המקובל, ואימצה, אומנם בסדירותיות הצפונית בלבד, חובת הצלה; ראו: J.T. Pardun "Good Samaritan Laws: A Global Perspective" 20 *Loy. LA. Int'l & Comp. L. J.* (1998) 591, 594-595. לעומת זאת, קנדה ממשיכה לאחוז בגישה שלפיה אין להטיל חובה כזו. בעניין זה ראו: M. McInnes "The question of a Duty To Rescue in Canadian Tort Law: An Answer from France" 13 *Dalhousie L. J.* (1990) 85. ראו, למשל, דבריו של חבר הכנסת יגאל ביבי מתנועת המפד"ל, האומר את הדברים

מבחינה טכנולוגית, "אבל גוצרת התפוררות במערכת האחריות והערבות ההדדית. [בחברה כגון זו] יכול שיכו אדם באמצע הרחוב, שיסכנו את חייו ואף אחר לא יושיט לו עזרה... חוק [לא תעמוד על רם רעך] הוא חשוב מאוד כרי לקבוע את הנורמות המוסריות אצלנו".⁸ עיד הוא מוסיף כי בחוק יש משום "עלית פאזה בתביעה המוסרית והמשפטית שאנחנו תובעים מהאדם ומהחברה לאחריית, שלא לתת לאדם אפשרות שהוא ייפת את נשמתו ודמו יישפך בלי שאנחנו מושיטים לו עזרה יסודית".⁹

תן מהצעת החוק ותן מדברי ההסבר ניתן ללמוד כי המחוקק תופס את המחלל שבאיר הצלה כגובע מאדישות כלפי הזולת ובאנוכיות. החברה נהפכה למקום מגובר. האינטרסים האישיים הועלו לדרגת תשיבות כה גבוהה, שהפרט בחברה אינו מיכן לעשות את המינימום הנדרש לצורך הצלת חייו של פרט אחר. כתוצאה מכך מתרחשים מקרים דוגמת המקרה של קטרין ג'וביס.¹⁰ מקרים כאלה, אין צורך לציין, מועדים את אמית הסיפין. המחוקק סבר¹¹ כי תקיפת החוק תשנה את מערך התמריצים של הפרטים בחברה, ובכך

הנאים: "בזמן האחרון התרופפי כמה ערכים במדינה. קיימת אווירת של הפקרות, אווירת של מתיקת ערכים שהיו מקובלים על כללנו ואיחדו את כולנו... אני מקווה, שהחוק הזה לא יהיה רק חוק של מעשה אלא יהיה חוק מהנך, חוק מדרבן, ויכול באמת להיות כל ישראל ערכים זה לזה, אלהים זה את זה" לעיל הערה 2, בע' 7542.

6 שוב, בע' 7536.

9 שם. מעניין להשוות את גישת המחוקק לגישות אחרות; למשל, לגישתו של המלמד ריצ'ארד אפשטיין לעניין היחס שבין חיקוק, משפט ופעילות משפטית לנורמות מוסריות. אפשטיין מתייחס לבגות הגדלה של פעילות משפטית בארצות הברית, ואומר את הדברים הבאים: "One... explanation... attributes the increase in law to the breakdown in the moral order. Where informal constraints break down, the law has to fill the gap, a regrettable but necessary countermeasure to the failure of families, churches, and popular culture. Unfortunately, the explanation can all too easily be turned on its head if the failure of these dominant social institutions is regarded not as a bolt from the blue but as a consequence, at least R.A. Epstein; in part, of more vigorous state intervention under the law"

Simple Rules for a Complex World (Cambridge, Massachusetts, 2nd ed., 1995) 7

10 באותו מקרה מצער, קבוצה גדולה של אנשים (שלושים ושבעה או שלושים ושמונה, שהתגוררו בשכונת, היו עדים למעשה אונס ורצח של אשה שהתרחש במגרש הנייה. המקרה תבע התערבות מיידית, אולם איש מהשכנים לא נקא אצבע. כמדיכן, אף לא אהר מהם התקשר לרשויות החוק. התוקף, שראה אנשים יוצאים למרפסת בתיהם, נסוג, אולם משראה שלא נעשה דבר, חזר לזרוע ורצח את האשה. ראו: M. Ginsberg "37 Who Saw

"Murder Didn't Call the Police" *N.Y. Times* 27.3.1964.

11 אגב, הדברים אינם אמורים אך ורק לגבי המחוקק הישראלי, והם גבינים למקומות רבים בעולם שהחוק התקבל בהם, כפי שניתן לראות מדברי ההסבר שניתנו בסרט חוקקו המוקים האלה. לעניין זה ראו: M.A. Franklin "Vermont Requires Rescue: A Comment" 25 *Stan. L. Rev.* (1972) 51

תמנע התרחשויות כגון אלה. הטענה היא, במילים אחרות, כי פרטים בחברה ייסו להציל פעמים רבות יותר אם יידעו שלהתעלמות יש מחיר. אדם הממהר לעבודתו ונתקל באדם הזקוק לעזרה יחשוב פעמיים בסרם יחלוף על פניו מבלי להניד עפעף. קבוצת אנשים העדה למעשה פסע לא תחטא בשביואל-תעשה אם כל אחד מחבריה יידע שהוא עשוי להיות מחויב אישית באמצעות מערכת המשפט הפלילי. החוק, כך בטען, ישיג מטרה כפולה. הוא גם יתמרץ את הצופה מן הצד לפעול במקרה הספציפי, אך בה בעת הוא יהווה גם גורם מונח שיתרום להעלאת הרמה המוסרית.

ניתוח זה עשוי, במבט ראשון, לקטום לליבם של רבים. הנה, באמצעות החוק, נתקן את המעוות ונביא לידי מעשי הצלה רבים יותר. לא ניתקל יותר במצבים שבהם אדם נמצא בסכנת חיים ואינו מקבל עזרה אף-על-פי שסביבו מצויים אנשים רבים היכולים להגיש לו איתה ללא סיכון משמעותי. האומנם?

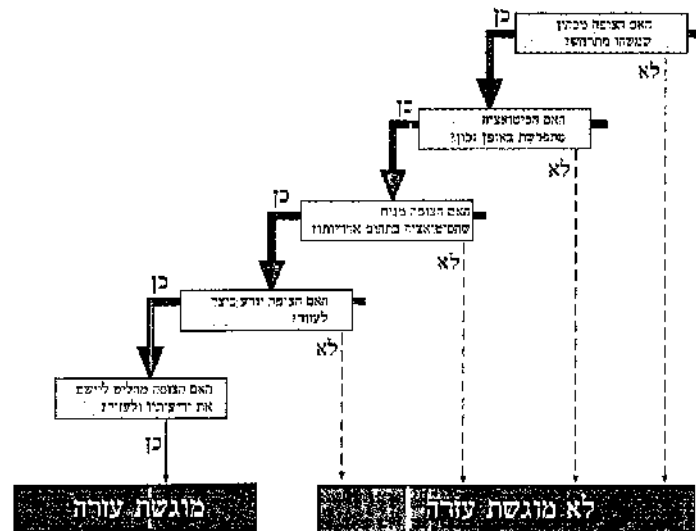
תוצאות של מחקרים פסיכולוגיים שנערכו בעשורים האחרונים עלולות להטיל ספק בייעילותו של החיוב להציל. מחקרים אלה עסקו בשאלה מה משפיע על התערבותו או איי התערבותו של הצופה מן הצד באירוע הקורא להצלה, ומהו הרציונל ההתנהגותי שעומד מאחורי מצבים שבהם אין היא מוגשת. מחקרים אלה מראים כי אדישות, אנוכיות ואפתיה כלפי הוולת הם אולי הסברים אפשריים לתופעת "השומריני הקלוקל", אך סביר יותר להניח שהסיבות להימנעות מלפעול נמצאות במקום אחר.¹² מתוצאות המחקרים המסבירים את הסיבות לאי-התערבות עולה כי חוק דוגמת לא תעמד על דם רעך יניב, אם בכלל, רק פתרון חלקי של הבעיה. הוא לא יתקן בהכרח את המעוות, וסביר להניח שמקרים דוגמת מקרה קטרין ג'ניבס יתרהשו אף לאחר שיתוקק.

בנקודה זו ראוי להרגיש: במאמר זה איני מתכוון להביע עמדה ערכית מוסרית לגבי עצם השאלה אם ראוי להיב בהצלה. בנושא זה נכתבו, ועוד עתידים להיכתב, מאמרים רבים. כוונתי במאמר זה היא לבחון את מידת האפקטיביות של החיוב להציל בראי הניתוח הפסיכולוגי ובאנסקלריה של חוק לא תעמד על דם רעך. לדעתי, לשאלה זו יש הסיבות רבה. שכן אפקטיביות החובה תכתיב, או שמא עלי לומר – ראוי שתכתיב, את אופן ניסוחה של החובה, את המקרים שבהם תיכנס לתוקף, את היקפה ואף את הסנקציה במקרים שלא קויימה. כך, ניתן לנסח היובים שונים באופנים שונים, כשלצידם סנקציות שונות. היה והמחוקק יבחר, מטעמים כלשהם, בכלל של חיוב להציל, מן הראוי להציג גם את פרמטר האפקטיביות במסגרת מכלול השיקולים העומדים בבסיס החיוב. כמו-כן ניתן להתחשב בו, נוסף לשיקולים אחרים, במסגרת ההליך הפרשני של דבר-החוקקה הנערך על-ידי בתי-המשפט. דא ועוד, ייתכן שאפקטיביות החובה עשויה להשפיע אף על העמדה המוסרית שאדם מתייך בה, שכן, לפחות על-פי תיאוריות תועלתניות, ניתן לומר כי אין טעם להשקיע בחיוב שאינו מניב את התוצאות המקוות ומחירו החברתי גלול.

12 ראו למשל: H. Allen "Bystander intervention and helping on the subway" *Beyond the laboratory: Field research in social psychology* (New York, L. Berkman & T. Henchy eds., 1972) 22

ב. הצנת המודל להגשת עזרה

המלימדים Darley ו-Latane היו הראשונים שהקרו את התופעה בכינוי ראש. הם ערכו מחקרים אחדים בעקבות הרצח של קטרין ג'נוביס, שניסו להסביר את התנהגות הקהל המתעלם. הם הגדירו במחקריהם את פעולה ההצלה כפעילות פרו-סוציאלית, או אלטרואיסטית. הם פיתחו מודל המתיימר לחזות אם אדם מסוים יגיש עזרה בהיקלעו כצופה למצב שבו אדם אחר נתון במצוקה.¹³ לגישתם, התשובה לשאלה אם אדם יושיט עזרה במצב נתון תלויה במתן מענה לרצף של חמש שאלות, שרק תשובה חיובית על כל אחת מהן תביא לידי התערבותו של צופה מן הצד. ניתן להציג את המודל שהציעו באופן הבא:

ראשית, כתנאי מקדמי להגשת עזרה, על המציליבכות להבחין שמשוה מתרחש. כאשר אין המציל מודע להתרחשות, אין סיכוי שיגיש את העזרה המבוקשת. תשומת-ליבו להתרחשות יכולה להיות מופנית באופן בלתי-אמצעי – למשל, כאשר הוא מבחין באדם

13 יש הסוברים כי הנזעים להתערבות ילהצלה במקרה של פשע שונים מהנזעים להתערבות במקרה של סכנה הניבעת מקור אחר, על אכנה זו דאו: T.L. Huston, G. Geis, R. Wright & T. Garrett "Good Samaritans as Crime Victims" 1 *Victimology* (1976) 284

העומד על קצה צוק ומתכוון לקפוץ; או באופן אמצעי – למשל, כאשר קורבן תקיפה, או אחרים הנמצאים כסביבת האירוע, וזעקים לעזרה, ובכך הם מפגים את השומת-ליבו. ההבחנה אינה נגמדת רק במונחים של יכולת לראות, שכן אדם יכול לעמוד לפני מצב מסוים המתרחש לבגד עיניו מבלי להבחין בו כלל.

שנית, לאחר שהבחין המציל-בכוח כי מתרחש אירוע כלשהו, עליו להבין את המתרחש ולפרש את האירוע באופן נכון. כך, אדם שמחויק את ידו על חוהו ומעוזה את פרצופו יכול לסבול מהתקף-לב, אך בה במידה ייתכן שהוא מתגרד בהנאה. המתבונן מן הצד חייב לפרש את האירוע כדורש הצלה, אחרת הוא יעבור באדישות על פניו של הניצול-בכוח ולא יעשה דבר. כדומה לכך, צעקות מן הבית הסמוך עלולות להעיד על מריבת אותבים סתמית או על סיטואציה אלימה המחייבת התערבות מיידית. במקרים רבים אין הסיטואציה ברורה מאליה, ותפיסתה באופן מוטעה תמנע את המציל-בכוח מלהגיש את העזרה המבוקשת.

שלישית, על המציל להבין כי האחריות להצלה רובצת עליו. הדוגמה המקובלת בספרות היא של תלמיד שנופל לפתע, ללא סיבה גראית לעין, על רצפת הכיתה, ועיניו עצומות. התלמידים האחרים בכיתה מצפים בוודאי מן המורה שיפעל, שכן הם מייחסים לו את האחריות לפעולה. הוא נתפס בעיניהם כאחראי לסיטואציה. לעניין זה אין זה משנה אם המורה פועל בעצמו או מפעיל את תלמידיו. זה מצב שקיים בו מנהיג. מחקרים מראים שכאשר קיים מנהיג, הוא נתפס כאחראי וכבעל הסמכות להחליט מה לעשות. על כן ה"אחריות" להצלה נופלת עליו. אך מה יקרה אם בשנה את הרוגמה כך שהמורה הוא זה שזוקק לעזרה? במצב כגון זה לא קיימת אחריות ברורה של אדם ספציפי, וגדלים היסודיים שהסיטואציה תסתיים ללא הושטת עזרה כלל או שהושטת העזרה תתעכב עד להציאת "אחראי"¹⁴.

רביעית, גם אם המציל מודע למצב המסוכן ורוצה לעזור, נשאלת השאלה אם הוא יודע כיצד לעשות זאת. לעיתים, העזרה הנדרשת הינה ברמה אלמנטרית של הרמת טלפון למשטרה, למגן דוד אדום או למכבי האש. לעיתים היא מצריכה מאמץ רב יותר, שמתבטא, למשל, בהרמת אדם שהחליק על הכביש והעברתו למדרכה. אולם לעיתים – ואין מדובר במקרים נדירים – הושטת העזרה כרוכה במיומנות שאינה נהלתו של הצופה מן הצד. הושטת עזרה במקרה כזה עלידי אדם לא-מיומן עלולה לגרום יותר נזק מתועלת, הן מבחינת המציל והן מבחינת המוצל. במקרים כאלה הוא עשוי לא להגיש עזרה, וטוב שכן, אדם שאינו יודע לשחות לא יכנס לים כדי להציל טובע, ואם יעשה כן, הוא יסכן גם את חייו.

לבסוף, הושטת העזרה כרוכה בהחלטה להגישה, הנסמכת, בין היתר, על העלויות הכרוכות במעשה ההצלה. עלויות אלה יכולות להיות ממוניות – בין שמדובר בהוצאת כספים ישירה לצורך מעשה ההצלה ובין בהישפוט לגזקים עקיפים, אפילו מדובר בגזקים

14 המדובר בתהליך חברתי/קבוצתי שהקבוצה חייבת לעבור כדי להצביע על האחראי שיפעל בעצמו או שיפעיל אחרים.

מזעריים, שייגרמו להציל עקב אותו מעשה.¹⁵ אולם העלויות יכולות גם לשאת אופי אחר. לדוגמה, פידוש לא-נכון של המציאות במקרה של הצלה וולעיתים, אף פידוש נכון שלהן עלול לחשוף את המציל לאישום בתקיפה פלילית ונזיקית. נוסף על כך, המציל עלול להיתפס כטיפש בעיני הסביבה הקרובה אם ינסה להציל במקרים שהצלה אינה נדרשת בהם.

הבה ננסה להשתמש במודל הבסיסי הנ"ל כדי לראות כיצד החיוב המשפטי להציל עשוי להשפיע על מעשי הצלה, בניסגרת ניתוח זה אשלב, נוסף למחקר הבסיסי שצוין לעיל, מחקרים מאותרים יותר, שישפכו אור נוסף על הסוגיה.

ג. השלב הראשון במודל – הבחנה במתרחש

כזכור, התנאי הראשוני למעשה ההצלה הוא שהצופה מן הצד יבחין בסיטואציה העובדתית. האם הטלת החובה המשפטית להציל תעזור במקרים שבהם המציל גמנע מלהציל בשלב ראשוני זה? הדבר מיסל בספק. קיימת סבידות גבוהה שהכשל באי-המודעות למצב המסוכן לא יושפע ברמת המקרה הבודד. אם איני מורע למצב העובדתי, לא רק שאין ביכולתי לעזור, אלא גם אין מתקיימת בי המחשבה הפלילית הדרושה לצורך החיוב מכות החוק. על כן, בין כך ובין אחרת, לא אמצא עצמי מחויב מכות החוק. בהקשר לכך ניתן להביא דוגמה מעניינת. מחקרים מראים, למשל, כי אנשים ממדרים נוסים פתית להגיש עזרה לאחרים הנמצאים במצוקה. כך, ניסויים שנעשו הראו כי הסיכוי שאדם העושה את דרכו לקראת פגישה חשובה יציל בסיטואציה שדורשת הצלה משתנה בהתאם לזמן שנותר לו עד למועד הפגישה.¹⁶ במקרים שבהם סובייקטים שהשתתפו בניסוי סברו שהם מקדימים לפגישה עמ' שיצור נגישי העזרה על 63%, בעוד שבמקרה שבו סברו שיאחרו בהרו רק 10% להגיש עזרה. סובייקטים שהשבו שאין הם מקדימים אך גם אינם מאחרים הגישו עזרה ב-45% מהמקרים.

האם החיוב המשפטי יעזור במצבים כגון אלה? התשובה טמונה בהסבר לתופעה של דימנעות סמתן עזרה. ניתן להסביר את התופעה באופן דומה להסברים שניתנו בדברי הכנסה בטרם התקבל חוק לא תעמוד על דם רעך. הושטת עזרה בתורה המודרנית מהווה מותרות של אנשים שיש להם זמן, על-כן, ההתעלמות מן הצורך להציל הינה חלק מתופעה רחבה יותר של הידרדרות מוסרית, הדורשת תיקון. בהסבר זה טמונה הגנה סמויה כי הממחרים לפגישה רואים את האדם הרוקק לעזרה, ובוהלים באופן מודע לא לעזור לו, אלא להניחו לנפשו. אם זה ההסבר הדימננטי, הרי שחייב משפטי עשוי לסייע בפתרון הבעיה.

15 כך, לדוגמה, הסתא אדם פצוע לבית-החולים כדוכה בלכולן הריפור החדש של הרכב שקנה המסיע רק אתמול.

16 ראי' מחקרים של: J.M. Darley & C.D. Batson "From Jerusalem to Jericho: A Study of Situational and Dispositional Variables in Helping Behavior" 27 *Journal of Personality and Social Psychology* (1973) 100

היא משנה את המחיר שישלם הפרט במקרים שבהם יימנע מלעזור, ועל-כן, לפני שיבחר באפשרות לא להציל, יחשוב הפרט פעמיים ויביא בהשקפתו גם את הסנקציה המשפטית שהוא צפוי לה. אולם ניתן לתת לתופעה זו גם הסברים אחרים.

לגבי אופן פעילתם של חלק מן הממהרים, עורכי הניסוי מציעים את ההסבר הבא:¹⁷

"Our Seminararians in a hurry noticed the victim in that in the post experimental interview almost all mentioned him as, on reflection, possibly in need of help. But it seems that they often had not worked this out when they were near the victim. Either the interpretation of the visual picture as a person in distress or the empathic reactions usually associated with that interpretation had been deferred because they were hurrying. According to the reflections of some of the subjects, *it would be inaccurate to say that they realized the victim's possible distress, then chose to ignore it; instead, because of the time pressures, they did not perceive the scene in the alley as an occasion for an ethical decision.*"

כלומר, הממהרים לא הבינו או לא הפנימו בזמן-אמת את העובדה שהסיטואציה שלפניהם דורשת את התייחסותם, ועל-כן לא פנו לעזור לאדם במצוקה. הם תפסו את העניין רק בדיעבד.¹⁸ אם אנשים אלה מייצגים את רוב האנשים, הרי שהחוק, לפחות לגבי המקרה הבודד, לא יועיל מהסיבות שציינתי לעיל. ההסבר לכך שפעולת ההצלה אינה מתבצעת אינו סגוף באדישות או בחוסר אכפתיות מצידו של המציל-יבוכה, ועל-כן סביר להניח כי שינוי המחיר החברתי לגבי פעילות המציל עלול לא להיעיל.¹⁹

אולם גם אם לא יעזור החוק במקרה הבודד, ניתן לשאול, לגבי אותה קבוצה של אנשים שלא הפנימו את הסיטואציה, שאלה נוספת, והיא: הייתכן שתהליך תיגובי של הפנמת ערכים ישנה את התמונה? האם באמצעות העלאתה של הובת ההצלה לשיה הציבורי והיגוך נכון לעורה לזולת ניתן לתביא לידי כך שכקבוצה, נבחר יותר במצבים הדורשים את התערבותנו? במובן זה ניתן לומר כי בעקבות השיה הציבורי, "נהפך יותר מקרים המחייבים הצלה מתוך מודעות לאפשרות קיומם. כך, למשל, מסע תשדירים טלוויזיוני בעניינם של ילדים מוכים עשוי להגביר את המודעות הציבורית לקיומם של

¹⁷ *Ibid.*, at pp. 107-108

¹⁸ ראו גם: D.G. Myers *Social Psychology* (Boston, 6th ed., 1999) 494

¹⁹ בעניין זה ניתן להקשות ולשאול: האם העובדה שאני השוף לסכנה של העמדה לרין פלילי לא תניע אותי להביא זאת בחשבון במהלך פעילותי השוטפת, כך שאבחין במקרים רבים יותר שהתערבותי נחוצה בהם? לדעתי, התשובה לשאלה זו ברמת המקרה הבודד היא בשלילה, אולם לא כזה הוא המצב לגבי כלל החברה, ועל כך להלן. ייתכנו אומנם מקרי גבול שבהם החיוב המשפטי עשוי להניע אותי להבחין במקרים רבים יותר החוקים להתערבותי, אך הסיכון לחיוב זה זעום בהינתן הכלל המשפטי של מודעות נדרשת, וכן בהינתן התוצאות הגדולות הברורות בשינוי סך פעילויותי.

מקרי הבאה, ופתאום יבחין הציבור, ככלל, במקרים רבים יותר מסוג זה. ברומה לכך, מטעם תשדירים סלווייווגי שיוחזר מפני הפצים השודים עשוי להניע אנשים לכתוך אם אין הפצים נטושים בתחנות אוטובוס, וזאת בהינתן שלפני שידורו של מסע התשדירים הם לא היו מבחינים בקיומם.²⁰ לדעתי, מקרים אלה ממחישים את העובדה שבאמצעות חיבוק נכון ושית ציבורי ניתן להעלות את רמת המודעות הכללית לנושא נתון. אולם לא די בכך. כאשר בחובת הצלה עסקינן, אין מרובד בתחום ספציפי וממוקד, כי אם באין-ספור אפשרויות להצלה ומקרים הרודשים הגשת עזרה. ככל שהמסר פחות ממוקד, כן יקשה על המברה לפתח את המודעות לאפשרויות כאלה. הדבר כרוך בהיערכות למגוון רב יותר של מקרים אפשריים, ועליכן מצריך מאמץ רב יותר מצד כל אחד מן הפרטים בציבור. כעת, איני בודק רק אם אין הפצים נטושים בסביבתך, אלא רשימה ארוכה של מצבים הדורשים את התערבותי. יהוד עם ואת, נראה כי מכיוון שמדובר ברצף, ולא בתוצאה כינרית, דיון בנושאים אלה אכן יעלה את רמת המודעות, ולו במעט.

גם אם נקבל את הרעיון שישית ציבורי עשוי לפתח את המודעות למצבים מסוימים, שאלה נפרדת היא אם ניתן לעשות זאת באמצעות חקיקה, ואם אין דרכים אחרות שישנו תוצאה דומה מבלי להגביל את חופש הפרט. קשה להניח שחוק שנחקק בכנסת, בישיבה שבה נכח רק חלק זעום מהברי הבית ואשר לא עלה כלל לשיח הציבורי, יספק את הסחורה.²¹ לעומת זאת, אילו היה מרובד בחוק שזכה בטיקור תקשורתי נרחב, ואשר היה מגיע לדיון בבתי-המשפט בעניין שבשגרה, ייתכן שאפקט המודעות והחינוך היה מושג.²² (אם כי שוב, לא ברור כלל שהוא היה מושג בעקבות עצם החיקוק, וסביר להניח שהעלאת רמת המודעות היתה מושגת בעקבות הדיון הציבורי והטיקור שבעקבות חקיקת החוק.²³) כוכור, ההסברים שהובאו לעיל התייחסו רק לחלקם של הסטודנטים שהשתתפו בניסוי, אולם היתה בניסוי גם קבוצה נוספת של סטודנטים, שהיה ניתן להטיק לגביהם, לאור התחקירים, כי הם אכן התליתו לא לעצור כדי לעזור.²⁴ ההלטתם של אלה לא נבעה

- 20 בעניין זה יהיה מעניין לערוך מחקר שישווה בין אדם מן היישוב לבין תייר, ולראות אם השניים יבחינו בחפץ השיר. השערתו בעניין זה היא כי המודעות של האזרח הישראלי תהיה גבוהה הרבה יותר. אם זה המצב, הרי ששיטת-ימות בנושא מסוים אכן מפתחת, לפחות באופן זמני, את המודעות בכל הקשור לאותו נושא.
- 21 בעת ההצבעה על החוק נכחו בטליאה עשרים ושניים חברי כנסת בלבד, שישיה עשר מהם הצביעו בעד החוק, חמישה נגדו, ואחד נמנע.
- 22 ישנם מחקרים, בתחום הפרסום, למשל, המראים כי רמת המודעות קשורה לקיומו של דיון ציבורי מתמשך. הפסקת הדיון הציבורי, ברומה להפסקת שידור של תשדירי פרסומת, תוריד את רמת המודעות הציבורית לרטה שקרמה לשיח הציבורי, ויש הסוברים כי היא תרד אף למטה מה.
- 23 ייתכן גם שהעלות עלולה להשפיע על הבחירה הראשונית אם להשתתף בפעילות מסוימת לנוכח התחלת שאיחשף לסיטואציה שתביא בסופו של יום לידי הטלת אחריות.
- 24 מכיוון שההלטת מחייבת מודעות למצב, אנשים אלה מוצאים למעשה מכלל הקטיגוריה הראשונה.

מאדישות או אפתיות כלפי הוולת, אלא מתוך ידיעה שעורך הניסוי סומך עליהם שיגיעו למקום מסוים בזמן, ושגורל הניסוי נתון בידיהם. במילים אחרות, האנשים בקבוצה זו היו נתונים בקונפליקט, האם לעזור ולעזור לאדם במצוקה, או לעזור לעורך הניסוי ולהבטיח את הצלחתו הם פתרו את הקונפליקט בכך שנתנו עריפות להצלחת הניסוי, ועליכן הגיעו להחלטה לא להציל. לגבי קבוצת אנשים זו ייתכן שהחוק יספק תמריץ הולם לפתרון שונה של הקונפליקט, וזאת אף ברמת המקרה הבודד. הוספת סנקציה פלילית בגין הימנעות מהצלה תדרבן את המציל-בבות להעדיף את האדם המצוי במצוקה על הצלחת הניסוי.

ד. השלב השני במודל - פרשנות האירוע עליידי הצופה מן הצד

התנאי השני שהציב Darley קסור לסיווגו של האירוע, כאמור, גם אם הבחנתי בסיטואציה מסוימת, עלי לסווגה כסיטואציה שדורשת התערבות על-ימנת שאגיש עזרה.²⁵ מחקרים מראים כי באופן כללי, קיימת נטייה לתת לאירוע מסוים הסבר סביר ויומיומי, ולא הסבר יוצא-דופן וסביר פחות. נטייה זו נובעת, בין היתר, מהחשש שסיווג אירוע רגיל כאירוע חידוש, ועקב כך נקיטה באמצעים המתאימים לאירוע חידוש, יעמידו את הפועל באור טיפשי בעיני התברה הסיבתית אותו.²⁶ על-ימנת להטחיש את הסיטואציה, ניתן לחשוב על דוגמה של הפרחת זיקוקים כיום העצמאות. אם ירוח אדם בכיכר נולכי ישראל ויצעק "יריות, יריות", נהיך אליו בחיך סלהני, אך נחשוב כי יצא מרעתו. על-ימנת להסוך לעצמם את המבוכה הכרוכה בפעולה חריגה ויוצאת-דופן שאינה מתבקשת, אנשים נוטים לזהות נקיטה בפעולות דרסטיות עד שיהיו בידם ראיות ברורות שהם אכן ניצבים לפני

25 המחוקק היה ער לבעיות מסוג זה כאשר חוקק את החוק. לעניין זה ראו, למשל, את דבריו של ח"כ אליעזר זנדברג, האומר את הדברים הבאים: "אני מוטרד מן המקרים האפורים, כי כשהדברים ברורים באמת אין מחלוקת, אבל יש מקומות שבהם יש ספק אם יש סכנת חיים, אם אין סכנת חיים. יש מקומות שאולי הקורבן או הנפגע לא כל כך רוצה את העזרה שאדם סתגדב מבקש לאכוף עליו או לכפות עליו עליידי כך שהוא כא לעזור לו, מכיוון שהוא קירא את הסיטואציה בצורה מכפי שחיא באמת או מכפי שרואה אותה הפצוע או הנזקק לעזרה." ראו לעיל השרה 2, בע' 7543.

26 מעניין כי יש מחקרים המראים שהשש זה קסן באשר המציל-בכות נמצא בפורום מוכר וידוע של אנשים. כלומר, בקרב זרים תגבר הנטייה להימנע מהתנהגות יוצאת-דופן עקב החשש מהשפלת ומביוש עצמי. הסיבה לכך סמונה אולי בצובדה שבקרב אנשים מוכרים, אני יודעים שההתנהגות החריגה תתפרש על רקע התנהגותנו בעבר, ועליכן לא תהווה שיקול מכדיע בקביעת תדמיתנו החיצונית, בעוד שבקרב אנשים זרים תשמש ההתנהגות החריגה כ"כרטיס-הביקור" הבלעדי וחיחיד ליצירת תדמיתנו בעיניהם. כנגד זה עומרת הדעה שכאשר מדובר באנשים זרים, ייתכן ששוב לא נראה אותם לעולם, ולכן דעתם עלינו חשובה לנו פחות.

מצב חירום שמתרחש, ושהמצב אכן מצדיק נקיטה בצעדים לא-שגרתיים.²⁷ מכיוון שיש בדרך-כלל אלמנט של חוסר ודאות במצבי חירום, מצילים-בכוח סמתינים לקבלת מידע נוסף כדי להיות בטוחים שהם מבינים נכון את המתרחש. הם מקווים שמידע זה יעזיר להם להתליש אם לסווג את האירוע ככזה שדורש התערבות. ככל שרמת אי-הוודאות תהיה גדולה יותר, כן תקטן הנטייה להציע עזרה. מכיוון שבחירה בברירת-המחדל לא-לעזור קלה יותר מאשר נקיטה בצעד פעיל, ומכיוון שאנו נוטים ליחס חשיבות גדולה יותר למידע בעל אופי נגטיבי מאשר למידע בעל אופי פוזיטיבי, אנשים נוטים ליחס משמעות רבה למידע שמציע כי אין סיבה לדאגה.²⁸

הנטייה להימנע מהצלה גוברת כאשר אנשים נוספים נוכחים בזירת הסכנה. אנשים נוטים לפרש אירועים גם על-סמך המידע שהם מקבלים מהאנשים הסובבים אותם. אם אנשים אלה אינם משייכים עזרה, פעילות הצלה נחשבת לחריגה עוד יותר, ועל-כן הסיכוי שהיעשה יפחת.²⁹ בחברה שבה אנו למדים לתישאר רגועים גם במצבי חירום די בכמה אנשים הנשארים רגועים שהייתר יפרשו את מצב החירום – ייתכן מאוד שבאופן מוטעה – בצורה שונה משהיו צריכים לפרשו. תופעה זו מכונה "אפקט המשקיף מן הצד", או "אייגורנטיות פלוויליסטית". ככל שיגדל מספר הצופים באירוע, כן יקטן הסיכוי שאחד הצופים ישיט עזרה, וגם אם תוגש עזרה, היא תוגש לאחר זמן רב יותר מאשר אילו גבה במקום צופה אחד בלבד.

על-מנת לחיכת טענה זו, ערך Darley את שני הניסויים הבאים: הראשון הורכב משני שלבים. תחילה התבקשו המשתתפים למלא שאלון בחדר-המתנה שבו שווה לבדמ. כעבור דקות מספר נפלט עשן מכעד למערכת האוויר. ללא התערבות כלשהי, נמשכה פליטת העשן, וכעבור כארבע דקות הוא טילא את החדר, הקשה על הראייה והנשימה הפיץ ריח לא-נעים, המשתתפים, כל אחד בתורו, נכנסו לחדר ומילאו שאלונים. משהחלה פליטת העשן, הם התכוננו לעברו בחשדנות. בתחילה הם המשיכו בעבודתם. לאחר-מכן, משהמשיך העשן להיפלט, בחגו המשתתפים את מערכת האוויר שממנה נפלט. כעבור עוד כמה דקות והיסוסים, יצאו רוב הנבדקים – 75% – מהחדר, ודיווחו לגורם האחראי מחוצה לו על המתרחש. 25% מבין המשתתפים לא נקטו כל פעולה. משהסתיים החלק

27 "People's interpretations also affect their reactions to street crimes. In staging physical fights between a man and women, Lance Shotland and Margaret Straw (1976) found that bystanders intervened 65 percent of the time when the woman shouted, 'Get away from me; I don't know you,' but only 19 percent of the time when she shouted, 'Get away from me; I don't know why I ever married you.' Spouse abuse, it seems, just doesn't trigger as much as concern as stranger abuse." See: Myers, *supra* note 18, at p. 489

28 ראו: R.A. Baron & D. Byrne *Social Psychology – Understanding Human Interaction* (Boston, 7th ed., 1994) 399

29 בעניין זה ראו, למשל: E. Staub "Helping a distressed person: Social, personality, and stimulus determinants" *Advances in experimental social psychology* (New York, L. Berkowitz ed., 1974) 293, 316

הראשון של הניסוי, החל החלק השני, שבו הזרו על הניסוי בשבחרד נוכחים שלושה אנשים. על-סמך הנתונים הקודמים, הוביל שילובם של השלושה לתחזית שלפיה הסיכוי לריווח על העשן יהיה גבוה עד מאוד, ולמעשה קרוב ל-100%. אולם בפועל, אהו הדיווחים בכל הקבוצות עמד בסך הכל על 30%. מכאן הסיקו החוקרים כי אי-הרצון לעזור אינו גובע בעיקרו מהתנהגות אינדיווידואלית של הפרט, אלא מדינמיקה קבוצתית. הניסוי השני דמה לניסוי הראשון, אלא שהפעם במקום פליטת העשן, בשמע מן החדר הסמוך קולת של אשה נופלת, ולאחר-מכן צעקות כאב. כל סובייקט ניסוי ששהה לבדו בחדר הגיב על צעקותיה של האשה. לעומת זאת, כאשר שהו בהדר שני סובייקטים יחד, הם גפנו לעזרת האשה רק ב-70% מהמקרים.

Darley ו-Latane מנסים להסביר את שהתרחש באומרם את הדברים הבאים:³⁰

"In public, people tend to feel constrained from expressing too much emotion or from making fools of themselves. These constraints may themselves tend to inhibit action by individuals in a group, but in conjunction with the processes of social influence, they may be expected to have especially powerful effects. As each person in an ambiguous and potentially dangerous situation looks to others to gauge their reactions, each may be falsely led to believe that the others are not concerned and consequently to be less concerned himself. This state of pluralistic ignorance may make each member of a group less likely to act than he would have been had he witnessed the emergency alone."

ניתן לומר כי במקרים כגון אלה, תפיסת המציאות של המשקפים על האירוע משתנה, כתוצאה מהמידע הנוסף (וכמוכח שבמקרה זה, המידע הלא-נכון) שקיבל כל אחד מהנוכחים האחרים, הוא הושפע ופירש את המציאות בצורה שונה. הפרט בתוך הקבוצה אינו סבור עוד שמדובר במצב מסוכן שדורש את התערבותו. ניסף על כך, הוא מפוחד לפעול פן ייתפס כטיפש בעיני הסובבים אותו, ככל שהקהל גדול יותר, כן התופעה מהריפה. עד כמה תופעות אלה של להץ חברתי או תואמנות כלפי הקבוצה הינן דומיננטיות ניתן ללמוד מניסוי ירוע שערך המלומד Asch בשנות השישים. סובייקט הניסוי עומת מול קבוצה של משתפי-פעולה עם הנסיין, שהחזיקה פת-אחד בדעה שגויה. הניסוי הוכיח כי במגבלות מסוימות, חברי הקבוצה יכולים, בדעתם האהידה, לשנות את התנהגותו של הפרט ולהניע אותו להביע דעת או לעשות מעשה הנהיג על פניהם כמוסעים. באותו ניסוי התבקש הפרט להשוות בין קו אחד לשלושה קווים אחרים. אחד הקווים היה שווה באורכו לקו הראשון, והשניים האחרים היו שונים ממנו באורכם באופן מובהק. הפרט נדרש לגלות לאיזה משלושת הקווים הקו הראשון מתאים. אחוז הסעויות של הפרט עמד על כשליש מהמקרים, בעוד שבקבוצת הביקורת, שבה כל אחד רשם את התוצאות בעצמו על נייר ללא כל השפעה חברתית, עמד מספר הטעויות על פחות מאהוז אחד.

30 ראו בצניין זה: B. Darley & M. Latane *The Unresponsive Bystander: Why Doesn't He Help?* (N.Y., 1970) 42

מחקרים חדשים יותר מנסים להסביר את תופעת האי-התערבות עקב תפיסה מוטעית של המציאות: באופן שונה במקצת, אם כי הם נכמטים במידה רבה על המידל הבסיסי שהוצג לעיל ואף מחוקים אותו. אחד הבהקרים המעניינים בתחום זה מנסה להסביר את התופעה באמצעות אשליית השקיפות.³¹ אשליית השקיפות גורסת כי האדם נוטה להשוב כי לסובבים אותו יש מידע רב, הרבה מעבר לזה שיש להם למעשה, על הנעשה בגבכי נפשו. הוא מגנים בהערכת הסיכויים שמחשבותיו, הרגשות ורגשותיו "ירלפו החוצה", אנשים סוברים כי הסובבים אותם יכולים "להציץ", כמו מבעד להלון שקוף, אל גבכי נפשם, ולדעת, ברמה זו או אחרת, מה מתרחש שם. אומנם, רובנו מודעים לכך שלסובבים אותנו אין אותו מידע שיש לנו לגבי הנעשה בתוכנו, אך בנסותנו להתחשב בעובדה זו, אין אנו מייחסים לה הסיבות מספקת. ביסויים שנערכו בעניין זה בדקו את האינטואיציה של הנבדקים לגבי השאלה כיצד הם יישפטו על-ידי אחרים.³² אינטואיציה זו נבחנה ביחס לאופן שבו הם נתפסו הלכה למעשה על-ידי איתם אחרים, אשליית השקיפות קיימת במקום שבו סובייקט הניסוי מעריך את הרמה שבה האחר יכול להבחין במצבי הנפשי כגבוהה מכפי שהיא למעשה. ככל שהמערך בין הערכתו של סובייקט הניסוי לבין היכולת האמיתית של הצופה מן הצד יהיה גדול יותר, כן תתחזק אשליית השקיפות.

גם נקודת-המוצא של כותבי מחקר זה היתה כי אנשים המעומתים עם מצב שיש בו פוטנציאל של סכנה נועזים, כעניין שבשגרה, פני אדישים קריירים ושווי-נפש. יחד עם זאת גוסיף על כך, הם מתבוננים בתגובותיהם של הסובבים אותם על-מנת לקבוע אם באמת מדובר במצב חירום הדורש עשיית מעשה. אף אחד מהנבחים אינו מעוניין להגיב בצורה שאינה הולמת את המצב, אולם מכיוון שכולם נראים אדישים וכולם בוחנים את תגובותיהם של הבריהם, הם מסיקים לעיתים מסקנה מוטעית שהאירוע אינו מסוכן, ועליכן אינו דורש התערבות או מעשה כלשהו. הכשל בהסקת המסקנות נובע מכך שהאנשים עצומים בחבריהם עדים לאותן התנהגות ותוהו כשלהם עצמם, אולם הם סוברים שהתנהגות הסובבים אותם שונה מהתנהגותם שלהם. מדוע אמ-כן הם נכשלים בהסקת המסקנה, שאינה קשה להסקה, שמקור התנהגותם האדישה ושוות-הנפש של הסובבים אותם הוא אותו מקור בדיוק של אדישיתם הם, ושכולם רק מעמידים פני אדישים ומשתרלים לבחון את תגובות הסובבים אותם?

התשובה לשאלה זו טמונה באשליית השקיפות. עורכי המחקר סוברים כי הסובייקטים ידרגו עצמם כנראים כמודאגים ממקרה החירום הרבה יותר משהם נראים הלכה למעשה.

31 T. Gilovich, K. Savitsky & V.H. Medvec "The Illusion of Transparency: Biased Assessments of Others' Ability to Read One's Emotional States" 75 *J. of Personality and Social Psychology* (1998) 332

32 כך, למשל, באחד הניסויים ישבו כמה אנשים בקבוצה ובכל פעם נדרש אחד מהם לשקר, נערכו סבבים אחדים. לאחר-מכן, בשאלון, התבקש כל אחד מהמשתתפים לנסות לגלות מי מבין הנוכחים שיקר. כמו-כן התבקש כל אחד (במקרה שהוא השקרן) לנחש כמה מבין הנוכחים יסברו שהוא זה ששיקר. המחקר רצה לבדוק את הפער שבין תפיסתו של השקרן לגבי השאלה כמה מן הנוכחים יחשבו ששיקר לבין מספר הנוכחים שאכן חשבו כך.

על־כן, הלך־מחשבתם יהיה דומה להלך־המחשבה הכא: מכיוון שאני נראה מוראג מאיד ואנשים רואים את תגובתי זו ואינם עושים דבר, עולה כי דאגתי מוגזמת במידה רבה. דהיינו, אני מפרש את המציאות בצורה שאינה נכונה, ואולי בלחץ יתר על המידה. לכן, גם אם חשבתי מלכתחילה שהמצב דורש התערבות, שכן קיימת סכנה, אני עלול לשנות דעתי ולהחליט להמתין.³³ אם ינקטו כולם באותו אופן, קבוצה שלמה לא תעשה דבר, והסיטואציה תעבור ללא התערבות. מכיוון שהאפקט יתחזק ככל שמספר האנשים בקבוצה יהיה גדול יותר, נקבל סיטואציות אבסורדיות שבהן אנשים רבים אינם נוקטים אצבע להציל אף־על־פי שהיו יכולים לעשות זאת ללא מאמץ או סכנה רבים.³⁴ בעניין זה הם מסבמים ואומרים:³⁵

"Bystanders may tend to believe that their own alarm is more apparent than it really is, leading them to conclude that others are indeed comparatively less alarmed than they are. Tragically, this may lead them to infer that the situation is not an emergency and that no intervention is required."

לאור התוצאות של מחקרים אלה נשאלת שוב השאלה: האם החיוב להציל ישנה את התנהגות הצופים מן הצד? גם כאן, ברמת המקרה הבודד, תשובה חיובית מוטלת בספק. מכיוון שניסויים אלה מוכיחים שבמקרים רבים קיים כשל בתפיסת הסכנה של המתבונן מן הצד, החיוב המשפטי להציל לא יועיל באותם מקרים, מכיוון שהסובייקט המועמד להציל לא יהיה מודע לעובדה שמדובר במצב מסוכן. באיתם מקרים שבהם הסיבה להימנעות מפעולה אינה נעוצה בבחירה מודעת לא להתערב, או אינה נובעת מאדישות, ומקורה בתפיסה מוטעית של המציאות, יעילותו של המשפט הפלילי בתפקידו כמכוון התנהגות מוטלת בספק.³⁶ באיתם מקרים יוכל הכלל המשפטי, אם בכלל, לחייב את המציל־ככות ex

33 לרברי עורכי המחקר: "Participants felt they appeared more concerned about the confederate's problematic behavior than they actually appeared, as rated by the other members of their group. Thus, the illusion of transparency may indeed help explain why people sometimes do not intervene in emergencies: Because people think their own alarm is more apparent than it really is, they assume that others are comparatively less alarmed, leading them to conclude, in turn, that the situation is not really an emergency and that no intervention is required." See: *supra* note 31, at p. 342.

34 גם אם כל מה שנדרש ממני הוא להתקשר למשטרה, הרי שאדרש בדרך־כלל למסור פרטים אישיים, והדבר כרוך באינדימויות, מה גם שאיני רוצה להסדיח לשוא את המשטרה או את שירותי ההצלה האחרים שצריכים להגיע למקום ולשים עצמי טיפוש בעיניהם.

35 *Supra* note 31, at p. 343.

36 בהקשר זה מעניין להביא את דברי השופטת בר־לינר בע"מ (ת"א-יפו) 4253/98 הר־שפי ג' מ"י, דינים מחוזי כו(10): 666, שנאמרו בהתייחס לסעיף 262 לחוק העונשין, התשל"ו-

post, תוך הסקה טוטלית של ידיעה או תוך קביעת סטנדרט של רשלנות, דהיינו, של צורך לדעת. היוב ברשלנות פלילית יגרום כי הבנת המקרה של הפרט אינה עולה לכדי רמת ההבנה של האדם הסביר ועליכן יש לחייבו באחריות. ספק רב אם החיוב ex post במקרה אחד יכול להתנהגות עתידית דומה, וזאת לאור כל שצוין לעיל.

ושוב, גם כאן ניתן להקשות ולשאול אם סנקציה משפטית שבצידה עונש חמור לא תשנה את אפיון המצב עליידי המתבונן מן הצד. האם החיוב העונשי לא יטה את הכף, במקרים של ספק, לכיוון אפיונו כמצב מסיכון הדורש התערבות, ועליכן, בסופו של יום, לא יביא לידי מעשי הצלה רבים יותר? מבהיגה רציונלית, ברור שיש להביא שיקול זה בחשבון. חיוב פלילי במצבים כגון אלה, בעיקר אם ייקבע עלישי הסטנדרטים של האדם הסביר (דהיינו, רשלנות), סטיל עלות גדולה בגין אי-התערבות, וגורם במקרים של ספק לאפיון המצב כמצב מסוכן; כל זאת משום שהוא מעלה את מחיר האי-התערבות. אולם להבדיל מהסדרת פעילות פסיבית באמצעות עקרונות הרשלנות או עולת הרשלנות, המתקוק אינו מתייחס כאן לפעילות ספציפית. ההוצאות הכרוכות בבדיקה ובאפיון של כל הפעילויות שמסביבנו במקרים הדורשים/אינם דורשים התערבות גדולות עד מאוד. הדבר צריך להיעשות יום-יום, שעתי-שעה, עליידי כל אחד מהפרטים בהכרתה. ספק אם עלות כגון זו, שמוטלת על כל אחד מהאנשים בהכרה ושלא ניתן להימנע ממנה (אדם יכול, למשל, להימנע מלייצר מוצר, אך אינו יכול להימנע מלעשות את פעילויות היומיום השוטפות. אפילו אם יישאר בביתו, הוא עשוי להישקף למצבים הדורשים התערבות. אומנם, הסיכוי לכך קטן יותר, אך הוא קיים עדיין), קטנה מתחלת הנוק שעלול להיגרם. במקרים שאין עומדת לפרט אפשרות חלופית, מדובר במעין מס שלא ישנה את התנהגותו כלל.³⁷ זאת ועוד, המחקרים שהובאו לעיל מטילים ספק במידת הרציונליות של הנפשות הפועלות. לפחות במודל שהוצג, המחקרים מראים כי בשלב זה, דהיינו, השלב של אפיון המצב, אנשים אינם עורכים מאזן של עלות-תועלת. במאמר מוסגר יצוין כי לא ברור כלל אם אפיון מוטעה עשוי להביא תועלת רבה יותר מנוק.³⁸

1977, סי' 864 ולהלן: חיק העונשין) אך היפים גם לעניין החיוב מכות חוק לא תעמוד על דם דעך, הדיון באותה פסקה עוסק ברמת המחשבה הפלילית הדרושה לצורך הרשעה בעברה. בעניין זה היא אומרת את הדברים הבאים: "אין לשכוח כי השאלה הנחמית, האם ידע הנאשם, ידיעה שבוללת, כאמור, גם את אמונתו הפנימית - ולא האם האדם הסביר, המנותק מן הנפשות הפועלות ואשר אין לו דעה והיכרות עם אומר הדברים, היה צריך לדעת. כפי שאמרתי לעיל, אפילו אצא מנקודת הנחה שעצמת עיניים, באופן משפטי 'טריילי', די בה, היי גם עצמת העיניים צריכה במקרה זה להתייחס לנתונים הספציפיים של נאשם זה או אחר העומד לדין." ובמקום נוסף: "הפסיקה הקיימת מצביעה על הזוויות המיוחדות שיש בעשיית שימוש בסעיף זה. אף אחד מפסקי-הדין אינו מרמז על כך כי ניתן להסתפק ברמה של עצמת עיניים ובירידה שאינה ידאית וחד משמעית."

37 בעניין זה ראו: G. Calabresi *The Costs of Accidents* (New Haven, London, 1970) ch. 7, at pp. 135-173.

38 התערבות-יתר, במקרים שבהם אין היא נדרשת, עלולה לגרום בעקבותיה, מבהיגה

לדעתי, בדומה לדיון שנערך סביב נושא המודעות, תרומתו של הויק לא תעמוד על דם רעך יכולה להיות, בעיקר, לא ברמת המקרה הבודד, כי אם ברמת החברה כולה. מערך חינוכי ומודעות ציבורית עלולים לפתור בחלק מהמקרים את בעיית סיווגו/איי-סיווגו של האירוע כמקרה חידום או כמקרה הדרוש התערבות.³⁹ אכן, יישארו מקרים רבים שחוסר הבחירות בהם הינו אינהרנטי, ועליכן יש סיכוי גדול לפרשנות לא-נכונה של המצב. אולם התייחסות ציבורית ספציפית למצבים מסוג מסוים עלולה להפיג את הערפל לגביהם ולעזור למציל לפרשם באופן נכון. היא אף עשויה לדרבן את המציל להמשיך לתקור כדי להגיע לאפיון האמיתי של הסיטואציה, ולא להגביל את הבחינה לכזו שמתבצעת על פני השטח. גם כאן ניתן להביא דוגמה מהעת האחרונה. שכן השומע ילד בוכה יכול לפרש את האירוע כבכי "טבעי" של ילד, היכול לגבוע מאלף ואחת סיבות שאינן מצדיקות את התערבותו. לעומת זאת, ייתכן שמדובר במקרה שבו ההורים מתעללים בילדם, ואז יש מקום להתערב ולהודיע לגורמים המתאימים. בדומה לכך, צעקות של אשה הבוקעות מבית סמוך עלולות להתפרש כמריבה שנתית שאל ל: לשכן להתערב בה, אולם הן עלולות גם לגבוע מכך שהבעל מכה את אשתו. שידורם של תשדירים בעניין זה בטלוויזיה, תוך הדגשת העובדה שבכיו של ילד עלול לגבוע מהבאתו עליידי הוריו או שצעקותיה של אשה עלולות לגבוע ממכות אלימות עליידי הבעל, עשויות לשפוך אור חדש על הסיטואציה, ובכך לעזור למציל לפעול באופן נכון.⁴⁰ במקרים כאלה, השית הציבורי, ואולי אף הסנקציה שעלולה לגבוע כתוצאה מהפרת הויק, ידרבנו את השכן לפנות לגורמים המתאימים, או לפחות לעקוב אחר המצב, לשאיל את השאלות הנכונות ולאפיין את המצב ככזה הדרוש את התערבותו בצורה זו או אחרת.

גם כאן עולה השאלה: האם החוק הוא הכלי הנכון ליצירת השית הציבורי? מעבר

הברתית, נזק רב יותר מתועלת. לעניין זה ראו, למשל, דבריו של הי"כ אליעזר ונדבנגו: "אני גם מוטרד ממצב שבו אדם יבקש לסייע, ואחרי שהחוק הזה יחקק הוא יהיה חייב לסייע לפי השקפתו באותו רגע, ויתברר שיש צורך במומחה, רק המסייע, המציל, העוזר לא ידע את זה, כי בנסיבות הקיימות קשה יהיה לו לדעת. והיא עלול לגרום נזק יותר כבד. אני לא רופא עליפי כישורי והשכלתי, אבל ידוע, למשל, שכשאתם נפגע בגנו, אסור להזיז אותי, צריך לקרוא לעזרה רפואית. יבוא אדם, באופן טבעי ובתום לב מתוך רצון לסייע, יראה אדם אחר שנפל, ויהליט שהוא גירר אותי, מכובב אותי, מוזז אותי – אני לא יודע לאן גניע. אם הדברים האלה יהיו תחבה חוקית, אם אנחנו אמרים: תובה עליך להציל, תובה עליך לעזור... אולי עזרתו עלולה לגרום בסוף לנזק יותר תמורה. לעיל הערה 2, בע' 7543. כמדוכן ראו דברי בית המשפט בע"פ 119/93 לורנס נ' מ"י, פ"ד מה(4) 1, 30 (להלן: עניין לורנס).

³⁹ *Supra* note 18, at p. 505

⁴⁰ "Experiments with University of Montana students by Arthur Beaman and his colleagues (1978) revealed that once people understand why the presence of bystanders inhibits helping, they become more likely to help in group situations." *Ibid*, at p. 510

לשאלת האפקטיביות שביצירת השיח באמצעות החוק,⁴¹ מעניין לציין מחקרים חדשים⁴² המראים כי עצם הטלת מגבלות על חופש הפעולה כשלעצמו, להבדיל מעידוד לפעולה, למשל, גוררת תגובות הפוכות אצל המוגבל. תגובה זו נגרמת כאשר מקבל ההחלטה מרגיש כי חופש הפעולה שלו מאויים, ועל-כן היא מנסה לפעול בדרכים שיהווו לו את התחושה של חופש ההחלטה. כך, למשל, מתקרב בקרב בני-נוער גילה כי ספר שמוגבל לקריאה מגיל עשרים ואחת ומעלה נתפס כפופולרי הרבה יותר מאשר ספר זה שלא הוסלה עליו כל מגבלה. המתקרב מציע הסבר שלפיו תגיבו בני-הנוער נגד ההגבלה שהוטלה על החופש שלהם לקרוא כל אשר יחפצו, וכתוצאה מכך – ההבדל בפופולריות.⁴³ בדומה לכך, מחקרים שנערכו לגבי מושבעים שהיטלו עליהם, מכוח חוק, מגבלות ביהס לתקרת הפיצוי העונשי שהם רשאים לפסוק, ואשר לא יכלו להחזיר לעצמם את החופש באמצעות פסיקת סכום גבוה יותר, הראו כי המושבעים משנים את ההתנהגותם בכך שהם פוסקים פיצויים "רגילים" בסכום גבוה יותר, ובכך מהזירים לעצמם את חופש ההחלטה. תגובת-הנגד פועלת ביחס ישר להחזרת המגבלות על יכולת הפעולה. ככל שהמגבלה חריפה יותר, כן תגובת-הנגד חריפה יותר. על-כן, ייתכן שדווקא השימוש בחוק כבמכשיר ליצירת השיח הציבורי וכאקט נהגך – חיק המלייב את הפרט לפעול במצבים הדורשים הצלה – ישיג תוצאה הפוכה, שבה ינסה הפרט להחזיר לעצמו את החופש לפעול, וייתן לסווג את המצב שלפניו ככזה שאיננו דורש התערבות מצידו. סיווג שכזה מהזיר לפרט את החופש לפעול בדרך שבה הוא חפץ. לעומת זאת, שימוש באמצעים מגבילים פחות לא יעזור אותה תגובת-נגד, ועל-כן ישיג תוצאות טובות יותר.

ה. השלב השלישי במודל – הגדרת תחום האחריות

התנאי השלישי שהוצב במודל של Latane ו-Darley עסק בשאלה אם הצופה מניח שהסיטואציה נמצאת בתחום אחריותו. שאלה זו מתעוררת בעיקר במקרים שבהם המציל-בכוח אינו היחיד בוירת האירוע, או כאשר בשעת ההתרחשות הוא היהוד במקום, אך הוא מניח כי בקרוב יצטרפו אליו גורמים אחרים. במקרים שבהם המציל נמצא לבדו ואין אדם אחר בנמצא, תהיה לו, במקרים רבים, נטייה להניח כי האירוע נופל לתחום אחריותו. במונח "אחריות" איננו מתכוונן רק לאחריות במובן הפורמלי, אם כי גם זו רלוונטית; כוונתי לכך שהמציל טבין כי גורלו של האיש נתון בידי, ובידו בלבד, ואם

41 לעיל, הטקסט הסמוך להערות 20-22.

42 ראו, למשל: J.K. Robbenolt & C.A. Studebaker "Anchoring in the Courtroom: The Effects of Caps on Punitive Damages" 23 *Law & Hum. Behav.* (1999) 353.

43 ראו: D.A. Zellinger, H.L. Fromkin, D.E. Speller & C.A. Kohn "A Commodity Theory Analysis of the Effects of Age Restrictions on Pornographic Materials". Paper No. 440. Lafayette in: Purdue University Institute for Research in the Behavioral, Economic and Management Sciences (1974).

לא יצשה דבר, ייהרץ גודלו. תפיסה כזו של המציאות תדרבן בדרך-כלל את המציל לנקוט פעולה מתוך מחשבה שהוא אכן תורם ומציל חיים. לעומת זאת, אם קיימים בזירת האירוע אנשים נוספים, מתרחשת תופעה שכינה בעגה המקצועית הוא "דילול/פיזור אחריות". תופעה זו מתרחשת כאשר כל נוכח בזירת האירוע נוטל על עצמו רק חלק מהאחריות, שכן זו מתחלקת בין כל הנוכחים. האצבע המאשימה לא תופנה כלפי בלבד, התופעה גוברת ככל שמספר הנוכחים בזירת האירוע גדל, שכן או האחריות "מדוללת" או מתחלקת למספר גדול יותר של אנשים. השאלה שהמצילי-בכות שואל את עצמו היא: "מדוע שדווקא אני אנקוט בצעדים לעזרה? שיצשו זאת הנוכחים האחרים בזירת האירוע."⁴⁴ במקרים כגון אלה קיימת נטייה להניח כי אחרים מספלים במצב, או כבר טיפלו בו למעשה. הצופים מן הצד, כמיוהר אלה שמצטרפים באיחור-מה, מגיחים כי אנשים אחרים כבר דאגו, למשל, להזמין אמבולנס לצורך מינוי פצוע ששוכב על הכביש, ולכן איש אינו עושה דבר.

מהקרים מראים כי התופעה של דילול האחריות קשורה גם בהערכה תיחסית של המציל-בכוח את יכולתו לפעול ובהערכת תרומתו בכוח לסיום מוצלח של הסיטואציה. כך, למשל, תחושת האחריות של הובש בזירת האירוע תמה גדולה משל הנוכחים האחרים לנוכח העובדה שהוא נמצא בנקודת-פתיחה טובה יותר מהם להושת עזרה הודות לידע ולמיוטנות שלו. עליכן, גם אם אנשים רבים נמצאים במקום, הסיכוי שהחובש יגיש עזרה גדול יותר, שכן הוא יראה את העניין כנתון בתחום אחריותו האישית. לעומת זאת, הימצאותו של רופא בזירת האירוע, או הנחה שיש סיכוי גדול שקיים שם כוח, יגרמו להפחתת סיכויי העזרה מצד יתר הנוכחים. לעיתים הדבר מוצדק, שכן רופא אכן נוצא בעמדה טובה יותר לטפל בפצוע, אולם לעיתים, יתר הנוכחים יכולים להושיט לרופא סיוע, אך הם יימנעו מכך לניכח תפיסתם כי האירוע נמצא בתחום סמכותו של הרופא המטפל במוצל, מה שמאפשר להם לעזוב את המקום ללא הישגת עזרה מתבקשת. תחושה שהעניין יסתיים בטוב אף ללא התערבותו תאפשר לצופה מן הצד לעזוב את זירת האירוע במצפון נקי.⁴⁵

44 Katz מנתת בספרו את הסיטואציה בהצביעו על אפקט הטובין הציבוריים הנמנע בה. כך, הוא אומר את הדברים הבאים: "We are all altruists. We all derive pleasure from seeing the poor helped. But we also realize that we can enjoy that pleasure without actually contributing ourselves. As a result, however, we end up worse than if nobody had shirked his responsibility in the first place." See: L. Katz *Bad Acts and Guilty Minds -- Conundrums of the Criminal Law* (Chicago, 1987), 151-152.

45 בעניין זה יש עניין כנתונים שנאספו בדבר תרומות דם. כריב המקומות בעולם, תרומת הדם נעשית בהתנדבות. לצורך קבלת התרומה, המוסדות הרלוונטיים פונים לציבור עלי-מנת שיתרום מדמו. במקרים אחרים לא הספיקו תרומות הדם, וניסו להשלים את המחסור באמצעות רכישת מנות דם, דהיינו, הצעה לציבור שכל תורם רם יקבל סכום כסף מסוים. בעקבות הצעה זו ירד באופן דרסטי מספר התרומות, והושגה תוצאה הפוכה בדיוק.

האם החיוב להציל יכול להשפיע על התופעה של "דילול האחריות"? לדעתי, התשובה במקרים רבים תהיה חיובית. החיוב בהצלה יוצר קשר ישיר בין כל נוכח בזירת האירוע לבין האדם הנמצא בסכנת חיים. אומנם, אין להתבלבל בין תחישת האחריות האישית שדיברנו עליה עד כה לבין החבות המשפטית להציל, אך נראה כי תחושת האחריות האישית תתחזק כאשר יהיה העניין מוסדר בחוק. תחושה זו עשויה להתחזק הן בשל אופיו המרתיע של החוק⁴⁶ והן בשל אופיו המהנהך.⁴⁷ החוק מפנה אצבע מאשימה כלפי כל אחד מהנוכחים בנפרד,⁴⁸ וכל אחד מהם יוצא ידי תובתו רק אם הוא מגיש את העזרה או מודיע לרשויות או לאדם אחר המסוגל להגיש את העזרה הנדרשת. לפחות מבחינה מילולית, כל עוד אדם נתון בסכנה, כל אחד מהנוכחים מחויב בפעולה. על־כן, לדעתי, תופעת התופעה של דילול האחריות.⁴⁹ להבדיל משני השלבים הראשונים שדיברנו עליהם, בשלב זה קיימת כבר מודעות למצב המסוכן, המאופיין ככזה. הגברת הסיכון הכרוך במחירתו של קר־פעולה מסוג של היעדר הצלה עשויה להביע את המתבין מן הצד לפעול גם במקרים שאינם כה ברורים, הגם שפילת האירוע לתחום אחריותו מוטלת בספק.⁵⁰

המוסדות החליטו לחזור במחירתו לשיטה של תרומה בלבד, על־אף חסרוניתיה. נעשו כמה נסיגות לתת הסבר לתופעה זו. אחד מהם, הרלוונטי לענייננו, הוא כי ברגע שנפתחה האופציה לקניית רם, להבדיל מתרומת דם, תחושת האישיות של כל תורם־כחות, כי הוא יכול להציל בדמו חיי אדם ובי אין לכך דרך חלופית נפגמת, שכן כזה קיימת אופציה נוספת, והיא לרכיש מנות דם במקרים של מחסור. אם קיימת אופציה של רכישה מנות דם, שתרומתו כבר אינה חשובה כבעבר, והלך מחשבתו עבר מלצב של אחריות אישית למצב של "שיקנו מנת דם נוספת - לא נורא". ראו: *Ibid.*, at p. 150.

- והמקרים שהמחבר מפנה אליהם.
- 46 אשר, בפי שצוין לעיל, משנה את טחיר איההתערבות לגבי המציל־בכוח.
- 47 יש הטוברים, כאמור, כי עצם הסלת החובה להציל כשלעצמה תגדיל את מספר האנשים שירגישו מחויבים מוסרית בהצלה, ועל־כן תועיל גם במקרים שבהם כישלון במתן עזרה לא היה נתפס ככזה על־ידי הפרט. ראו: Silver, *supra* note 5, at p. 429.
- 48 השו' לחוק של מדינת ורמונט הקובע כי יש להזיז עזרה לאדם בסכנה - "unless (that assistance or care is being provided by others" VI. Stat. Ann., tit. 12; ראו: §519. התניית מתן העזרה בכך שהיא אינה מושגת על־ידי אחרים עלולה, לדעתי, לחזק את התופעה של דילול האחריות, וזאת להבדיל מהניסוח בהקניקה הישראלית.
- 49 נשאלת השאלה: האם יגביר החיוב את מידת המחויבות של הפרטים ביחס לפעולת ההצלה ולעומת מצב חליפי שבו החוק יקבע את סדרי העדיפויות בין מצילים מקצועיים לכאלה שאינם מקצועיים? לדעתי, הסדרתה של מערכת היחסים נחוצה משקולים אחרים, אולם דווקא בהקשר של הפחתת התופעה של דילול אחריות קיים יתרון גדול לכך שכל אחד מהנוכחים יהיה מחויב אישית.
- 50 לפי גישת הניהוח הכלכלי, מדובר בתוחלות שנובעות מהסיכוי שאני טועה לעומת הסיכוי שאני צודק כפול המהיר שנובע מכל קר־פעולה. מכיוון שאנשים הינם שונאי־סיכון, תהיה נטייה לבחור באפשרות הפחות מסוכנת, הגם שהתוחלות זהות. ומעורבות

האם לא חטא המחוקק למסרת ההצלה בכך שלא קבע, במסגרת החוק, סדרי עדיפויות בין המצילים השונים? החוק הישראלי אינו מסדיר במלואה את מערכת היחסים שבין המציל המקצועי (דוגמת הרופא) או המיומן לבין ההדיוט הנקלע לזירת האירוע.⁵¹ כך, למשל, אם רופא נוכח במקום האירוע, נרצה לתערך דווקא אותו לפעולה, שכן הוא נמצא בעמדה הטובה ביותר להגשת עזרה. בדומה לכך, אנשים בעלי כישורים מיוחדים (למשל חובשים או אנשים בעלי הכשרה בהגשת עזרה ראשונה) יכולים לעזור באופן טוב יותר מאשר הדיוטות, ועליכן נרצה לדרבן דווקא אותם לתגיש את העזרה. לכאורה, הטלת החבות על כלל הנוכחים עלולה לגרום לדילול האחריות, וכך לפגוע בתמריצים הניתנים לרופא או לאדם המיומן. אם כן, מדוע לא ניתנו לאלה תמריצים מיוחדים? התשובה לשאלה זו יכולה להסתמך על המחקרים שתוארו לעיל. מעבר לבעיה הפרקטית של קביעת סדר עדיפויות בין מצילים, לאדם המיומן או לרופא יש ממילא תחישת אחריות חזקה יותר מליתר הנוכחים, ועליכן ספק אם אחריותו תדולל בשל הטלתה על הכלל. זאת ועוד, החוק קובע כי לשם קבלת פטור מהחובה, על המציל להודיע לרשויות או לאדם המסוגל להושיט את העזרה הנדרשת. במקרים כגון אלה, האדם המיומן או הרופא לא יוכלו לצאת ידי חובה בהודעה לגורם אחר אם הגורם האחר אינו יכול להושיט את העזרה הנדרשת ולהבדיל מדרישת העזרה "הכללית" הקבועה בסעיף נא. תנאי זה יכול וצריך להתפרש באופן יחסי, כך שההודעה לאדם אחר תפטור את המציל רק אם הוא בעל כישורים חיים לפחות לאלה של המודיע ובעמדה טובה לפחות באותה מידה לבצע את פעולת ההצלה. במקרה שכישוריו של האחר נחותים, לא יינתן למודיע פטור מהחובה. פרשנות כגון זו תתמרץ לפעולה כל פרט שהוא במקרה היחיד שנוכח בזירת האירוע, אולם היא תתמרץ את הפרט המתאים במקרה שמדובר בקהל של צופים.

בעניין זה עשה המחוקק דבר נוסף. הוא הגביל את החבות באופן שתשרע רק על זירת האירוע, ולא מעבר לה. בעוד שבמקומות אחרים בעולם, חבותו של המציל מכוח חוק מוטלת אף במקרים שמעבר לזירת האירוע,⁵² החבות בארץ מוגבלת למקרים שבהם האדם

חיצונית באמצעות שינוי הכלל המשפטי והגדלת המחיר שמשולם בגין אי-הצלה יגבירו את הסיכוי שייבחר קייפעולה של הצלה לעומת קייפעולה של שביואליתפשה.

51 לעומת זאת, החוק אכן פוסר מן החובה להציל במקרים שבהם ניתנה הודעה אפקטיבית לרשויות.

52 ראו, למשל, חוקי מדינות דרמונט (A person who knows that another is exposed to grave physical harm shall, to the extent that the same can be rendered without danger or peril to himself or without interference with important duties owed to others, give reasonable assistance to the exposed person unless that assistance (or care is being provided by others." *Supra* note 48) – במדינות הצפונית (Any person who, being able to provide rescue, resuscitation, medical treatment, first aid or succor of any kind to a person urgently in need of it and whose life may be endangered if it is not provided, callously fails to do so is guilty of a crime and is liable to imprisonment for 7 years." See: Criminal Code

הנזקק להצלה נמצא "לנגד עיניו" של המציל.⁵³ בכך, למעשה, פטר המחוקק מאחריות פלילית אנשים היורעים שיש צורך כתגשת עזרה, ואולי אף יכולים להגישה, אך אינם נמצאים בזירת האירוע. זאת ועוד, חובת ההצלה גם מוגבלת למקרים שבהם הנזק שנשקף הוא "עקב אירוע פתאומי", והוא מהווה "סכנה חמורה ומיידית". במקרים שבהם הנזק הוא תוצאה של תהליך מתמשך, ואינו עקב אירוע פתאומי, לא קמה חובה על-פי חוק.⁵⁴ יחד עם זאת, הגבלת החובה לזירת האירוע ולפתאומיותה ולמיידיותה של הסכנה עשויה להגביר את רמת המחויבות האישית. כעניין שכשגרה, ככל שמרחיבים את זירת האירוע, כן מעגל האנשים המעורב מתרחב. הרחבתה של זירת האירוע יכולה להיעשות במגוונים של מתחם גיאוגרפי, אך היא יכולה להיעשות אף במגוונים של זמן ומיידיות. כאשר נשקפת לאדם סכנה שלא עקב אירוע פתאומי ואשר אינה מיידית, יש בדרך-כלל קבוצה גדולה של אנשים שיכולה להושיט לו עזרה. מכוח ההגדרה, אין מדובר באירוע רגעי, נקדתי, ועל-כן, לפחות באופן עקרוני, מספר האנשים המעורבים או אשר היו יכולים להיות מעורבים, ואשר יש ביכולתם להניח עזרה גדולה הרבה יותר. ללאורו, יש סיכוי רב יותר ששישהו מבין אותם אנשים יפעל ויגיש את העזרה הדרושה, ועל-כן השאיפה, לפחות מהשיקולים שנמנו לעיל, תהיה להרחיב את מעגל המצילים, אולם ההרחבה עלולה להשיג תוצאה הפוכה. מכיוון שהמעגל של מגישי העזרה יבכוח מתרחב, אף התופעה של דילול האחריות גוברת. כל אחר מן הנוכחים עלול לחשוב שיש אנשים בעמדה טובה יותר להציל, ועל-כן יגיע למסקנה שעדיף שיעשו זאת האחרים. על-כן, דווקא צמצום מעגל החייבים, אף-על-פי שהדבר כרוך בויתור על מספר רב של מצילים-יבכות, עשוי להוביל לתוצאה אפקטיבית יותר, שכן הסיכוי שכל אחר מן הנוכחים בזירת האירוע יפעל יהיה גדול יותר. זאת ועוד, גוסף לדילול האחריות, ביתן לדבר על תופעה נוספת: דילול הסנקציה העונשית ואף דילולו של התיוג החברתי. ככל שקביעת המצילים-יבכות גדולה יותר, כן יהיה השימוש בסנקציה יעיל פחות, שכן הסיכוי שיעמידו קבוצה גדולה של אנשים לדין בגין הימנעות מלהציל קטן בהרבה מהסיכוי שיעמידו לדין קבוצה מצומצמת, שניתן להבחין ביתר קלות

(Act, Part VI, Div. 2 §154, 155 (N. Terr. Austl.); ויסקונסין, לעניין מניעת פשע
 "(2)(a) Any person who knows that a crime is being committed and that a victim is exposed to bodily harm shall summon law enforcement officers or other assistance or shall provide assistance to the victim... (b) A person need not comply with this subsection if any of the following apply: 1. Compliance would place him or her in danger. 2. Compliance would interfere with duties the person owes to others. 3. In the circumstances described under par. (a), assistance is (being summoned or provided by others" et seq.
 (2).

53 וגם כאן קיימת אי-בהירות מסוימת, שכן השימוש במונח "לנגד עיניו" מעלה את השאלה אם החוק חל גם על מצבים שבהם נשמעת מרחוק וצקה לעזרה, והמציל נדרש להגיב עליה.

54 השיקולים שעלולים להניע את המחוקק להגביל את החובה באופן כזה רבים ומגוונים.

בינה לבין כלל הציבור.⁵⁵ גם התייג החברתי יהיה חמור פחות, שכן כל אדם יהווה חלק מקבוצה גדולה יותר של אנשים. בהיעדר נתונים מיוחדים של הפרט, הוא ירגיש עצמו "חטיף" מפני העמדה לדין מכות החוק, זו צורה נוספת של דילול החבות. הפעם אין מדובר במענה לשאלה אם להציל אם לאו על-סמך תחויותיו של כל אדם באשר לפעילות של אחרים, אלא במתן מענה לשאלה שיונה, והיא, בהיעדרם של נתונים ייחודיים, גם אם אותו אדם יימנע מלהציל, מה הסיכוי שיעמידוהו לדין כחלק מן הקבוצה (מסמע, את הקבוצה כולה), ככל שהקבוצה גדולה יותר, כן הסיכויים קטנים.⁵⁶

ניתן לרונ בנושא של תחושת האחריות והמחויבות להצלה גם ברמה מופשטת יותר מזו של הפרט הבודד. במסגרת זו יש להתייחס לכמה מגמות חברתיות העלולות להשפיע בסופו של יום על רמת מחויבותו האישית של הפרט למעשה ההצלה, ולהציב לנביתן את השאלה אם החוק יעזור לשינוי מגמות אלה. כך, למשל, עולה כי יש קשר בין רמת העיוור ותהליך האורבניות לבין מידת העזרה שאנשים מוכנים להגיש זה לזה.⁵⁷ במקומות כפריים יהיה אחוז הגשת העזרה גבוה יותר, ולעומת זאת, המעבר לעיר והיותה של העיר גדולה וצפופה יותר משהייתה את הרמה של הגשת העזרה שתוגש במקרה הצורך,⁵⁸ כדבריו של Levine:

"Urban theorists have long argued that crowding brings out our worst nature, and these [the experiments'] data support the notion. Places with lower population densities are far more likely to offer help particularly in situations that call for face-to-face, spontaneous responses... Research shows that squeezing many people into a small space leads to feelings of alienation, anonymity, and social isolation. At the same time, feelings of guilt, shame and social commitment tend to decline. Ultimately, people feel less responsible for their behavior towards others – especially strangers... Stressful situations and consequent behaviors ultimately

55 סיכויים אלה יכולים להיות קטנים יותר מבחינה אובייקטיבית, שכן ככל שטספר הנתבעים יבכות גדל, כן יהיה קשה יותר להעמיד את כולם לדין. מכל נקום, הדבר עלול לפחות להיראות כך מנקודת-ראותו הסובייקטיבית של כל פרט בקבוצה.

56 תופעות אלה של דילול הסנקציה העונשית והתייג החברתי יכולות אף להשתבץ במסגרת השלב ההתשי של חמורל, שכן הן עשויות להיות חלק משיקולי העלות/התועלת של המציל, ולהשפיע על הכרעתו בשאלה אם לנקוט במעשה ההצלה.

57 ראו, למשל: J.H. Bryan & M.A. Test "Models and Helping: Naturalistic Studies in Aiding Behavior" *Classic and Contemporary Readings in Social Psychology* (N.J., 2nd ed., E.J. Coats & R.S. Feldman eds., 1998) 150

58 או בלשון המקור: "This unwillingness to help increases with the degree of 'cityness'. In other words, density drives strangers apart." R.V. Levine "Cities with Heart" *Classic and Contemporary Readings in Social Psychology, ibid*, at pp. 159, 164

sustain one another. Violent crime results from stress conditions but is itself a source of urban stress. Ultimately, inaction becomes the norm. Big cities see more of the worst and less of the best of human nature."

דברים אלה עולים לכאורה בקנה אחד עם דברי המדווקק בהצעת החוק, ישראל עוברת וחוזרת ועוברת תהליכים של עיור. אנשים רבים יותר עיברים להיות בעיר הגדולה ונושאים את ההיים בקיבוץ, בכפר וביישובים הקטנים. מכיוון שהיישוב העירוני מנתיב את השוק, התופעות שנראות אצלנו דומות לאלה שתוארו לעיל, ועליכן הרמה של הגשת העזרה בחברה יורדת, ובאופן משמעותי.⁵⁹ תושבי העיר שוקדים על פיתוח "עיר של פיל", שיאפשר להם להתעלם ממצוקותיהם וצרותיהם של אחרים.⁶⁰ מטיילים החוזרים מארצות המזרח, ובמיוחד מהינדו, מדווחים על תופעות דומות. בתחילת הטיול קשה למטיילים להתרגל לעוני ולמסכנות, הנגלים לעיניהם, אולם כבר במהלך הטיול, מהלך של חודשים מספר, הם לומדים "לחסן" את עצמם מפני המראות האלה ולהרחיקם.⁶¹

בהינתן תופעות אלה, שבה ועולה השאלה אם יש בנזק כדי להתמודד עימן, לשאלה זו ניתן להתייחס בכמה רמות. כפי שניסיתי עד כה להראות, יעילותו של החוק במישור האינרטיבי ולטווח הקצר מוסלת בספק, והוא יכפך פתרון הולם רק לחלק מן הנזקים. יחד

59 בעניין זה יפים הרברים הבאים: overload, complexity, crowding, heterogeneity - are aversive and caution-inducing. As such, they lessen responsiveness to the environment and diminish helping responses toward strangers. Since these conditions tend to arise more in urban areas than in rural areas, they operate to produce urban-rural differences in helping." See: A.H. Michener & J.D. Delmater *Social Psychology* (For Worth, 3rd ed., 1994) 277

60 הרברים נכונים הן לעניין הגשת עזרה והן לעניין בקשת עזרה. כך, למשל, נערך מחקר על התרבות של בקשת עזרה מצד אנשי העיר אל מול תרבותם של אנשי הקיבוץ. התוצאה שאליה הגיע עירך המחקר הייתה כי אנשי הקיבוץ אכן יפנו לאחרים בבקשת עזרה יותר מאנשי העיר, תופעה זו הוסברה בכך שהחיים בקיבוץ בנויים על תלות ועזרה הדדית, ולכן קיימת נכונות גדולה יותר לבקש עזרה, בעיר אנשי העיר רואים את העצמאות והיעדר התלות כמרכיב חיוני בחייהם, ועליכן הם ממעטים לפנות לאחרים בבקשת עזרה. ראו: A. Nadler "Help Seeking as a Cultural Phenomenon: Differences Between City and Kibbutz Dwellers" 51 *J. of Personality and Social Psychology* 976 (1986); וכן: Baron & Byrne, *supra* note 28, at p. 426.

61 תופעה זו מכונה Compassion fatigue וכן Sensory overload. היא נוצרת מהיתקלות יומיומית עם אנשים רבים הנזקקים לעזרה, והיא מקטינה את מידת המתיבות ואת מידת העזרה המוגשת. התופעה מתרחשת פעמים רבות בערים גדולות. כך, ככל שהעיר גדולה יותר וצפופה יותר, כך קיים סיכוי קטן יותר שעזרה תוגש. ראו: *Supra* note 18, at p. 492.

עם זאת, ייתכן שהחוק יובל להשפיע ככלי מחנך במסגרת רפורמה חינוכית כוללת.⁶² בעניין זה יפים דבריו של אחד מעורכי הניסוי, המציד על עצמו את הרברים הבאים:

"While growing in New York City, I was taught by loving, caring people to ignore the cries of strangers. I learned to walk around people stretched unconscious on sidewalks, because I was told that they just need to 'sleep it off'. I learned to ignore screams from fighting couples: 'they don't want your help.' And I was warned to disregard the ramblings of mentally disturbed street people because 'you never know how they'll react'. The ultimate message: 'Don't get involved.'⁶³

לרעתי, המסר החוק הטמון בדברים האלה הוא שאם ניתן לעשות משהי נגד אותה אדישות חברתית, יש לעשות זאת בתחום החינוך. החוק יבול, במקרה הטוב, לדרבן רפורמה חינוכית זו, אך לא לבוא במקומה. יותר ויותר מחקרים מחזקים את הטענה שלפיה היגוך מוקדם והולם בגיל הרך עשוי להוביל להתנהגות אלטרואיסטית בגיל מביגר יותר. כך, למשל, עולה מאותם מחקרים כי התנהגות אלטרואיסטית שילדים נחשפים לה באמצעות ההתקשורת מתיזה מודל לחיקוי בשלב מאוחר יותר.⁶⁴ על-כן השאלה האמיתית היא: האם ראוי להשקיע משאבים במערכת החקיקה שתכפה גורמות אלטרואיסטיות תוך

62 השווי: C.R. Sunstein "Social Norms and Social Roles" 96 *Colum. L. Rev.* (1996) 903; C.P. Gillette "Lock-In Effects in Law and Norms" 78 *B.U.L. Rev.* (1998) 813; R. Cooter "Models of Morality in Law and Economics: Self-Control and Self-Improvement for the 'Bad Man' of Holmes" 78 *B.U.L. Rev.* (1998) 903; R.C. Ellickson "Law and Economics Discovers Social Norms" 27 *J. Legal Stud.* (1998) 537; L. Lessig "The New Chicago School" 27 *J. Legal Stud.* (1998) 661; T.M. Massaro "The Meanings of Shame: Implications for Legal Reform" 3 *Psych. Pub. Pol. and L.* (1997) 645; C. Jolls, C.R. Sunstein & R. Thaler "A Behavioral Approach to Law and Economics" 50 *Stan. L. Rev.* (1988) 1471; T.S. Ulen "The Growing Pains of Behavioral Law and Economics" 51 *Vand. L. Rev.* (1998) 1747; D.M. Kahan "Social Influence, Social Meaning, and Deterrence" 83 *Va. L. Rev.* (1997) 349; S.P. Garvey "Can Shaming Punishments Educate?" 65 *U. Chi. L. Rev.* (1988) 733; D.M. Kahan "The Secret Ambition of Deterrence" 113 *Harv. L. Rev.* (1999) 414

63 *Supra* note 57, at p. 166

64 "Prosocial TV models have actually had **גברים תבאים**: *Abid, ibid* even greater effects than antisocial models. Susan Hearold (1986) statistically combined 108 comparisons of prosocial programs with neutral programs or no program. She found that, on average 'if the viewer watched prosocial program instead of neutral programs, he would [at least temporarily] be elevated from the 50th to the 74th percentile in prosocial behavior – typically altruism"; *Supra* note 18, at p. 509

פגיעה בחירות המוצל והמציל, או שמא עדיף להשקיע את הכספים במערכת החינוך על-מנת לספק נורמות התנהגותיות נאותות עוד בגיל הרך?⁶⁵ שאלה נוספת בהקשר זה היא: האם ניתן למצוא קשר בין חמרת הקיטוב בהברה הישראלית לבין הירידה בנכונות לעזור, ובעקבותיהן – התערבות המחוקק באמצעות חוק לא תעמוד על דם רעך? האם שבירתו של האתוס היהודי בתפוצות, שלפיו "כל ישראל ערביין זה בזה", הביא גם לידי שכירת הנאמנות החברתית, ובעקבותיה לירידה ברמה של הגשת עזרה?⁶⁶ בעניין זה הגישה הרווחת היא:⁶⁷

66 הינוך זה אינו חייב להיעשות באופן ישיר. מתקיים מראים כי לשלוויה יש תפקיד חשוב בהיגובם של בני הגיל הרך, וכי היא משפיעה על הצופים בדרכים רבות, וביניהן הינוך לאלטרואיזם ולעזרה לזולת. ראי: *Supra* note 28, at p. 405. שאלת החשקתה בחינוך הינה למעשה כללית הרבה יותר. באופן דומה ניתן לבהון את היחס שבין השקעות כלליות אחרות בחינוך לבין השקעות בהקצתם ובאכיפתם של חוקים בכלל ושל חוקים פליליים בפרט. התייחסות לשאלה רחבת-היקף זו תורגת מגדרו של מאמר זה. יהד עם זאת ראוי לציין שדווקא בתחום הזה, של אלטרואיזם ועזרה לזולת, נערכו מחקרים רבים בנושא חשיבות החינוך, ומכאן שקיימים נתונים רבים שניתן להתבסס עליהם.

66 ראו, מצד אחר, דבריהם של ח"כ משה גפני התומך בגישה שהחוק בוודע לקדם נורמה מוסרית: "אני רוצה לומר – ואמר זאת כאן קודם חבר הכנסת סילבן שלום – שבארצות-הברית אדם יכול להיפגע ברחוב, אי שיפגעו בי ברחוב ואיש לדרוך הולך. זה לא מעניין איש. האיש יכול לגנוס, למית ברחוב, וזה לא מעניין איש. זה ההיפך מאופיו של העם היהודי, זה ההיפך ממצוות התורה של לא תעמוד על דם רעך. לא יכול להיות מצב אצלנו, שמישהו ייפגע, אפילו מישהו שאנחנו לא מכירים. אם אנחנו הולכים ברחוב ומישהו נפגע – לא ייתכן מצב שבו לא יסייעו לה" לעיל הערה 2. בע' 17541: יכן של יגאל ביבי: "בזמן האחרון התרופפו כמה ערכים במדינה. קיימת אווירה של הפקרות, אווירה של מחיקת ערכים שהיו מקובלים על כולנו ואיתרו את כולנו. לכן חשוב ביותר שניקח מהמקורות שלנו" שם, בע' 7542. ומצד אחר את דבריו של ח"כ אליעזר זנדברג: "אדוני הוישב-ראש, רבותי הנרי הכנסת, שטעתי את העילים והמשכחים את הצעת החוק. אני רק רוצה להעיר. המסורת היהודית המקובלת, הנוהג המקובל במדינת ישראל היה לבוא, לעזור, להושיט יד כשצריך. העובדה שאנחנו נאלצים היום להוקק חוק על מנת להכריח אנשים לעזור, על מנת להכריח אנשים להושיט יד ולסייע במקומות שככל הנראה בעבר אנשים עשו את זה בהתנדבות, מתוך רצון, בלי חוק שהייב אותם, מלמדת לדעתי דווקא על נסיגה מבחינה מוסרית, מבחינת התפיסה של החברה בישראל לגבי הצורך וההתייחסות לצורך לעזור זה לזה בשעת מצוקה, כי אחרת לא היינו צריכים את החוק הזה. אם איש עוזר לרצונו ואין בעיה, לטעם מה החוק? ואם יש חוק, משמע שאנחנו מבקשים להכריח אנשים באמצעות איסור פלילי או בנקציה פלילית להושיט יד ולעזור במקומות שבעבר הם היו עושים את זה טרצונם החיפשי, ועל כך אני יכול להצטער". שם, שם.

67 *Supra* note 59, at p. 266

"Because we tend to feel closer to people who are similar to us, we are more likely to help those who resemble us in race, attitudes, political ideologies, and even in mode of dress."

כלומר, ניתן בהחלט למצוא קשר בין רמת העזרה הגבוהה המוגשת לקרוב ולמוכר לבין הירידה ברמת העזרה המוגשת לרחוק ולשונה. גישה זו, המבוססת במחקרים אחדים,⁶⁸ אכן יכולה להסביר את הירידה ברמה של הגשת העזרה. ישראל עוברת תהליך בלתי-הפך של מעבר מחברת עולים שווינויות להברת מעמדית קיצונית.⁶⁹ פערי המעמדות בחברה מחריפים, המחלוקות מתרבות, וכך גם הפערים באידאולוגיה. על רקע זה ניתן להבין את הירידה ברמת המהויכות ההדדית ובתחושה של הפרט כי דווקא הוא חייב לעזור.⁷⁰

ההסתי הקוגניטיבית ביחס לקרוב ולדומה – הן מבחינת הצורה והן מבחינת האידאולוגיה – יכולה להיות מוסברת בדרכים שונות, אך נראה כי אין חולק על עצם קיומה. אין מדובר בתהליך חשיבה רציונלי דווקא, שבו אנו מחשבים את הקרבה בין א ל ב ופועלים בהתאם, כי אם בתחושה של אחריות מסוג אחד כלפי אדם או קבוצה מסוימים והיעדר תחושה דומה כלפי אדם או קבוצה אחרים. נראה שברור לכל כי פרט למקרים חריגים, תחושת הקרבה הגדולה ביותר תהיה לתא המשפחתי המצומצם, וככל שנתרחק ממנו, כן תפחת תחושת הקרבה. ניתן להסביר תהליך זה באמצעות הסברים אבולוציוניים-גנטיים, שלפיהם תפקידו של האדם בעולם הוא להעביר את גענו הגנטי

68 דוגמה למחקר כזה קיימת במאמרו של: A. Horstein "Promotive tension and prosocial behavior: A Lewinian analysis" *Altruism, Sympathy and Helping* (New York, ed. by L. Wispe, 1978). באותו מחקר נתקלו הולכי רגל בניו-יורק בתפצם כגון ארגונים או מכתבים אבודים, שנשתלו עליהם עורכי המחקר במקומות בולטים. התפצם הכילו מידע ששפך אור על דעותיו של בעל התפצם בעניינים שונים, כגון בעניין הסכסוך הישראלי-ערבי. התפצם נשתלו במקומות שונים, כך שפעמים עלה הכתוב בהם בקנה אחד עם דעותיהם הרווחות של תושבי המקום, ופעמים הוא סתר אותן ולדוגמה, שכונה יהודית או שכונה ערבית). אנשים נטו להחזיר את התפצם פעמים רבות יותר וכאופן מובהק כאשר דעותיו של בעל התפצם עלו בקנה אחד עם דעותיהם.

69 על עליית הקיטוב בחברה הישראלית ועל הפערים הקיימים בין קבוצות ראו, למשל, מי מאוטנר "צדק תלוקתי בישראל" צדק תלוקתי בישראל (מי מאוטנר עורך, תשס"א) 9, 10, וההפניות שם.

70 שאלה מעניינת היא אם הקיטוב אינו יוצר תתי-קבוצות שדווקא בהן נורמות ההצלה מתחזקות. זאת משום שבמסגרת תתי-קבוצה, רמת הלכידות החברתית עולה. אם כך הדבר, הרי שבמסגרת אותה תתי-קבוצה סיכויי של הפרט להיות מוצל גדולים אף מאלה שהיו לו בעבר, כאשר היתה החברה מפולגת פחות. אולם גם אם זה המצב, תפקידו של החוק במקרים אלה הוא לטפל בחברה כמכלול ואף בהתייחסות-הגומלין שבין הקבוצות לבין עצמן.

לדור הבא, ועליידי דאגה לקרובים לו הוא מגריל את סיכוייו לעשות כן.⁷¹ בכל שמתרחקים מהתא המשפחתי, כן המטען הגנטי המשותף קטן, וכך גם ההתייבות לעזרה.⁷² אולם ניתן להסביר תהליך זה גם באמצעות ברמות חברתיות ועקרון ההדדיות: לעיתים אני מושיט עזרה מתיך הנחה שכאשר אודקק לעזרה, היא תוגש לי. בחברה מצומצמת שיש בה תלית קיומית הדדית או קרבה מוגברת, נצפה לעזרה הדדית רבה יותר, שכן בלעדית, ספק אם תוכל אותה חברה להמשיך לתפקד ולהתקיים. לעומת זאת, ככל שהמכנה המשותף בחברה נתונה קטן, וככל שהסכנה הקיומית פוחתת אף היא, הנטייה להגיש עזרה קטנה גם היא. אחד המינוחים שהפסיכולוגיה החברתית משתמשת בו בהקשר זה היא החרגה/הדרה מורלית (moral exclusion). משמעות המונח היא כי אנשים מסוימים או קטגוריות של אנשים מוסמטים מקבוצת ההתייחסות המוסרית של אדם נתון או של חברה. בצורתה הקיצונית ביותר, תופעה זו גורמת למקרים כרצח'עם, אפרטהייד וכדומה, כל זאת משום שהגרעץ או המופלה אינו נמנה עם אלה שהמוסר מופעל כלפיהם. אולם ההחרגה המוסרית ברמה פחותה מאפיינת כל אחד מאיתנו, אם כי ברמות שונות. כל אדם משרטט סביבו מעגלי קרבה המדירים בחברה מגדר סוזה ההתייחסות, ברמות שונות, קבוצות שלמות של אנשים. כך בני-אדם מבכרים את הקרובים להם על פני הרחוקים יותר באמצעות בניית מערך של עדיפויות.⁷³ מעבר לרמת קרבה מסוימת, הסיכוי שאדם יפעל למען זולתו הולך וקטן.⁷⁴

נראה שהתהליכים שעוברים על החברה הישראלית אכן גורמים להחרפתה של תופעה זו. כדי להגביר את מעשי ההצלה, עלינו לדאוג לכך שמעגלי הסובה (well being) של האחר יחפפו, ולא ייצרו גבולות. בתפקיד זה שימשו הקהילה, ובמיוחד הדת, במשך שנים רבות. הדת, ואין זה משנה אם מדובר ביהדות, בנצרות או בכל דת אחרת, הוגישה את המשותף.⁷⁵ כולנו ילדי האלוהים, ועליכן יש תחושה של שייכות, מתויבות ואחריות הדדיות.⁷⁶ הגבולות בין "אנחנו" ל"הם", לפחות בקרב בני אותו עם או דת, מיטשטשים.⁷⁷ זאת ועוד, ביהדות, למשל, קיים הציווי הקסיגורי שיוצר אף הוא אחריות. הציווי הוא חלק

71 ראו ריצ'רד רייקנס, מרצה לזואולוגיה באוניברסיטת אוקספורד, בספרו הגן האנוכי. הספר רואה את ייעורו הביולוגי של האדם כמכשיר להעברת הגנים לדורות הבאים, וכך הוא מסביר התנהגויות רבות, וביניהן הפעולה למען הזולת. R. Dawkins *The Selfish Gene* (Oxford, 2nd ed., 1989).

72 *Ibid.*, at pp. 88, 109, 123.

73 ושוב, מערך ההעדפות אינו חייב להיות רציונלי במובן זה שיהיה מבוסס על היגיון קרי. חלק מן ההעדפות נובעות מהאינסטואיציה, מ"תחושות בטן", ואולי אפילו מציווי גנטי.

74 *Supra* note 18, at p. 508.

75 *Ibid.*, *ibid.*

76 הדברים האמורים מתייחסים ברוב המקרים לאנשים בני דת אחת. לעומת זאת אין הם נכונים כאשר למערכת היחסים הבינ-דתית. חלק ממצעי הסבה הגדולים בהיסטוריה נעשו על רקע דתי ובשם הדת, תוך החרגה מוסרית של האנשים שאינם בני לאותה דת.

77 *Supra* note 18.

מהנוך היוצר חובה מוסרית (ואף משפטית) להציל: לא תעמוד על דם רעך. במובן זה נראה שההליך ההילוגיות וההיפרדות מהציווי הקטיגורי תרמו אף הם ליצירת החיך המבדיל בין "אני" לבין "הם" ולהקטנת המחויבות להגשת עזרה.⁷⁸

האם חקיקת החיך ואכיפתו תוכל להחזיר את תחושות הקרבה והמחויבות? החוק מתייחס לפן הציווי של לא תעמוד על דם רעך, אך גראה שבשלעצמו, הוא לא יוכל לשהור את הפן המוסרי שעמד בבסיסו. מסופקני אם אך ורק באמצעות חקיקת החוק יוכל אדם להפנים, מבהינת ההתייחסות המוסרית, את אלה שנמצאים מתוך לטווח ההתייחסות. אם זו מטרתו של החיך, נראה שללא שיה ציבורי בלוח והגברת המודעות, הוא ייכשל. במובן זה הוא לא יוביל להרבה של תחומי החלות של המוסר החברתי. כאמור, תהליך הפנמה זה יכול להתפתח בעקבות הנוך הולם וצמצום פעדים חברתיים. יהד עם זאת, עצם קביעת הסנקציה עלולה להשפיע במישור ההרתעה הספציפית, ובעקבותיה להביא לידי שינוי התנהגות נקודתי, ועל כך במסגרת השלב המישי.

ו. השלב הרביעי במודל – ידע ויכולת להגיש עזרה

השלב הרביעי במודל שהוצג לעיל מתייחס לתפיסתו של המציל-בכוח את יכולתו לעזור ואת כישוריו לתרום לפתרון מציח של המצב. ישנם מצבי חירום שבהם כל מה שנתין לפתרון הוא שיהת סלפון לגורם המתאים. במקרים אלה אין צורך בכישורים מייחדים, וכמעט כל אחד מסיגל לתרום את הלקו ולהביא לידי סיום המצב המסוכן. כך, למשל, אם אני מוזה שרפה ביער המתפשטת לכיוון יישוב, אין קל מאשר לטלפן למכבי האש וליידע אותם בדבר הסכנה הקרובה. אולם דוגמה זו יכולה לשמש אף לצורך המחשת מצבים שבהם הושטת העזרה כרוכה בעזרה מקצועית. מה אם האש קרובה ליישוב עד כדי כך שבדור כי הכבאים לא יספיקו להגיע? איש אינו מצפה מן הצופה מן הצד שיכבה כעצמו את השרפה. אין לו הכישורים המתאימים או הציוד המתאים, והתערבות פעילה מצידו עלולה להעמידו בסכנת חיים. דוגמה נוספת שגם בה אין די בשיחת סלפון, שכן

78 וכאן ברצוני להדגיש: ההתייחסות אל הדת בדיון שנערך לעיל היא כאל "מנגנון" העוזר לשטש את הגבולות בין "אני" לבין "הם". "מנגנון" זה אינו המנגנון היחיד לשטוש גבולות וליצירת לכידות חברתית. ייתכנו מנגנונים נוספים, היכולים לנבוע מאידיאולוגיה משותפת מתחומי עניין משיתפים ומנסיבות נוספית ופגיונות, כגין סכנות קיומית ופוד. היהדות שימשה במשך שנים רבות גורם מלכד, הן בארץ והן במסגרת הקהילות בתפוצות. יהד עם זאת, הלכידות בחברה הישראלית הושגה לא רק על-ידי הדת, אם כי זו הייתה ונשארה גורם מלכד ימאד במסגרת חלקים גדולים באוכלוסייה. כך, הציונות הורכבה בראשית דרכה מקבוצות אנטי-דתיות, אך בעלות אידיאולוגיות דומות ומטרה משותפת. עם הלנף העיתים, אוברנה של תחושת השליחות והיווצרות הפערים באידיאולוגיה, החריפה תחושת הקיטוב, ובעקבותיה הלה ירידה בתחושת המחויבות החברתית – ראו לציל, המקסס הסמוך להערות 66-67.

היא לא תסייע, ניתן למצוא בסיטואציה הבאה: אדם טובע ואין מציל באזור. הורעה של המתבונן לרשויות המתאימות לא תעזור, שכן עד שאלה יגיעו, יטבע הטובע במצולות. במקרים מסוג זה, שנדרשת בהם הושתת עורה מקצועית, סביר להניח שהיא לא תוגש עליידי המתבונן ההריוט, וכך ראוי שיהיה. הרשמת עורה לא-מיומנת עשויה להעמיד את מגיש העורה בסכנת חיים ולגרום נזק גדול יותר מאשר תועלת. יתר על-כן, גם אם פעולת ההצלה אינה כרוכה בסיכון חייו של המציל, היא עלולה להיות כרוכה בסיכון חייו אחרים או בסיכון חיי המוצל. כך, לדיגמה, הויה בלתי-מיומנת של פגוע ראש או צוואר שנפגע בתאונת-דרכים עלולה לגרום לו שיתיק של קבע ואולי אף לעלות לו בחייו. לכן רצוי שהצופה מן הצד לא יזיז את הפצוע במקרים כגון אלה, מתוך כוונה לפגועו, למשל, לבית-הולים ועדיף להמתין לצוות המקצועי.

כיצד ישפיע החיוב המשפטי, אם בכלל, על מערכת השיקולים שצויינו לעיל ועל תמריציו של המציל? נראה כי בדרך-כלל תהיה מטרת החיוב המשפטי להרבין הצלה רק במקרים שבהם המציל כשיר לעשותה ורק כאשר קיים סיכוי טוב שהנוקם שיגרום לא יעלו על התועלת שבמעשה ההצלה, בין שהנוקם הם למציל, למוצל או לאנשים האחרים הנמצאים בזירת האירוע. על-כן, ניסוח הכלל חייב להתאים למערכת שיקולים זו. זאת ועוד, סביר להניח שהאפקטיביות של כלל משפטי שיחייב הצלה במקרים שגשקפת בהם סכנת חיים למציל תהיה נמוכה. המציל הרציונלי יעדיף להישקף לתביעה פלילית מאשר לסכן את חייו. שיקולים אלה מיבילים למסקנה כי עלי-פי רוב, על החיוב להציל להיות מנוסח במונחים של "הצלה קלה". כלומר, החובה תחול כאשר יש בידי הצופה סך הצד לעזור בפשטות יחסית וללא סכנה מיותרת לו עצמו או לסובבים אותו. חיובים נוספים, מעבר לאלה, לא ייכללו במסגרת הכלל המשפטי, אלא יישמרו בתחום החובה המוסרית, אם בכלל.⁷⁹ חיוב כזה להצלה יעלה בקנה אחד עם הגיטוה שהובא לעיל.

אולם בניסוחו של כלל ההצלה עלינו להיזהר מאפקטים פסיכולוגיים, דוגמת העיגון וההתאמה שעלולים להנחות את הנציל-בכוח בבואו להחליט כיצד לפעול. אפקטים אלה הם בבחינת הטיה קוגניטיבית. מקבלי ההחלטות מתחילים את ההליך של קבלת ההחלטה בהתייחס לנתון ראשוני כלשהו (עוגן), וממנו הם עושים הנאמות ושיגוריים לגבי החלטתם הסופית והאופן שבו יפעלו.⁸⁰ כך, למשל, נחקרה תופעה זו בתחום דיני הניזקין. החוקרים רצו לבחון כיצד תשפיע קביעה של תקרת פיצוי במקרים של תאונות על סכומי הפיצוי שיפסקו המושבעים.⁸¹ מטרת המנסחים נקביעת התקרה היתה להפחית את גובה הפיצוי המרבי שיכול להינתן עליידי מושבעים בגין מקרה נזיקי נתון, ובכך להפחית את סך הפיצויים שישולמו בכלל המקרים. אולם למרבה הפלא, בתנאים מסוימים התגלתה תופעה

79 גם החוק הישראלי הלך בדרך זו. כך, סעיף 1(א) לחוק מדבר על חובה הצלה כאשר "לא אל ידו [של המציל] להשיט את העורה, מבלי להסתכן או לסכן את זולתו". נוסף על כך, סעיף 1(ב) מעמיד את המיריע לרשויות, מבחינת מילוי החובה המשפטית, כמו שהושים את העורה המתבקשת.

Supra note 42 80

Ibid., at p. 368 81

הפוכה. בעוד שהתקרה שימשה להגבלת הפיצוי בכמה מקרים קיצוניים וישם הוכחה כיעילה, היא שימשה כנקודת-התייחסות ביתר המקרים. המושבעים התייחסו אל התקרה כאל עוון, וממנו הפחיתו את סכום הפיצוי, עליפי הנסיבות, עד שהגיעו לסכום ששסקו במשפט. מכיוון שבמקרים רבים לא השכילו המושבעים להפחית מן הסכום המרבי במידה מספקת, יצא שבאופן פרדוקסלי גדל סכום הפיצויים הממוצע שנפסק בעקבות קביעת התקרה, במקום לרדת.⁸² תוצעה דומה עלולה להתרחש עם חקיקתו של חוק לא תעמוד על דם רעך, אם כי בצורה הפיכה, לאור דרישות המינימום שהוא מציב. דרישות אלה עלולות לגרום לכך שולוא החיקוק, היו המצילים עושים יותר להגלת הנפגע ואולי אפילו מסכנים עצמם במידה כזו או אחרת, ואילו בעקבותיו הם יסתפקו במינימום הכתוב בו. המצילים יפעלו אומנם עליפי החיוב הקבוע בחוק, אך חיוב זה ישמש להם כעוגן התייחסות לביחנת התנהגותם. העוגן, המתייחס למעשים מינימליים בלבד, עלול להניע את המצילים להסתפק בעשיית מינימום זה, ולא מעבר לכך. לעומת זאת, ללא עוגן זה, ייתכן שכל אחד מן המצילים היה עושה הרבה יותר, ובכך שכרנו יוצא בהפסדנו.

ז. השלב החמישי במודל – קבלת ההחלטה בדבר הגשת/אי-הגשת עזרה

1. האופן שבו ההחלטה מתקבלת

השלב החמישי והמכריע בדרך להושטת עזרה הוא שלב ההחלטה. דילוג על מבטלות של השלבים הקודמים מעמיד את הציפה מן הצד לפני החלטה מודעת אם להושיט את העזרה המתבקשת אם לאו. בשלב זה, גורמים אנשי המקצוע, המועמד להציל עורך מאון עלות-תועלת, שבמסגרתו מובאת בחשבון התועלת שתוטב לאחרים כתוצאה ממעשה ההצלה כנגד העלויות הכרוכות בו. שיקולי התועלת אינם מביאים בחשבון אך ורק תועלת כספית, אלא גם שיקולים של סיפוק נפשי, תחושת התעלות, כבוד, פרסים, אותות תוקרה ומופת ועוד.⁸³ בדומה לכך, גם שיקולי העלות אינם כרוכים בשיקולים כספיים בלבד. אומנם, חלק ניכר מעלויות ההצלה יכול להיות מכומת לידי ערך כספי כלשהו. כך, למשל, המציל-בכוח יביא בחשבון, טרם יגיש עזרה, את העובדה שיצטרך להתליף את ריפוד המישיבים במכוניתו, שהוכתם, או לשלם בגין נזקים שנגרמו במהלכה של פעולה

⁸² *Ibid.*, at p. 367

⁸³ כך, למשל, הטלומד Staub סובר כי: "The source of people's motivations for helping others may vary greatly, from expected external rewards (or avoidance of punishment), to self-reward, to emphatic 'reinforcement' – satisfaction gained from another person's increased well-being. In order to predict helping behavior, we have to consider the possibilities for rewards and punishments inherent in the situation, as well as characteristics of individuals which affect their internal reactions". *Supra* note 29, at p. 335.

ההצלה. יחד עם זאת, לחלק מן הנוקים לא ניתן לתת ביטוי כספי, כך, למשל, החשש מהחזרות לפני הציבור הרחב, התבונות שאינה ניתנת לכימות כספי ישיר, עלול להיות מכשול לפעילת ההצלה.

שיקולי העלות והתועלת שהציפה מן הצד נוטה לערוך בשלב זה נבחננו במחקרים אחרים. אחת התיאוריות המעניינות בסוגיה זו – ⁸⁴The Cost Model of Helping – עסקה בהשפעת העלויות שהמציל-בכוח נחשף להן כאשר הוא נוקט בקורפעולה של הצלה לעימת העלויות שהיא נחשף להן כאשר הוא נוקט בקורפעולה של התחמקות. תיאוריה זו גורסת כי המציל-בכוח מכוון את צעדיו בהחשב בשני סיגים עיקריים של עלויות: האחד הוא זה שנובע מהושטת עזרה ישירה לנפגע, זה כולל, בין היתר (ואין זו רשימה סגורה), את הזמן שפעולת ההצלה גוזלת, את ההפסדים הנובעים מאי-ניצול הלופי של הזמן, את התישיפה לסיכון, המאמץ, החשיפה לחוויות טראומטיות ועוד.⁸⁵ הסוג האחר של עלויות הינו כאשר המציל מחליט לא לעזור, בין היתר, ניתן להשוב על אי-נעזמות בגין התחמקות מהושטת עזרה, רגשות אשם, ייסורי מצפון, סנקציות וגינויים חברתיים בעקבות המחול ועוד.⁸⁶ התיאוריה גורסת כי התחלטה בשאלה אם לפעול תושפע מהיחס שבין עלויות אלה. מציעי התיאוריה מציגים את סיכויי ההצלה במודל הבא:⁸⁷

84 כעניין זה ראו המאמר: I.M. Piliavin, J.A. Piliavin & J. Rodin "Cost, diffusion, and the stigmatized victim" 32 *J. of Personality and Social Psychology* (1975) 429.

85 למשל, סכנה של הירבקות במחלות והתנסות במהלך טיפול בפצוע אי הנטמנה בעניין זה ראו, למשל, את הכתבה הבאה: C. Smith "HIV Risk Assessed in Bridge Rescue; Six Samaritans May Have Had Substantial Exposure" *Seattle Post Intelligencer* 9.12.98. באיתו מקרה סייעו מצילים לפצועים שנפגעו בתאונה שאיטובוס היה מעורב בה. התגלה כי אחד הפצועים היה נגוע באידס, ועל-כן נחשפו אלה שטיפלו בו להירבקות בגיף ובמחלה.

86 למעשה, אין מדובר רק בעלויות, אלא גם בתועלות שנובעות מהשתתפות או מאי-השתתפות בפעילות. תועלות אלה הן תמינה-הראי של העלות, ואף הן יובאו בהשבין במסגרת הכוונת צעדיו של המציל. בעניין זה הכברה היא כי: "The response that will be chosen is a function of a cost-reward matrix that includes costs associated with helping (e.g., effort, embarrassment, possible disgusting or distasteful experiences, possible physical harm, etc.), costs associated with not helping (mainly self-blame and perceived censure from others), rewards associated with helping (mainly praise from self, victim, and others), and rewards associated with not helping (mainly those stemming from continuation of other activities)." See: I.M. Piliavin, J. Rodin & J.A. Piliavin "Good Samaritanism: An Underground Phenomenon" 13 *Journal of Personality and Social Psychology* (1969) 289.

87 הגיסוי גערך במהלך נסיעה ברבבת זחתית. לפירוט הניסוי, ראו להלן, הטקסט הסמוך להערה 89.

העלות הכרוכה באי־הושטת עזרה

		גבוהה	נמוכה
העלות הכרוכה בהושטת עזרה ישירה	נמוכה	התערבות ישירה של הצופה מן הצד	כמה תגובות אפשריות, התלויות בגורמות הנתפסות כהלות על המקרה
	גבוהה	התערבות עקיפה או אפיון מחדש של הסיטואציה, המעטה בחשיבות/זלזול בקורבן	עויכת מקום האירוע, התעלמות, התכחשות וכדומה.

סמולדל זה עולה כי הסיכויים המרביים להתערבות הצופה מן הצד הם במקרים שבהם העלות הכרוכה באי־הושטת עזרה הינה גבוהה, בעוד עליות ההתערבות והגשת העזרה הישירה הינה נמוכה. לעומת זאת, במקרים ההפוכים, שבהם העלות הכרוכה באי־הושטת עזרה נמוכה והעלות של הושטת העזרה גבוהה, הסיכויים להצלה נמוכים. כמקרים אלה ייטה הצופה מן הצד להתעלם מן האירוע, להתחמק מן המקום, להפגין אדישות וכדומה. המקרים המעניינים הם מקרי־הביניים, שבהם אין תוצאה ברורה והדו־שמשעית. כך, כאשר העלויות הכרוכות בהצלה נמוכות, אולם גם העלויות הכרוכות באי־הצלה נמוכות. כך גם כאשר עלויות ההצלה גבוהות וגם עלויות אי־הצלה גבוהות. במקרים אלה ייתכנו כמה תגובות אפשריות העשויות להיות שונות זו מזו באופן ניכר. עורכי המחקר, למשל, סוברים כי במצב שבו העלויות שבהושטת עזרה ישירה גבוהות, ינסה הצופה מן הצד לנקוט בדרך של עזרה עקיפה, או לחלופין, יבחר לאפיון מחדש את הסיטואציה או להמעיט בערך הקורבן,⁸⁸ וזאת כדי להוריד, לפחות בעיני הצופה עצמו, את העלויות הכרוכות

88 זאת בדומה למנגנון הפועל בטצבי ריסוננס קינגיטיבי. מצבים אלה מתאפיינים בתחושה, בלתי־יעימה בדרך־כלל, המתעוררת במקרים שאנו מגלים בהם כי קיים חוסר עקביות בין שתי עמדות שאנו מחזיקים בהן, או לחלופין, בין עמדה מסיימת שאני מחזיקים בה לבין האופן שבו אנו מתנהגים. הדבר מתרחש בעיקר כאשר קיבלנו כבר החלטה ושי־אינה ניתנת לשינוי או שקשה לשנותה בעניין כלשהו או כאשר עלינו לפעול באופן שאינו תואם את תפיסת־עולמנו. במצבים כגון אלה אנו מנסים ליישב את הריסוננס שניצר כדי להפחית את החושת אי־הנעימות או אי־הנוחות. לעיתים, יישיב הדיסוננס מניע אותנו לשנות את אחת העמדות שבה החזקנו, וכאשר מדובר בעמדה שאינה מתיישבת עם מעשה מסוים, עצם עשיית המעשה ללא השפעה היצונית נוספת עלול להביא לירי כך שנשנה את עמדתנו. כך, למשל, כאשר את מבני־זוג שואל את בני־זוגי אם החולצה החדשה שקנה נוצאת־יהן בעיניו. בני־הזוג הנשאל אינו אוהב את החולצה, אולם הוא אינו מעוניין לפגוע בבני־זוגי. עליכן הוא עלול לענות

באיי-הצלה, כך שבעיניו, ולאור הבחינה המחודשת, האירוע כבר לא יסווג כנופל למסגרת הריבוע השמאלי ההתחנן, אלא למסגרת הריבוע הימני ההתחנן, על כל המשתמע מכך.⁸⁹

בהקשר זה נערכו מחקרים המראים שככל שהעלויות הכרוכות בפעולת ההצלה גדלות (ושוב, הכוונה אינה רק לעלויות כלכליות), כן יקטן הסיכוי להצלה. כך, למשל, נערך מחקר ברכבת התחתית בניו-יורק, שיצר את הסיטואציה הבאה:⁹⁰ אדם שנחזה להיות מבולבל שאל את סובייקט הניסוי אם קרון הרכבת שהוא נמצא בו נוסע לכיוון צפון (לכיוון סעלה העיר) או לכיוון דרום (למורד העיר). עוד בטרם היה סיפק בירו של הסובייקט לענות, ענה במקומו נוסע שישב במושב הסמוך. הנוסע, שריון בעלי-גוף, שעיון

תשובה בסגנון של "כן, החולצה נהמדה". יחד עם זאת, נוצר פער בין העמדה שהוא מחזיק בה לבין הדברים שאמר. פער זה מוגדר כדיסוננס קוגניטיבי. עלי-בנת לנסות לצמצם פער זה, בן-הווג הנשאל עשוי לשנות את עמדתו הראשונית לגבי החולצה אף-על-פי שבתהילה לא חשב שהיא יפה ואף-על-פי שלא נוספו נתונים חדשים לתמונה. לרעת כותבי המאמר, הוצאות גבוהות הכרוכות בהגשת עזרה משמשות ככות מרסן הפועל 89 נגד הרצון לעזור בפעולה ישירה, יתן משפיעות על האופן בו המידע מויתר האירוע מתפרש בעיני הסובייקט שנריך לשקול אם להציל אם לאו. השפעה זו קיימת הן ברמה של הבנת האירוע והן ברמת ההחלטה כיצד לפעול. בניסוי שנערך צפו הסובייקטים באדם שנפל על רצפת הקירובית בעורו מחזיק בידו מקל כדי להיחמק בו. בחצי מן המקרים נכח במקום אדם שלבש חלוק לבן ונתפס כרופא או כשייך לסגל רפואי כלשהו, ואשר אפשר "אמצעי מילוט" נית מפני הצלה. נוכחות "הרופא" מביאה לידי הדהת העלות של אי-ההצלה, שכן, גם אם יימנע הסובייקט מלהציל, יש אדם אחר מיומן שיכול להושיט עזרה. בחצי השני של המקרים נכח אותו אדם, אך הפעם ללא החלוק הלבן. הניסוי תוכנן כך שהנפילה התרחשה תחנה אחת או ארבע תחנות לפני התחנה הסופית. בחצי מן המקרים היה לנופל סימן לידה אדום וגדול על פרצופו. בחציים האחר-לא היה לו סימן כזה. שני הנתונים האחרונים היוו משתנים של עלות ההצלה: הסימן בפנים כמשהו שמעורר אצל המציל תחושה של אי-נעימות בעצם ההצלה, ומועד התרחשות האינדוקציה לומן "המבוזבז" של המציל. במקרים שבהם היו הוצאות ההצלה גבוהות, הימצאותו של לובש החלוק אפשר לסובייקט הניסוי להניח כי עזרתו אינה בחוצה לנוכח העובדה שנמצא במקום מישור שביקא ממנו בהגשת עזרה (גורם של דילול האחריות). זאת ועוד, הימצאותו של בעל החלוק הלבן אף השפיעה על הגדרת המצב המחודשת של סובייקט הניסוי ככה שאינו דורש הגשת עזרה, לנוכח העובדה שבעל החלוק אינו עושה דבר. הנחיה אלה שימשו את הסובייקט לצורך הגדרת מחרש של עלויות אי-התערבות בכיוון של הנמכתן. במקרים שבהם היתה עלות ההצלה נמוכה לא הניעה הימצאותו של בעל החלוק את סובייקט הניסוי להגדרת מחרש של המצב, והוא התערב בפעולה של הצלה ישירה. עורכי הניסוי הסיקו מכך כי השימוש השונה ברמזים הסביבתיים נבע מהעלות השונה של ההצלה הישירה; *Supra note 84, at p. 437.*

Supra note 12 90

בחברת לפיתוח גוף, היה משתף פעולה של הנסיין, והוא ענה במתכוון תשובה מוטעית. סובייקט הנסוי היה יכול לעזור על-ידי תיקון טעותו של השרירן, אך תיקון זה היה יכול להיעשות רק תוך כדי קריאת-תיגר על תשובתו המוטעית. השאלה אם תחוקן הטעות (דהיינו, תוגש עורה) ויתת תלויה באופן ישיר בתשובה לשאלה עד כמה השרירן נראה מאיים. את מוטיב האיום יצרו באמצעות אירוע מבוים שהתרחש דקה קודם-לכן, באותו אירוע נתקל אדם ברגליו השלולות קדימה של השרירן, כאשר הגיב השרירן באיום פיסי בנין פגיעה זו ברגליו, רק 16% מהסובייקטים נטו לאחרי-מכן לתקן את טעותו. כאשר רק קילל השרירן או העליב את זה שנתקל ברגליו, הוגשה עורה ב-28% מהמקרים, ואילו כאשר ההיתקלות הסתיימה ללא תגובה מצידו של השרירן הוגשה עורה ב-52% מהמקרים. כלומר, ככל שהסיכון/העלות שאליהם נחשף סובייקט הנסוי היה גדול יותר, כן קטנה נטייתו להניש עורה ולתקן את טעותו של השרירן.

מחקר אחר⁹¹ בדק את התופעה ההפוכה, שלפיה, ככל שהעלות הכרוכה באי-השטת עורה גדלה, כן גדלים הסיכויים שתוגש עורה. גם כאן, העלות אינה נמדדת רק, או אפילו בעיקר, במינחים כלכליים, ובמסגרת בדיקת העלות מובאות בחשבון תחושות של אי-נוחות, אי-נעימות ועוד. עלימנת ליצור סיטואציה שדורשת תגשת עורה, ביום מקרה של אדם שנפגע בכרכו על אחת ממדרכות העיר, אדם לפת את ברכו, נפל, ולאחר-מכן לא עלה בידו להזור ולעמוד. הניסוי בדק את מספר מושיטי העורה. אחד הפרמטרים שהשהנה במהלך הניסוי היה מידת הקלות שבה היה הצופה מן הצד יכול להתחמק מזירת האירוע. אנשים נטו, ובאופן משמעותי, להניש עורה רבה יותר כאשר נפילתו של המשתתף בניסוי ארעה סמוך להם, לעומת מקרים שבהם התרחש האירוע על המדרכות מצידו האחר של הכביש. ההסבר שהוצע לשוני הגדול כאחוזי ההצלחה היה כי ההוצאות הכרוכות באי-הגשת העורה כאשר הנפגע נמצא בסמוך, דהיינו, אי-הנעימות, היו גבוהות הרבה יותר מאשר במקרה שבו התרחש האירוע מצידו האחר של הכביש. במקרה האחרון היתה דרך קלה להתחמק, אולי אפילו מכלי לעורר תשומת-לב, ועלי-כן ההוצאות של אי-הגשת עורה היו נמוכות עד מאוד.

כיצד יכולה מערכת ההקיקה להשפיע, אם בכלל, על דרך פעולתו של הצופה מן הצד במקרים כגון אלה? דעתי בעניין זה היא כי בשלב ההחלטה, יש בידי החוק להשפיע, ובאופן מהותי ומשמעותי, על פעולת הנוכחים בזירת האירוע. החוק ישפיע באמצעות תמחור מתדש של העלויות הכרוכות בהצלחה או באי-הצלחה, ובכך הוא עשוי לשנות את מאזן העלות-תועלת שהמציל עורך. במילים אחרות, החוק יכול להסיט את המקרים השונים שהמצילים-בכוח עומדים לפניהם לכיוון הריבוע השמאלי העליון בטבלה שהובאה

91 ראו: *Supra note 29*, כמובן ראו מאמרים נוספים בעניין זה כגון: J. Gottlieb & C.S. Carver "Anticipation of future interaction and the bystander effect" 16 *Journal of Experimental Social Psychology* (1980) 253; J. Berkowitz "Decreased helpfulness with increased group size through lessening the effects of the needy individual's dependency" 46 *Journal of Personality* (1978) 299

לעיל, ובכך להניב תוצאה של הגשת עורה במקרים רבים יותר.⁹² חוק אופטימלי,⁹³ מבחינת התמריצים להציל,⁹⁴ ישפיע בכיוון של הגדלת העלויות הכרוכות באי-התעלה, ובה בעת בכיוון של צמצום העלויות הכרוכות בהשתתפות בה. בכך הוא יפיל מקרים, שבלעדיו היו נופלים לריבוע הימני התחתון, לריבוע השמאלי העליון. תיק שאינו אי-אופטימלי מבחינת תמריצי ההצלה עלול לטפל רק באחוז המרכיבים: צמצום העלויות של ההצלה או הגדלת העלויות של אי-ההצלה. כך, מקרה שהיה מסווג בריבוע הימני התחתון יסווג בריבוע השמאלי התחתון או הימני העליון. בריבועים אלה, כזכור, התנהגות המציל-בכוח אינה ודאית, ועל-כן המצב ישתפר יחסית למצב שהיה נוצר בהיעדר החוק, אך לא יגיע עדיין לאופטימום.

שינוי המחירים זה והצלת החוק בשינוי ההתנהגות תלויים, בין היתר, בדרך הניסוח של החיוב להציל; בשיפויים שיעמדו למציל ביין ההוצאות שהוציא אגב פעולת ההצלה; ובחסיוניות שיוענקו לו במקרים של הצלה בלתי-מוצלחת. בשורות הבאות אנסה לסקור כיצד כל אחד מן הגורמים המנויים לעיל עשוי לבוא לידי ביטוי בחוק החרות, ומה תהיה השפעתו, אם בכלל, על אופן פעולתו של המציל-בכוח.

2. הגדלת העלות הכרוכה באי-הושטת עורה

דרך אחת שיכולה להביא לידי הגברת מעשי ההצלה היא החיוב להציל. העובדה שהמחוקק מחייב להציל מגדילה, בסיטואציות מסוימות, את העלות הכרוכה באי-השתתפות בפעולת ההצלה, ארס הנכבד בדלת אמותיה של הסיטואציה הקבועה בסעיף 91א לחוק לא תעמוד על דם רעך – דהיינו, במקרה שבו נשקפת לאדם הנמצא לנגד עיניו סכנה חמורה ומיידית לחייו, לשלמות גופו או לבריאותו, וזו נובעת עקב אירוע פתאומי, ולאדם זה יש אפשרות להשיט עורה מבלי להסתכן או לסכן את זולתו – חשף, אם יבחר לא להציל, לסנקציה משפטית פלילית. העלות של אי-הצלה נובעת משילובם של גורמים אלה שניתן לחלקם לגורמים פנימיים ולגורמים חיצוניים. במסגרת הגורמים הפנימיים ניתן לציין את תחושת אי-הנוחות של המציל-בכוח מכך שלא ציית לחוק. אי-נוחות זו מתלווה לתחושת אי-הנוחות המוסרית, ומוסיפה עליה נדבך נוסף שאינו קשור לשאלה אם מישחו יגלה שהוא עבר על החוק. במסגרת הגורמים החיצוניים ניתן לציין את התיוג החברתי שירבק בו אם וכאשר יורשע, את הפרסום שיהיה כרוך במתן פסק-הדין,

92 שאלה אחרת היא אם השפעה זו רצויה. תשובות שונות לשאלה זו יכולות להינתן ברמה המוסרית, אך גם ברמה הכלכלית. ייתכן שעידוד המציל אינו רצוי, לאשל, מפני שהוא עצמו עשוי להיחשף לסכנה, או שהוא עלול לגרום נזק יותר מאשר תועלת היותו בלתי מיומן בהגשת העזרה.

93 כמובן שההסדר אינו צריך להיות קבוע דווקא בחוק אחד, והוא יכול להיות בנוי מהוראות שיימצאו בחוקים אחרים.

94 יש להדגיש בקודה זו, שכן ייתכן שדווקא חוק אופטימלי אמיתי לא ירצה להעניק את מירב התמריצים להצלה.

אך גם, ואולי בעיקר, את העונש שבו יצטרך לשאת. ככל שיהיה העונש חמיר יותר, כן יהיה מחיר הבחירה באי־הצלה גבוה יותר.⁹⁵ לעניין זה יש להביא בהשבוך לא רק את הימדת העונש, אלא גם את מידת אכיפתו של החוק.⁹⁶ המחיר שיביא המציל בהשבוך הינו המהיר ה"אמיתי".⁹⁷ כך, אם הציבור יודע שכעניין שבשגרה אין נוטים לאכוף את החוק, יביא זאת המציל־בכוח בהשבוך, במקרים כגון אלה תתבטא העלות האמיתית באמצעות תחלת העונש, שהיא המכפלה של גודל העונש בסיכויי התפישתו. זאת ועוד, גם אם אשר אינו נמצא בדלת אמותיה של הסיטואציה שהתחוקק התכוון לה עשוי להיות מושפע מדבר החקיקה. מכיוון שפרשנותם של רוב המקרים אינה ברורה, ייתכן שהמציל־בכוח יביא בהשבוך את פונקציית המחיר במקרה של אי־הצלה לנוכח הסיכוי שפרשנותו שלו את החוק הינה מוטעית. הוא יביא זאת בהשבוך רק על־מנת להיות בטוח.⁹⁸ דבר זה עלול להגיע אותו לפעולה גם במקרים שהחוק לא התכוון שיפעל בהם.

א. יישום של הגדלת העלות שבאי־הצלה עקב הפרת חוק לא תעמוד על דם רעך

דומני כי לעניין הגדלת העלות, החטיא המחוקק, לפחות באופן חלקי, את מטרתו. החוק נושא אומנם אופי פלילי, יהרשעה בנין הפרתו תגרור אחרית תיוג מוסרי־חברתי. בכך השיג המחוקק אפקט חינוכי, שכן אי־הצלה נחשבת מרגע קבלת החוק למעשה פלילי הראוי לניגוי מוסרי. אך יחד עם זאת – ובניגוד למקומות אחרים בעולם, שבהם העונש המרבי הכרוך בהתחמקות מלהציל הינו כמה שנות מאסר,⁹⁹ ועל־כן המחיר שמשולם, או

95 עצם חיקוק החוק משנה את מצב העולם: מעולם שבו התחמקות מהצלה גורמת רק הגשת אשם, איינעמית, איישיבועות־יצון וכדומה לעולם שבו מצטרפת לאותה איינעמיות סנקציה חוקית הקבועת, ובאופן די ברור, את מחיר אי־ההשתתפות.

96 למעשה, בהקשר זה יש להביא בהשבוך אף את סיכויי המרשעה בעקבות החליטים המשפטיים.

97 קיימות אומנם תיאוריות שינות העוסקות בהפרדה האקוסטית בין החוק לבין איפן ביצועו: סדיניית אכיפתו. בעניין זה ראו, למשל, את מאמרו של M. Dan-Cohen "Decision Rules and Conduct Rules: On Acoustic Separation in Criminal Law" 97 *Harv. L. Rev.* (1984) 625. יחד עם זאת, במקרים קיצוניים שבהם אין החוק נאכף כלל, ההפרדה לא תישמר.

98 אדם רציונלי יביא זאת בהשבוך במונחים של תוחלת־התועלת הנובעת ממכפלה של חיסרת העונש ברמת האכיפה תוכפל כגורם נוסף, והוא הסיכוי שהמציל־בכוח טועה בפרשנות החוק.

99 כך, למשל, סעיף 155 לקוד הפלילי האוסטרלי של הטריטוריות הצפונית, שביתתו היא Failure to Rescue & Provide Help, קובע עונש של שבע שנות מאסר; *Supra* note 52. בדומה לכך, החוק הפלילי הצרפתי קובע בסעיף 63 כי הנמנע מלהציל יהיה צפוי לעונש שנע בין שלושה חודשי מאסר לחמש שנים מאסר ו/או קנס כספי שעשוי להגיע ל־1,500,000 פרנקים, ראו C. Pen Art. 63; סעיף 330C לקיד הפלילי הנרמני קובע כי הנמנע מלהציל במקום שעליו להציל צפוי לעונש של עד שנה מאסר וכן לקנס כספי,

עשוי להיות משולם, בעקבות הימנעות מלהציל הינו גבוה – בחור המחוקק הישראלי להטיל בגין אי-ציות לחוק קנס כספי בלבד. קנס זה, המתערכן מוטן לזמן ומגיע לכדי כמה אלפי שקלים, אינו משנה באופן ניכר את פונקציית המחיר של המתחמק מלהציל.¹⁰⁰ זאת ועוד, לעומת הקנס, עונש מאסר, מעבר להיותו עונש כבד יותר כמותית, שונה מבחינה איכותית, הן מבחינת תפיסת-עולמו של הנאשם והן מבחינת התיוג החברתי הכרוך בהרשעה ובענישה מעין אלה. עליכן הסיכוי רב יותר שהטלתו היתה מביאה לירי שינוי התנהגות של המצילים-יבכה.

תיקון סתדר זה של המתקן¹⁰¹ יכול להיעשות באמצעות שינוי החוק, דהיינו, השחת עונש מאסר או הגדלת הקנס באופן משמעותי.¹⁰² אולם תיקון המחדל יכול להיעשות בדרך נוספת, שאינה מחייבת את התערבות המחוקק. הכרה בהימנעות מלהציל כמקנה עילת-תביעה בגין הפרת חובה חקוקה¹⁰³ אי בגין עוולת

ראו §330 N.C. St. GB, לעומת זאת, יש מדינות שהלכו בדרך שונה, כך, מדינת מינסוטה שבארצות-הברית, המחייבת מעשי הצלה בסעיף 604A.01, קבעה כי הפרת הסעיף תהיה רק Petty misdemeanor. משמעות הקביעה היא כי העונש בגין אי-הצלה הינו קנס של עד 200 דולר בלבד. ראו: Minn. Stat. Ann. §604A.01, מדינת ורמונט מטילה בגין הפרת סעיף 519 לבות-12 בחוקי המדינה קנס של עד 100 דולר; *Supra* note 48.

100 יש לזכור כי לצורך מישוב התוחלת של העלות האמיתית של המתחמק מהצלה, יש להכפיל את הקנס בהסתברות אכיפתו.

101 הסלת ענישה פלילית כרוכה במקרים רבים בעלויות רבות, הן מוסריות והן כלכליות, ואיני מתייחס אליהן בשלב זה. כן יש לזכור כי החוק מהווה איזון בין גישות מוכרזות שונות שהמאמר אינו מתייחס אליהן. מענתי מתמקדת בכך שתיקן החוק עשוי להביא לירי שינוי התנהגותו של המצילים-יבכה באמצעות שינוי פונקציית התועלת.

102 כך, לדוגמה, נקבע, בסעיף 664 לפקודת התעבורה [ניסח חדש], התשכ"א-1961, נ"ח 173: "א) נוהג רכב המעורב בתאונה, והוא ידע, או שהיה עליו לדעת, כי בנסיבות המקרה עשוי היה להיפגע אדם, ולא עצר במקום התאונה, או קרוב לו ככל האפשר, כדי לעזור על תוצאות התאונה, דינו – מאסר שבע שנים... (ב) נוהג רכב המעורב בתאונה, והוא ידע, או שבנסיבות המקרה היה עליו לדעת, כי בתאונה נפגע אדם, ולא הגיש לנפגע עזרה שהיה ביכולתו להגיש בנסיבות המקרה, לרבות הסעתו לטיפול רפואי, דינו – מאסר תשע שנים..."

103 ראו סעיף 63 לפקודת הנויקון [נוסח חדש], התשכ"ח-1968, נ"ח 266 (להלן: פקודת הנויקון). הקובע: "א) מפר חובה חקוקה הוא מי שאינו מקיים חובה המוטלת עליו על פי כל חיקוק – למעט פקודה זו – והחיקוק, לפי פירושו הנכון, נועד לטיבחו או להגנתו של אדם אחר, והמפרה גרמה לאותו אדם נזק מסוגו או מטבעו של הנזק שאליה נתכוון החיקוק; אולם אין האדם האחר זכאי בשל ההפרה לתרופה המפורשת בפקודה זו, אם החיקוק, לפי פירושו הנכון, נתכוון להוציא תרופה זו. (ב) לענין סעיף זה רואים חיקוק כאילו נעשה לטובתו או להגנתו של פלוני, אם לפי פירושו הנכון הוא נועד לטובתו או להגנתו של אותו פלוני או לטובתם או להגנתם של בני-אדם ככלל אי של בני-אדם

רשלנות¹⁰⁴ תחשוף את הנמנע מלהציל לתשלום פיצויים בגין הנזק שנגרם למוצל, וכך תגדיל באופן משמעותי את מהיר איי-ההצלה. אומנם, המשפט האזרחי אינו מטיל עונש מאסר, ובכך הסרוגו לעניין ההרתעה; יחד עם זאת, שילובו של המשפט האזרחי, בוסף לחוק הקיים, עשוי להשיג תוצאה דומה לזו של דין פלילי מהמיר יותר, ואולי אף תוצאה טובה ממנו, מבלי להיות כרוך בעלויות הנובעות מענישה פלילית המורה יותר. המשפט האזרחי בכלל, ודיני הנזיקין בפרט, יעבירו את אכיפת החוק ל"סוכנים פרטיים"¹⁰⁵ האפשרות לקבל פיצוי בגין הפרת החוק תמריץ את הנפגע שכלפיו לא מולאת תחובה להגיש תביעה אזרחית. בכך תוגבר אכיפתו של החוק באופן משמעותי. מאחר שמעצם הגדרת הסיטואציה, הן המצילי-כוחו והן המוצל נמצאים בירת האירוע, יהיו בידי הנפגע, בריב המקרים, רוב הראיות הדרושות לו כדי לבסס את תביעתו נגד המציל. במקום שנציגי ההגנה יסיירו ברחובות ויאכפו את הנורמות הקבועות בחוק, ישמש המוצל כסוכן פרטי המגן על האינטרסים שלו, אך תוך כדי כך מקדם אינטרסים כלליים יותר, דוגמת ביטחון בחברה. הסיכוי לתביעה במקרה של בוק כתוצאה מאי-הצלה יגדל באופן משמעותי, שכן לניזוק יש אינטרס אישי בתביעה זו, להכריז מהמקרים שבהם הוא משמש רק כער בתביעה פלילית. יקשה השואל: ומה אם לא ערד הנפגע? שהרי אל לנו לשכוח כי מדובר במקרים שנדרשה בהם לנפגע עזרה שלא הוגשה על כך אענה כי במקרים כגון אלה תוענק עילת-תביעה למשפחתו, וזו תוכל לממש את התביעה במקומו. היעדר עדים ישפיע הן על התביעה הפלילית והן על התביעה האזרחית, ועליכן, ולכל היותר, הוספת האפשרות לתביעה אזרחית לא תשנה את המצב.¹⁰⁶

צעד נוסף בכיוון זה יהיה שימוש בחוק לא תעמוד על דם רעך כבמקור לתובת והירות פלילית, אשר מכוח הפרתה, תקים אחריות פלילית בגין אחת מעבירות הרשלנות. בפרט

104 מסוג אי הגדר שעמם נמנה אותי פלוגי, אכן, הפסיקה נסחה להכיר בהפרת חובה חקוקה גם כאשר היה מדובר בהפרתה של הנראה עונשית, יכלבר שבית-המשפט זיהה את הנפגע שהחובה עומדת להגנתו ובהתקיים יתר יסודות העולה (למשל ע"א 246/81 סולטאן נ' סולטאן, פ"ד (למ) 43:169). נראה כי חוק לא תעמוד על דם רעך עומד, לפחות מבחינה פורמלית, במבחנים שקבעה הפסיקה לעניין תחולתו של סעיף 63.

105 ראו סעיפים 35 ו-36 לבקורת הניזקין. עלי-זנות לבסס עילה בגין סעיפים אלה יש להצביע על חובת זהירות של המציל ביהס למוצל, את החובה ניתן לזוור מחוק לא תעמוד על דם רעך ומהצפיית של המציל-בבית.

106 השוו: M.A. Cohen & P.H. Rubin "Private Enforcement of Public Policy" 3 *Yale J. on Reg.* (1985) 167; M.S. Greve "The Private Enforcement of Environmental Law" 65 *Tul. L. Rev.* (1990) 339; E.L. Rubin "Punitive Damages: Reconceptualizing the Rancible Remedies of Common Law" 1998 *Wis. L. Rev.* 131.

107 חוספת התביעה האזרחית רק תגביר את הסיכויים להצלה, שכן *ex ante*, המציל יביא בחשבון את האפשרות שייתבע ויצטרך לשלם פיצוי, וכך, למעשה, יעלה המחיר של אי-הושעת העזרה.

חוקק החוק, היה צורך למצוא חובה ספציפית הקיימת בחוק או במערכת עובדתית מסוימת שיוצרת את ההבנות;¹⁰⁷ אך כיום ניתן לגזור את מקור ההבנות מכוח חוק לא תעמוד על דם רעך. יישום כזה עלול להביא לידי כך שהמציל-בכוח שננוע מפעולת ההצלה יהויב בגין סעיף 304 לחוק העינושין, תשל"ז-1977. העוסק בגרם מוות ברשלנות, ובשל כך יהיה חייב בעונש מאסר של עד שלוש שנים.¹⁰⁸ פרשנות משפטית כזו מקרב את שיטת המשפט הישראלית לזו הקונטיננטלית, הקובעת עינשי מאסר בפועל בגין הפרת החובה להציל.

נקודה מעניינת שעולה בהקשר זה, ואשר עומדת בניגוד מטוים לניתוח שהיבא לעיל, מובאת במאמר "Duties to Rescue and the Anticooperative Effects of Law"¹⁰⁹ מהבר המאמר, Eugene Volokh, ממחין בין עזרה ישירה, המוגשת בעת התרחשות האירוע, לבין סיוע שנדרש בשלבים מאוחרים יותר. המאמר מתייחס בעיקר למקרים שבהם פעולת ההצלה נדרשת בעקבות מעשה פשע, אך העיקרון שנקבע בו יכול לחול אף במקרים אחרים. על-פי הכותב, המציאות אינה יוצרת הפרדה דיכוטומית הומוגנית בין אנשים המגשים עזרה לבין אנשים שאינם מגשים אותה, ולמעשה מדובר ברצף. אנשים שונים ממקמים במקוטות שונים על גבי הרצף, ולפי מיקומם – כך נטייתם ונכונותם להציל. המתבר מגדיר קטיגוריות שונות של אנשים על-פי מידת נטייתם להציל, וביניהן שתי קבוצות רלוונטיות לענייננו: השומרוני המתעכב (Delayed Samaritan) והשומרוני הסביל (Passive Samaritan). ניטול לדוגמה את המתעכב כאופן מיידי, מועיק את הרשויות ואולי מתעלל בבנו. בעור שהשומרוני הטיב היה מתערב באופן מיידי, מועיק את הרשויות ואולי אף מושיט לילד עזרה ישירה, השומרוני המתעכב והשומרוני הסביל אינם עושים דבר. העובדה שאין הם עושים דבר יכולה להיות מוסברת כדרכים אחרות (נפחד, נאמנות לשכן יעוד, אולם לא כאן המקום לפרט). השומרוני המתעכב, על-פי הנדחתו, יתעשת בשלב מאוחר יותר וירצה לתקן את המחדל, עד כמה שרק יוכל, ובשל כך ירצה לדוות על האירוע למשכרה. השומרוני הסביל, לעומתו, לא יפנה למשטרה ביוזמתו, אולם אם הרשויות יבקשו שיעיד על שהתרחש, הוא יהיה מוכן לנדב את עדותו.

טענתו של Volokh היא כי עצם החיוב להציל, מלווה בסנקציה פלילית או אזרחית, עלול למנוע את התערבותם המאוחרת של אנשים מהקבוצות של השומרוני המתעכב או של השומרוני הסביל. בשלב שבו הם השיים רצון לדויה אי נדרשים לכך, הם כבר ביצעו פשע או עוולה נזיקית, ועל-כן הריווח עצמו הישף אותם למימוש הסנקציה. לטענת

107 בעניין לורנס, לעיל הערה 38, נפסק, כי זה שנים רבות רווחת ההלכה שיסודית העברה של גרימת טוות ברשלנות לפי סעיף 304 לחוק העינושין מיישפים למעשה לאלה של עוולת הישלנות במישור האזרחי, כפי שהם באים לידי ביטוי בסעיפים 35 ו-36 לפקורת הנזיקין, אכן, דברים אלה נאמרו לפני התיקון לחוק העינושין (תיקון מס' 39) (חלק מקדמי וחלק כללי), התשנ"ד-1994, ס"ח 1481, ומעניין כיצד הם יתפרשו לאורו.

108 סעיף 304 לחוק העינושין קובע: "הגורם ברשלנות לטוות של אדם, דינו – מאסר שלוש שנים."

109 ראו: E. Volokh "Duties to Rescue and the Anticooperative Effects of Law" 88 *Georgetown L. J.* (1999) 105.

הכותב, חיוב להציל ידרבן אנשים אלה, שלא עשו דבר בזמן האירוע, להמשיך לשבת בהיבויקדיים ולהימנע מלפעול גם בשלב מאוחר יותר מחשש לגורלם. כל זאת מתוך הנחה, שהינה מבוססת תכופות, כי הסיכוי שיעורבו כפרשה אם ישחקו קטן יחסית, ואם יעורבו, ממילא יהיו צפויים לאותו עונש או לתביעה נויקית אורחית – בין כך ובין אחרת. על-כן, הניסיון להשיג אפקט קואופרטיבי בעצם הטלת החובה להציל ישיג, לפחות לגבי קבוצות אלה, אפקט הפוך, ובלשון המהבר: אנטיקואופרטיבי. אכן, השומרוני המתעכב והשומרוני הסביל יכולים להניח שאם ינרבו את המידע בשלב מאוחר יותר, לא יישתחו נגדם הליכים פליליים, ותניתן להם חסינות או מעמד דומה לזה של עדי-מינה, אולם לשם כך הם צריכים להתדיין עם הרשויות, וייתכן מאוד שהם יחששו לעשות כן, מה גם שהדבר לא יקנה להם חסינות מפני תביעה נויקית. אם נשתמש במינות שבו נקטתי עז כה, הגדלת העלות שבאיי-הושטת עודה בעת האירוע עצמו (ההתערבות הישירה) גוררת אתריה למעשה גם את הגדלת העלות של מעשה ההצלה המאוחר (גירוב המירע), ובשל כך מפחיתה את הסיכוי שהמציל ינקוט בו. השאלה היא לאיזה אפקט יש הסיבות רבה יותר. אומנם, כפי שהכותב מציין, ניתן לקבוע בתוק פטור שבשיקול-דעת לדיווח מאוחר, אולם על-מנת שפטור כזה יסיר את החשש מליבו של המציל המאוחר, עליו להיות רחב עד כדי כך שיתחזר תחת אושיותיה של הובת ההצלה עצמה.

3. התערבות בעלויות ההצלה

א. כללי

דרך נוספת להשפיע על רמת ההצלה היא שינוי עלויות ההצלה עצמן. המחוקק יכול, באמצעות חוראות חקיקה מתאימות, לשנות את עלות *ההשתתפות* בפעולת ההצלה לגבי המציל, ככל שזו תקטן, כן יגדל הסיכוי להצלה. הפחתת העלות של הגשת העזרה יכולה לבוא לידי ביטוי בצמצום העלויות או בהענקת פריסים שיקוו את העלות של הפעילות ויצניקו תועלת נוספת¹¹⁰ בעצם נסילת חלק במעשה ההצלה. ניתן להלק את העלויות

110 בנוקטי במונת "תועלת נוספת" איני מתכוון לתועלת כספית במובנה הצר. כך, לעיתים, התועלת כילה תביא לירי ביטוי בתחושת הסיפיק עקב הברית-התודה שהחברה רוחשת למציל ולקורת-הרוח שירוה ממנה. לדוגמה, צליש שניתן להייל על אומץ-לב. החברה החברתית במעשהו ובגבורתו של המציל עשויה להוות תמריץ להשתתפות בפעולות מסוג זה. ראו, למשל, סעיף 8 לחוק העיסורים במשטרת ישראל ובשירותי בתי הסוהר, התשל"ב-1972, ס"ח 646, הקובע: "עיסור הגבורה, עיסור האימץ יעיסור המופת אפשר להעניק גם למי שעשה מעשה גבורה עילאי תוך חירוף נפש, או מעשה שיש בו גילוי אומץ לב בלתי רגיל, או אומץ לב הראוי לשמש מופת, אגב שינוש כרין בסכנות מעצר או אגב מילוי חובה כדין לתת עזרה לשוטר בביצוע מעצר חוקי, או לנובת עבירה משוועת או אסון ציבורי: הענקת עיסור לפי סעיף זה תהא בידי מי שהוסמך לתעניק אותו עיסור לשוטרים." הסעיף מוחל גם על אנשים במסגרת שירותם במשמר האזרחי.

שהמציל עשוי להביא בחשבון לכמה סוגים עיקריים. קטיגוריה אחת היא עלויות כספיות ישירות הכרוכות בפעולת ההצלה. לעניין זה אין זה משנה אם המציל הוציא כספים מכיסו אי שרכושי נפגע אגב פעולת ההצלה.¹¹¹ העלויות יכולות להיות פעוטות-ערך, אך גם משמעותיות עד מאוד. כך, לדוגמה, טיפול באדם פצוע עלול לגרום להכתמת הליפתו החדשה של המטפל, איש עסקים, למשל, כדם. בדומה לכך, פעולת ההצלה תהיה כרוכה לעיתים בגרימת נזק רב לרכב, כתוצאה, למשל, מניסיון להלץ רכב אחר מתוך גיא במהלך שיטפון. נזק אחר יכול להיגרם בשל העובדה שהמציל התעכב ואחז למגישה עסקית חשובה, ועקב כך הפסיד כסף רב. ניתן לחשוב על חיוב להציל גם במקרים "מרוחקים" יותר, שיחייבו את המציל להשקיע כסף רב עוד יותר. לדוגמה, אם המציל-בכוח הינו רופא המתמחה בסוג מסוים של מחלות-לב, החוק יכול להיבן אותו לעבוד מרחק רב, ואף מקצתו האחד של העולם לקצהו האחר, על-מנת לבצע ניתוח-לב מסוים שהוא היחיד המסוגל לבצעו, ובכך להציל את חי החולה. במקרה כזה, העלות הכספית הכרוכה במעשה ההצלה גדולה עד מאוד, הן במונחים של הוצאות ממשיות והן במונחים של אובדן הודמנויות, דהיינו, ניתוחים אחרים שלא היה באפשרותו של הרופא לבצעם באותה תקופת זמן.

קטיגוריה נוספת היא של עלויות שאינן כספיות, אך נובעות באופן ישיר מן האירוע. בקטיגוריה זו ייכללו, בין היתר, אי-הנעימות ואי-הנוחות הגורמית אגב פעולת ההצלה. לעובדה שהמציל גאלץ לשנות, למשל, את תוכניותיו, ובמקום להמשיך לטייל בנגב, כפי שתכנן לפני זמן רב, עליו להקדיש את זמנו לפעולת הצלה שתגזול זמן רב, יכול להיבן משקל מכריע בעת קבלת ההחלטה אם להציל אם לאו. זאת ועוד, ג-אם ששיתות משפט שונות, וביניהן גם שיטת המשפט הישראלית, מחייבות את מעשה ההצלה ללא קשר לדרכו של המוצל. הדבר עשוי לתוסיף מימד חדש ושונה, למצער, של אי-נעימות לפעולת ההצלה. נביח שאדם מנסה להתאבד תוך מודעות מלאה למעשיו, והמציל מונע אותו מכך, שכן הוא מחויב לעשות זאת מכוח דווק. במצב דברים זה המציל פועל מתוך ידיעה ברורה שהוא מסכל את רצונו החופשי של אדם אחר ומתערב במהלך חייו, או נכון יותר, בסיום חייו.¹¹² ידיעה זו אינה מקילה על המציל-בכוח לנקוט פעולה להצלת המתאבד. יתר

111 אף-על-פי שבספרות המקצועית עשויה להיות הבחנה בין שני המקרים עקב "Endowment effect", המניעה את המציל להעריך את הפגיעה ברכושי ביותר מכפי שוויה האמיתי. ראו: R.H. Thaler "Toward a positive Theory of Consumer Choice" 1 *J. Econ. Behav. & Org.* (1980) 39; J.L. Knetsch "The Endowment Effect and Evidence of Nonreversible Indifference Curves" 79 *Am. Econ. Rev.* (1989) 1277; D. Kahneman, J.L. Knetsch & R.H. Thaler "Experimental Tests of the Endowment Effect and the Coase Theorem" 98 *Journal of Political Economy* (1990) 1325; E. Hoffman & M.L. Spitzer "Willingness to Pay vs. Willingness to Accept: Legal and Economic Implications" 71 *Wash. U.L. Q.* (1993) 59; I. Ayres & J.M. Balkin "Legal Entitlements as Auctions: Property Rules, Liability Rules and Beyond" 106 *Yale L. J.* (1996) 703; Sunstein, *supra* note 62

112 קיימת תמימת-דעים כמעט בקרב החוקרים כי הכרה-המודה מצידו של המוצל יתחלת

עליכן, פעילות ההצלה במקרה כזה עשויה לחשוף את המציל לנוק גופני,¹¹³ למשל, אם המנסה להתאבד משתמש באקדח, ניסיון להצילו עלול לעלות למציל בחייו. הנוק הנוספי, אגב, אינו חייב להיגרם על-ידי המוצל עצמו, כאשר מדובר בהצלה של קורבן פשע, המציל עלול לחשוף עצמו לנוק פיסי מצד הפושע, וכאשר המציל נכנס לים סוער כדי להציל טובע, הוא עלול לסכן את חייו. אומנם, ברוב המקרים, חוקי השומרוני הטוב אינם מהייבים לפעול במקרים שסכנה נשקפת בהם למציל, אך גם בהיעדר סכנה מיידית אקטיבית, הפחד מהתערבות במקרים כאלה, במעשה פשע, למשל, לנוכח האפשרות של נקמה מאוחרת מצד הגורמים העברייניים, עליל להוות עלות, ואפילו גדולה מאוד, שתסכל את פעולת ההצלה.¹¹⁴

נוסף לעלויות הישירות הנובעות ממעשה ההצלה, קיימות גם עלויות עקיפות. עלויות אלה נובעות אומנם מן ההתרחשות בירת האירוע אך הן מיתוספות, אם בכלל, בשלב מאוחר יותר. אולם המציל עשוי להביא גם אותן בחשבון ex ante בבואו להתחילט אם להציל, גם את העלויות העקיפות ניתן להלק לעלויות כספיות ולעלויות שאינן כספיות. במסגרת העלויות הכספיות העקיפות ניתן להביא בחשבון, למשל, תביעות גזיקין שיוגשו על-ידי המוצל ואף על-ידי צדדים שלישיים שנפגעו, בין בגוף ובין ברכוש, כתוצאה ממצעה ההצלה.¹¹⁵ לעיתים, מעשה ההצלה כרוך בפגיעה מכוונת ברכוש תולת.

הפניית בעקבות חוסרת העזרה הם חלק חשוב מהשיקולים אם להגיש עזרה. אלה נהפסים בעיני המציל כתיעלת שנגרמת בעקבות מעשה ההצלה. במקרים שבהם ההצלה נעשית בניגוד לרצונו של המוצל, קיים סיכוי רב שתמריצים אלה יחלשו, למצער ואולי אף יהיה להם משקל שלילי, שכן ההצלה תתבצע בניגוד לרצונו של המוצל. 113 אומנם, סיסואציה כזו נשמעת דמיונית, אך המציאות עולה לעיתים על כל דמיון. להלן קטע מכתבה שפורסמה בעיתון המתארת סיסואציה דומה לזו שתוארה לעיל. עי אִיבלי "גבר תקף את אשתו לאחר שהצילה איתו מהתאבדות" הארץ 10.8.99: "תושב דימונה, בן 30, שניסה להתאבד וניצל בידי אשתו, ייאשם בתקיפתה. אתמול בבוקר קיבל הבעל הודעה על חוב בסך 260 אלף שקל והחליט לשים קץ לחייו בדירתו. הוא כרך חבל לצווארו יתלה את עצמו. אשתו, בת 29, שמעה את תרחווי, וכשהכחינה בנעשה, ניגשה וחתכה את החבל. בתגיבה תקף אותה בעלה באגרופים בכל חלקי גופתו..."

114 בעניין זה ראו: *Supra* note 13. כמו־כן יש לבדוק כיצד הסכנה שהמחוקק מתייחס אליה מוגדרת בחוק, הבה נבית מצב שמתרחש בו פשע. נניח גם שברגע ההתרחשות המתערב יכול להציל ללא סכנה בלשהי, אך בשלב מאוחר יותר עלולים להיגרם לו נזקים מחבריו של הפושע, הניקמים את נקמתו. האם סכנה זו יכולה לשמש נימוק המוציא את המציל-בכוח מגדרו של התוק ופוטרו אותו מלהציל, או שהמחוקק לא ראה לנכון לכלול אותה במסגרתו? כך גם, למשל, כאשר קיים קשר-שתיקה לגבי מעשה מסוים, גם אם התיק אינו מיכן להביא סכנות מאוחרות כגון אלו בחשבון, וכונתו במונח "מבלי להסתכן" היתה לסכנות מיידיות בלבד, המציל-בכוח יביא סכנות אלה בחשבון במסגרת שיקוליו אם להציל אם לא.

115 ראו לדוגמה: Note "Good Samaritans and Liability for Medical Malpractice" 64 *Colum. L. Rev.* (1964) 1301.

כך, למשל, הצלת חיי ילד שננעל במכונית עשויה להיות כרוכה בשכירת החלון במכונית. במקרה כזה נגרם בוודאי נזק לחלון, אך יכול להיגרם נזק גם לילד כתוצאה משברי הזכוכית. ומה אם הילד יושב במכונית השייכת לא להוריו, אלא לאדם אחר, והנזק נגרם למכונית של אותו אדם אחר? במקרים אחרים, הפגיעה ברכוש הולת או בגופו אינה מכוונת, אלא נובעת מרשלגותו של המזיק המציל. המציל עשוי להיות חשופ לתביעה משפטית בגין נזקים אלה, וגם אותם יביא בחשבון בטרם יחליט להציל. אייבהירות משפטית בעניין זה עשויה להגדיל עד מאוד את החשש להציל, למשל, מה יהיה הסטנדרט המקצועי לגבי רופא העורך ניתוח בשחזר האפשרות להגיש תביעת רשלנות בגין מצעה כזה עשויה להניא רופא מהוסטת עזרה.

העלויות הכספיות העקיפות אינן עומדות בפני עצמן כעניין שבשגרה, ונלוות אליהן עלויות עקיפות שאינן כספיות, כגון העלויות הכרוכות בניחול תביעה משפטית,¹¹⁶ בפגיעה בשמו הטוב של המציל ה"רשלן" ועוד. גוסף על כך, במקרים של הצלה בניגוד לרצון המוצל או במקרים שבהם לא הביע המוצל את הסכמתו המפורשת או המשתמעת למעשה ההצלה, המציל עשוי להיחשף לתביעות בגין תקיפה אורחית ואולי אף תקיפה פלילית. סיכון זה חמור במיוחד כאשר הדינים מוסדרים בחוקים שונים. הסיכון להיתבצ בתביעה פלילית בגין מעשה הצלה נהפס כמחיר כבד מבהינת המציל, מה גם שהעונש בגין תקיפה חמור לאין ערוך מהעונש בגין אי-הצלה.¹¹⁷

ב. יישום העקרונות במסגרת חוק לא תעמוד על דם רעך

האם השכיל המתוקק להתמודד עם עלויות אלה במסגרת חוק לא תעמוד על דם רעך? טענתי בעניין זה היא כי הצלחתו של המתוקק הינה הלכית בלבד. המתוקק נקט אומנם בצעדים עלימנת לצמצם את עלויות ההצלה, אך צמצום זה, במקרים מסוג אחד, אין בו כדי לעורר די הצורך מעשי הצלה, ובמקרים מסוג אחר הוא גורף ומוביל לתוצאה שאינה עומדת בדרישות שהציב לעצמו המתוקק בחוקק את החוק.

(1) צמצום העלויות למציל – הודעה לרשויות או לגורם אחר ראשית, המתוקק מאפשר לצופה מן הצד לנקוט בפעולה שעלותה כמעט אפסית מבחינתו. סעיף 1(ב) לחוק לא תעמוד על דם רעך קובע: "המודיע לרשויות או המועיק אדם אחר היכול להושיט את העזרה הנדרשת, יראוהו כמי שהושיט עזרה לעניין חוק זה; בסעיף זה, 'רשויות' – משטרת ישראל, מגן דוד אדום ושירות הכבאות."

במובן זה, הקטנת עלויות ההצלה בהתייחס למציל כלשהו הינה גורפת. לכאורה, כל שהחוק דורש עלימנת לפטור את המציל בכוח מהחובה העיקרית הקבועה בסעיף 1(א)

116 כמובן שבניחול התביעה יש גם מן של עלויות כספיות – הן עלויות הכרוכות בניחול התביעה עצמה והן עלויות הכרוכות בהפסד הודמניות.

117 בעניין היחס שבין חוקים אלה – ראו בהמשך.

לתוק הוא הודעה לרשויות או לגורם אחר שביכולתו להושיט עזרה. הסעיף אינו בוחר את עדיפותו של המציל ביחס למצילים אחרים, והוא יוצא ידי חובתו בעצם ההודעה – בין שמדובר בהודעה לרשות ובין שמדובר בהודעה לגורם אחר.¹¹⁸ לשם המחשת הבעיה, אציג את השאלה הבאה: האם בראותי אדם טובע, שביכולתי להצילו ללא סיכון כלשהו, אצא ידי חובה בכך שאודיע על כך למשטרה? עלימי לשון הסעיף – נראה שכן. לפחות מבחינה מילולית, ריין הודעה לרשויות – שלא כדרך הודעה לאדם אחר – המחייבת כתנאי מקדמי שאותו אדם יוכל להושיט את העזרה הנדרשת. הוא כדרך הצלה. גם לגבי האדם האחר התנאי היחיד הנדרש הוא שאותו אדם יוכל להושיט את העזרה הנדרשת, כלומר, שיעמוד בתנאים הקבועים בסעיף 1(א) להוק, במקרה כזה, הודעה לאדם שאינו יודע לשחות לא תפטור את המציל-בכוח מחובתו הראשונית. לכאורה, הסעיף אינו בוחר את יחסיות העזרה או את טיבה. רופא שנקלע לוירת האירוע יוכל להודיע לאדם אחר המסוגל להגיש עזרה, ובכך ייצא ידי חובתו. יחד עם זאת, ניתן, בדרך של פרשנות שיפוטית, להכניס את היחסיות הנדרשת, לפחות באופן חלקי. שימוש במטבע-הלשון "עזרה" בסעיף 1(א) לתוק, לעומת מטבע-הלשון "עזרה נדרשת" בסעיף 1(ב) להוק, יכול להעיד שלעניין סעיף 1(ב), אדם ייצא ידי חובתו רק אם מחליפו יכול להגיש את העזרה המתבקשת בנסיבות העניין, ולא להגיש "עזרה" כלשהי סתם. כך, אם אדם נפצע, כל העובר לידו מחויב בהגשת עזרה. אולם העזרה הנדרשת היא עזרתו של רופא. עליכן לא יוכל רופא לצאת ידי חובתו בהודעה לאדם אחר, שכן זו לא תהיה העזרה הנדרשת בנסיבות המקרה. יחד עם זאת, פרשנות זו אינה עולה בקנה אחד עם חלקו הראשון של הסעיף, המדבר על פטור בגין הודעה לרשויות, הא ותו לא.

אם נשווה את האפשרות של הודעה לרשויות או לגורם אחר עם האפשרות החלופית, שלפיה לא ייעשה דבר, הרי שהוראת המחוקק נכונה.¹¹⁹ יחד עם זאת, נשאלת השאלה: האם תורה סעיף 1(ב) להיק אינה מספקת למציל פתח-מילוט רחב מדי, נורמת, בהורדת העלויות בקור-פעולה זה כמעט לאפס, שכל מציל יבחר בדרך זו, ולא בהצלה פעילה?¹²⁰

118 על היחס שבין סעיף 1(א) ל-1(ב) לתוק לא תעמוד על דם רעך ועל הנרץ ליישב בין שני המצופים, ראו לעיל, הטקסט הסמוך להערה 51.

119 אופציה זו טובה בעיקר במקרים שעלות ההצלה גבוהה בהם, כמו גם עלות אי-ההצלה. במקרים אלה יש סיכוי טוב שהמתבונן מן הצד ינסה להגדיר את המצב מחדש או ינסה להושיט עזרה עקיפה (ראו: *Supra* note 84). הודעה לרשויות היא בדיוק מסוג העזרה העקיפה שהמתבונן מן הצד יכול להגיש. עלות ההצלה יכולה להיות גבוהה על-אף נסיונות המחוקק להורידה. כזה יהיה המצב, למשל, כאשר מדובר במקרים של קורבן פשע, כאשר המציל הושש להתערב, בין בצדק ובין שלא בצדק, פן ייפגע החוק המחייב הצלה רק במקרים שאין בהם סכנה למציל או לסוככים איתו מאפשר למציל, באמצעות ההודעה, להתערב ולסייע, ולו כמעט, בהצאת המקרה לסיומו על הצד הטוב ביותר.

120 בעניין זה מעניין כי אף-על-פי שהמחוקקים באירופה נקטו בגישות שונות, קיימת שם בעיה דומה לעניין פרשנות החוקים. כך, לדוגמה, הקוד הצרפתי קובע, בין היתר, כי: "Sera puni des memes peines quiconque s'abstient volontairement de porter a une

האם היו מנסחי ההיק מעוניינים שהרופא או החובש יודיעו למשטרה כי אדם שוכב פצוע, ובכך ייצאו ידי חובתם? או שהיו מעוניינים, באמצעות תמריץ הקיקתי הולם, לדרבנם לפצול, לנוכח יתרונם היחסי על פני האחרים בזמן ובמקום נתונים? תיפעה זו עלולה אף להחריף לאור אפקס העוגן,¹²¹ שכן המציל-בכוח היודע כי שיחת סלפון או הודעה לאחר דין לפטור אותו מאחריות עלול להיתפש בהן כבעוגן התייחסות, ולפיכך לא לעשות הרבה מעבר לכך.¹²²

בעיה זו היתה באה על פתרונה בצורה הטובה ביותר אילו היה המחוקק נוקט בלשון מפורשת וקובע יחס היררכי בין הפעילויות השונות האפשריות במקרה נתון. כך, אם עומדת למציל-בכוח אפשרות להושיט עזרה פעילה ישירה, וזו יכולה להעלות תרומה גדולה יותר לפתרון המצב המסוכן ולהצלת הנפגע, עליו לנקוט בה, ובמקרה כזה הוא לא ייצא ידי חובה בהודעה לרשויות. מטרתו של הוק לא תעמיד על דם רעך, כפי שעולה מדברי המחוקק, אינה לחייב להודיע, כי אם לחייב להציל. עליכן היה ראוי שיהיה די בהודעה לרשויות רק במקרים שבהם אין העזרה הישירה אפשרית, שכן אין היא עומדת בתנאי סעיף ו(א) (לדוגמה, כאשר היא ברוכה בסיכון עצמי, או כאשר אין ביכולתו

personne en peril l'assistance que, sans risque pour lui ni pour les tiers, il pouvait lui preter, soit par son action personnelle, soit en provoquant un secours." See: *Supra* note 99

אחר השווי בסכנת כאשר הוא יכול להעניק אותה עזרה ללא סיכון לעצמו או לאנשים אחרים באמצעות פעולה עצמאית או בקידום העזרה (על-ידי הודעה לאדם אחר או על-ידי פנייה לרשויות). בית-המשפט בצרפת פירש את החוק לא ככזה שמקנה למציל אפשרות בחירה שרירותית, כי אם ככזה שמחייב בחירה בין האופציות השונות עליבי נסיבות המקרה. בעניין זה ראי את הרברים הבאים:

French Court de Cassation decided in 1954 that the alternative language... does not create for the witness of the danger or the person informed about it an arbitrary option between two kinds of assistance. The law creates a duty to intervene in a manner imposed by the emergency and even when necessary by the cumulation of both kinds of assistance... [for example] A driver was punished because, although able to transport a wounded man, he limited himself to informing a gendarme." See: Rudzinski, *supra* note 6

ופרסנתו הם רק דוגמה. באותו מאמר מציין המחבר כי במדינות אחרות, דוגמת איטליה, תורכיה, רוסניה ואף רוסיה, החוק קובע, ובאופן מפורש, שתי הרבות הלופיות, הדינו, הנשת עזרה או הודעה לרשויות. באותם מקרים עומדת לצופה מן הצד האפשרות לבהר אם להגיש עזרה ישירה או להודיע על דבר הסכנה לרשויות ההצלה. עמידה בכל אחת מן תפטור אותו מאחריות, ראו Rudzinski, *ibid.*, at p. 108.

¹²¹ *Supra* note 42.

¹²² שוב, ייתכן שרבים יסברו כי מבחינה חברתית, איגנו רוצים שייקשה הרבה מעבר לכך, אולם נראה שלא זו היתה כוונתו של מנסח החוק.

הפיסית של המציל להושיטה, או כאשר הנוק הכרוך בה גדול מהתועלת (לדוגמה, הזנתו של פגוע ציווארא. יחד עם זאת נראה שאין צורך לומר כי במקרים שבהם הרשות נמצאת בעמדה טובה יותר או אמילו זה לוו של הפרט, נרצה לחייב אותה להגיש את העזרה, שכן הפרט משמש רק כ"ממלא מקום הרשות". כאמור, יחסיות כזו לא נקבעה בחוק באופן מפורש. אולם ניתן להגיע לתוצאה דומה אם נפרש את החוק באופן שנכפיף את סעיף 1(ב) לסעיף 1(א). כלומר, החובה העיקרית קבועה בסעיף 1(א), וענייגת הושיטה עזרה; רק כשאין לאל ידו של אדם להושיט עזרה ממשית לפי סעיף 1(א) לחוק, נפנה להוראות סעיף 1(ב), המאפשר הנשת עזרה על דרך של תודעה. פרשנות זו מאולצת משהו מבהינה מילולית, אך נראה שהיא עולה בקנה אחד עם כוונת החוק והמחוקק.¹²³

(2) צמצום העלויות למציל – נוכחות בזירת האירוע

במסגרת החוק, המחוקק צמצם את העלויות למציל באופן ניסף. הוראת סעיף 1(א) קובעת כי חובת ההצלה קמה רק במקרים שבהם המוצל נמצא לגוד עיני המציל, כך, אדם אינו מחויב בהצלה אם הוא שומע על מקרה הרורש התערבות, אך אינו נמצא בזירת האירוע. העובדה שהמציל-בכוח לומר על המקרה באופן בלתי-אמצעי, ולא מכלי שני, והעובדה שאינו מחויב להרחיק לכת למקומות שונים בעקבות ידיעות על מקרי מצוקה, מצמצמות עד מאוד את העלויות הכרוכות בהצלה, הן מבהינת מספר המקרים שבהם יידרש כל אדם לפעול והן מבחינת המשאבים שיידרש להשקיע.¹²⁴ צמצום כזה עולה בקנה אחד גם עם המחוקקים שמראים כי ככל שהמציל קרוב יותר למציל-בכוח, כן המהיר התברתי שבהתמקמות מהצלה גדול יותר, ועל-כן גם הסיכוי להצלה גדול יותר.¹²⁵

123 פרשנות כגון זו תטיל על המציל נטל כבד הרבה יותר, וייתכן שמשיקולים אחרים, כגון פגיעה בחירות המציל/המוצל, לא נרצה להטיל נטל כגון זה.

124 אדם אינו חייב לבתת רגליו למקומות שונים בארץ או בעולם רק משום שלא ידו להושיט עזרה. בכך נמנעת ממנו עלות גדולה מאוד בטווחים של זמן וכסף, באופן שמגדיל את הסיכוי להצלה במקרים שהחוק מתייחס אליהם. זאת ועוד, מספר המקרים שבהם יודקו לעזרתו קטן בדרך זו באופן משמעותי, שכן אדם יהויב להושיט עזרה רק אם נקלע באופן אישי לזירת אירוע הרורש מעשה.

125 *Supra note 29*. כזכור, באותו מקרה נבחנו מצבים שבהם העזרה נדרשה לאדם שנקלע על דרכי של הצועד, לצמת מצבים שבהם אדם נפל בצידו האחר של הכביש. בעניין זה המחבר אומר את הדברים הבאים: "The embarrassment and potential blame from others, including the victim, would appear to make such acts as well as passing right by the victim without helping him much more difficult to perform. Thus, the cost of not aiding under these circumstances would be much greater than in simply passing by a person who had collapsed on the other side of the street". אומנם, על-פי החוק, שני המקרים ייכללו בזירת האירוע, אולם ברוב המקרים, ככל שהמציל-בכוח יהיה רחוק יותר מהאירוע, כן יהיה המחיר התברתי שישלם בעקבות ההתמקמות מהצלה קטן יותר.

(3) צמצום העלויות למציל – חסינות או שיפוי?

בחיקוק את החוק, שם המחוקק לגגד עיגיו מטרה נוספת הכרוכה גם היא בהפחתת העלויות למציל. מכיוון שהמציל עלול להוציא כספים לצורך פעולת ההצלה ואף עלול להיגרם נזק רב לרכושו,¹²⁶ ולאלה אין תקרה הקבועה בחוק, התכוון המחוקק לשפות את המציל בגין נזקיו.¹²⁷ זאת ועוד, במהלכה של פעולת ההצלה עלולים להיגרם נזקים גם לצדדים שלישיים, העשויים להגיש תביעה בניגום נגד המציל. גם בגין אלה רצה המחוקק להעניק למציל שיפוי. הרעיון שעמד מאחורי הדברים היה כי מאחר שההצלה הינה חובה משפטית, להבדיל מבעילות התנדבותית, יש לשפות את המציל בגין נזקיו והוצאותיו, שכן אין עומדת לו למעשה אפשרות בחירה.¹²⁸ נוסף על כך, עמדה לגגד עיגו המחוקק העובדה שהפחתת העלות מבהינת המציל תדרבן אותו לפעול, שכן הוא יידע שהנזק או הוצאות שיגדמו אגב פעולת ההצלה ולצרכניה לא יושמו על כתפיו.

כמפורט לעיל, צמצום העלויות למציל מהווה נדבך עיקרי בחובת ההצלה. בשורות הבאות אראה כי המחיקק השכיל להגשים מטרת אלה באופן חלקי בלבד.

126 בקובעו את חובת ההצלה, הבחין המחוקק בין נזקי גוף לנזקי רכוש. תנאי לתחלת החובה הוא שהושטת העזרה עליידי המציל תיעשה "מבלי להסתכן או לסכן את זולתו". החוק אינו קובע תנאי דומה בכל הקשור לנזק לרכוש. בכל הקשור לנזקי רכוש ולהוצאות אגב פעולת ההצלה, חובת ההצלה שרירה וקיימת. גם אם לצורך פעולת ההצלה המציל חייב להוציא ממון רב או עשוי לגרום נזק רכוש לצדמו או לאדם אחר, החוק מחייב אותו לעשות כן.

127 בעניין זה אומרת ח"כ ענת מאור את הדברים הבאים: "דבר נוסף, אין לקדם את החקיקה בלי לתת תשובה על שאלת הביטוח או הנזק שיכול להיגרם. אדם יכול למצוא עצמו במצב האבסורדי, ואנחנו מכירים את תרבות התביעות המשפטיות, שהוא בא מרצון טוב להגיש עזרה ובסוף יצונו הטוב גורם לנזקים בלי משים, בלי כוונה. הוא שהתנדב ובא לסייע עלול למצוא את עצמו עומד תחת תביעה משפטית. לפי הערכתנו, ללא תיקון הנושא הזה איי אפשר לקדם את החקיקה." ראו לעיל הערה 2, בע' 7537. הדברים מקבילים משנה חוקי כאשר אין מדובר בפעולה התנדבותית, אלא בחיוב חוקי. בדומה לכך, ראו את דבריו של ח"כ אליעזר תנדברג, האומר: "שאלה אחרת שלא נדונה כאן היא השאלה, מה קורה וכיצד אנחנו משפים ועוזרים למציל כזה או מסייע כזה שנגרם לו נזק. מי ישלם לו? הניזוק, זה שהוא הקורבן? המדינה, מפני שהוא עשה את המעשה הטוב ההוא? שם, בע' 7543.

128 יש סבירו עוד בטרם נחקק החוק כי בתחום זה לא עשה המחוקק דבר. בעניין זה ראו קטע מתוך כתבה שפורסמה, פרי עטו של צ' בן ציון "לשכת עורכי הדין נגד הצעת חוק של ח"כ פורת – לא תעמוד על דם רעך" הארץ 5.4.98. באותו מאמר טען ראש ועדת החקיקה של הוועד המרכזי של הלשכה: "תפיסת היסוד הבסיסית שלנו כמשפטנים וניהודים היא, כי החובה המוסרית המצויה בבסיס הצעת החוק עלילה לרדת דרגה כאשר מנסים לקבוע לה כלים גשמיים לכיצוע וענישה ללא התייחסות לכך שכשהריבון מטיל תובה על האזרח, תאורת צריך לקבל שיפוי או הגנה בפועל על פי החוק, מבלי שיצטרך להתמודד סוללות עורכים של מי שניצלו חייו או של צדדי ג' שנפגעו בשל פעולת הצלה."

דרך אחת להקטנת העלויות למציל היא זו שנגקטה בכמה מדינות בארצות-הברית,¹²⁹ עלי-פיה, לצד¹³⁰ החובה המוטלת על המציל,¹³¹ מוקנות לו חסינות מכוח חוק מפני הביעות אזרחיות בגין נזקים שנגרמו אגב פעולת ההצלה.¹³² אדם המושיט עזרה יודע כי הוא מוגן מכוח חוק מפני כל תביעה אזרחית, ובלבד שמעשיו לא נעשו, עלי-פי גרסה אחרת, בודרוך או

129 לעניין זה ראו: B. Sullivan "Some Thoughts on the Constitutionality of Good Samaritan Laws,"

8 *Am. J. L. and Med.* (1982) 27, וחוקי המדינות שהמחבר ספנה

אליהם במאמרו. המחבר מציין כי מחוקקי כל המדינות אימצו חוקי שומרונז טוב במובן

של הגנה על המציל, בין שמדובר במצילים מקצועיים ובין שמדובר במצילים בכלל.

לגבי כולם הועלה רף האחריות הנוזקית, כך שאין די ברשלנות בלבד לחייבם בנוזקין.

בחלק מהמדינות קיימת חסינות מוחלטת (כל עוד אין מדיבר בנוק שנגרם במודע).

אחרות העלו את רף האחריות של המציל לרשלנית רבתי.

130 למעשה, אין הכרה שהחסינות תוענק צמוד לחובה, והיא יכולה לעמיד בפני עצמה ככלי

לעידוד הצלה. בעוד שרוב המדינות אימצו את מתן החסינות למציל המזיק, רק חמש

מדינות אימצו את חובת ההצלה, בעניין זה ראו: J.T. Pardun "Good Samaritan Laws:

"A Global Perspective" 20 *Loy. L.A. Int'l & Comp. L.J.* (1988) 591

131 כך, למשל, מדינת מינסוטה קובעת את החובה הבאה: "Duty to assist. A person at the

scene of an emergency who knows that another person is exposed to or has

suffered grave physical harm shall, to the extent that the person can do so

without danger or peril to self or others, give reasonable assistance to the

exposed person. Reasonable assistance may include obtaining or attempting to

obtain aid from law enforcement or medical personnel. A Person who violate

this subdivision is guilty of a petty misdemeanor." See: *Supra* note 99

"Emergency medical care (a) A person who knows that another is exposed to grave physical harm shall, to the extent that the same can

be rendered without danger or peril to himself or without interference with

important duties owed to others, give reasonable assistance to the exposed

person unless that assistance or care is being provided by others." See: *Supra*

note 48

132 לצד החובה הקבועה לעיל, מהוק קובע גם חסינות בגין מעשה ההצלה. ובלשון החוק:

"General immunity from liability. (a) A person who, without compensation or

the expectation of compensation, renders emergency care, advice, or assistance

at the scene of an emergency or during transit to a location where professional

medical care can be rendered, is not liable for any civil damages as a result of acts

or omissions by that person in rendering the emergency care, advice, or

assistance, unless the person acts in a willful and wanton or reckless manner in

providing the care, advice, or assistance. This subdivision does not apply to a

person rendering emergency care, advice, or assistance during the course of

מתוך פזיזות, או על-פי גרסה אחרת, כישלונות רבתי, מעשים רשלניים אגב פעולת ההצלה שאינם עולים כדי רשלנות רבתי או פזיזות לא יהיו פתח לעילת-תביעה נזיקית, ועליכן לא יטילו על המציל חברת כלשהי.¹³³ ההיגיון שבבסיס גישה זו הוא כי משטר משפטי שאינו מעניק למציל חסינות מפני תביעות רשלנות יעמיד את המציל בדילמה. מצד אחד, הוא מהווה להציל מכוח החוק, ואולם מצד אחר, הצלה שאינה נעשית באופן סביר עלולה לחשוף אותו לחיוב משפטי נזיקי, תחשש מפני החיוב עלול לדרבן אותו במקרים נבזל לנקום נקם של היעדר פעולה. משטר שיעניק למציל חסינות מפני תביעות נזיקיות עקב נזק שנגרם במהלכה של פעולת ההצלה ידרבן אותו בוודאי לפעול במקרים רבים יותר בהיעדרו של כלל משפטי המחייב להציל, אולם פטור כזה עשוי לעשות את פעולתו גם במקרים שבהם קיים חיוב חוקי, שכן הוא יובא בחשבון במסגרת מאזן העלות-תועלת שהמציל עורך.¹³⁴

המחוקק הישראלי בחר, מטעמיו הוא, לא לנקוט בשיטה זו המעניקה למציל, הלבנה למעשה, חסינות מפני תביעות בגין עולות הרשלנות. בפקודת הנזיקין קיימת אומנם הנראה כללית שלפיה, אם נעשה מעשה על-פי חוק, תהיה זו הגנה לנתבע מפני תביעה אורחית, אך להוראה זו קיים סייג שלפיו תינתן הגנה מפני כל תביעה אורחית "חוץ מרשלנות".¹³⁵ זאת ועוד, במקרים שנגרם בהם נזק גוף למציל, להבדיל מנזק לרכוש, ניתן למען כי מעשהו של המציל לא נעשה על-פי חוק, שכן חוק לא תעמיד על דם רעך

regular employment, and receiving compensation or expecting to receive compensation for rendering the care, advice, or assistance." "compensation does not include payments, reimbursement for expenses, or pension benefits paid to members of volunteer organizations." "(b) A person who provides reasonable assistance in compliance with subsection (a) of this section shall not be liable in civil damages unless his acts constitute gross negligence or unless he will receive or expects to receive remuneration. Nothing contained in this subsection shall alter existing law with respect to tort liability of a practitioner of the healing arts for acts committed in the ordinary course of his practice."

.See: *Supra* note 48

133 דוגמה ליישום העיקרון ראו בפסק-הדין: *Sabia v. State of Vermont* 669 A.2d 1187 (1995).

134 אולם לביקורת על השיטה האמריקאית שנקטה בנישה זו, ראו למשל: *Supra* note 129; R.B. Mapel & C.J. Weigel "Good Samaritan Laws – Who Needs Them?: The Current State of Good Samaritan Protection in the United States" 21 *S. Tex. L. J.* (1981) 327; J.L. Groninger "No Duty to Rescue: Can Americans Really Leave a Victim Lying in the Street? What Is Left of the American Rule, and Will It Survive Unabated?" 26 *Pepp. L. Rev.* (1999) 353, 365-366

135 סעיף 6 לפקודת הנזיקין קובע: "בתובענה שהוגשה על עוולה, חוץ מרשלנות, תהא הגנה שהמעשה או התנהגות שמתלכדים עליו היה לפי הוראות חוק ובהתאם לתן."

משיל הוכח דק כאשר ניתן להגיש את העזרה מבלי להסתכן או לסכן את הוולת. בעיה נוספת שעולה בהקשר זה נובעת מהיחס שבין הוראת סעיף 1 לחוק לא תעמוד על דם רעך להוראות הקיפה אחרות, הן מתחום המשפט האזרחי והן מתחום המשפט הפלילי. למשל, חוק לא תעמוד על דם רעך אינו שולל פעולת הצלה כאשר המוצל אינו מעוניין בה. לדוגמה, החוק מחייב את המתבונן מן הצד להציל אדם שמנסה להתאבד. כך גם כאשר מבהיגה אובייקטיבית, ואולי אפילו סובייקטיבית (מנקודת-ראותו של המתבונן מן הצד), מדובר בפעילות מסוכנת, כגון חציית כביש באור אדום. במצב דברים זה, פעולת ההצלה הנעשית בניגוד לרצון המוצל או ללא בירור רצון זה עלולה לעלות כדי תקיפה אורזית ואולי אף פלילית.¹³⁶ המציל עלול למצוא עצמו במצב של חוסר בהירות משפטי, כאשר על אחת מכפות המאזניים מוטלת עלות קטנה בגין ההימנעות מהצלה, סתתהשב בעונש הקבוע בחוק ובסיכויי האכיפה,¹³⁷ בעוד שעל הכף האחרת מוטלת עלות הצלה שעלולה להיות גבוהה במובנים של תביעה משפטית (אזרחית ואולי אף פלילית) והוצאות כספיות, סכר עליכן שיגיע למסקנה כי לא כדאי לו להציל.

כפי שראינו, ניתן אומנם לתעון כי לאור סעיף 6 לפקודת הניזקין וסעיף 34ג(ג) לחוק העונשין, הפעולה נעשית מכוח חוק, ועל-כן היא לא הפתח פתח לתביעת פיצויים או לאישים פלילי, אך הדבר אינו ודאי.¹³⁸ אל לנו גם לשכוח כי החוק מהייב הגשת עזרה גם עליידי האדם הסביר וגם עליידי האדם שאינו סביר כל עוד אין כמעשה ההצלה סיכון עצמי או סיכון לוולת.¹³⁹ מה יהיה הרין במקרים שבהם הוגשה העזרה עליידי אדם שאינו סביר, ולכן דינה להיחשב רשלנית? במצב דברים זה אין החוק מעניק הגנה אף-על-פי ש-ex ante הוא מחייב הצלה הן מהאדם הסביר והן מהאדם שאינו סביר. למצבים מסוג זה אין פתרון בחוק,

כאמור, במקום להעניק הסיגות, כחר המחוקק בדרך השיפוי, סעיף 2ג(ב) לחוק קובע כי בית-המשפט רשאי לחייב את הגורם לסכנה, ובכלל זה את הניזוק עצמו, לשפות את מי שהושיע את העזרה בגין ההוצאות והתשלומים הסבירים שהוציא. נוסף על כך, בסעיף 2ג(א) המחוקק מפנה אל הוראות סעיף 5 לחוק עשיית עושר ולא במשפט, התשל"ט-

136 הישבו על מצב שבו אדם קופץ עליכם ומוסף אתכם בתווקה לאחור כאשר אתם נחפזים וחוצים את הכביש באור אדום.

137 זאת בהנחה שאין אנו מתייחסים לאפשרות התביעה האורזית מכוח עוללת הרשלנית או הפרת החובה החוקקה, או לתביעה הפלילית העקיפה.

138 סעיף 6 לפקודה אינו מקנה חסינות אזרחית מפני תביעת רשלנות. כמו כן, גשאלת השאלה אם המונח "רשלנות" שבסעיף 6 לפקודת הניזקין יתפרש באופן מצמצם או באופן מרחיב, בדומה לאופן שבו התפרש לעניין סעיף 7 לפקודת הניזקין. עליפי הפרשנות המצמצמת, התאפשר תביעה דק במקרים שבהם כל היסודות של עוללת הרשלנות מתקיימים בפעולת המציל. עליפי הפירוש המרחיב, תפגע יכול להגיש תביעה בגין כל עוללה שהיא, ובלבד שהמעוול סטה מהסטנדרטים של האדם הסביר. לעניין זה ראו פסקי-הדין בעניין ע"א 211/82 ננס ב' פלורה, פ"ד מ(1) 210.

139 זאת להבדיל ממדינות ורמונס ימינסוסטה, שאינן נוקטות בלשון של "הגשת עזרה", אלא בלשון של "הגשת עזרה סבירה" (reasonable assistance).

1979, 140 ומחיל אותן גם על מגישי הצורה הפועלים מכיח החובה הקבועה בסעיף 1. הוראת סעיף 5(א) לחוק עשיית עושר ולא במשפט קובעת: "מי שעשה בתום לב ובסבירות פעולה לשמירה על חייו, שלמות גופו, בריאותו, כבודו או רכושו של אדם אחר, בלי שהיה חייב לכך כלפיו, והוציא או התחייב להוציא הוצאות בקשר לכך, תיב הוכה לשפותו על הוצאותיו הסבירות, כולל חיוביו כלפי צד שלישי, יאם נגרמו למוכה עקב הפעולה נזק רכוש, רשאי בית המשפט לחייב את המוכה בתשלום פיצויים למוכה, אם ראת שמן הצדק לעשות כן בנסיבות הענין." הוראת סעיף 5(ב) מוסיפה: "לענין החיוב בפיצויים לפי סעיף קטן (א) דין מי שנכסיו שימשו לשמירת הערכים האמורים כדין מי שעשה פעולה לשמירתם."

נקל להבחין שהנוק אינו נקיף את כל המקרים העובדתיים הכרוכים בפעולת ההצלה, וכי קיימים מקרים שבהם ייוותר המציל ללא שיפוי הולם. נתחיל מהסיטואציה העובדתית הקבועה בסעיף 2(ב), והמשתרעת על מערכת נסיבות ה"מיטיבות" עם המציל, זו הלה אך ורק במקרים שבהם ניתן להצביע על גורם סכנה מסוים – בין שמדובר בצד ג ובין שמדובר במוצל עצמו. בנסיבות אלה רשאי בית המשפט – להבדיל מחייב – לחייב את גורם הסכנה לשפות את המציל בגין הוצאות והתשלומים הסבירים שהוציא. כלומר, שיפוי של המזיק המציל בגין פעולת ההצלה, גם במקרים שבהם ניתן להצביע על גורם סיכון מסוים, אינו מובטח, אלא נתון לשיקול-דעתו של בית המשפט. אולם גם אם נגיה שהכלל במקרים כגון אלה יהיה לפסוק פיצוי או שיפוי למציל, ורק במקרים חריגים יא על המציל לשאת בעצמו בהוצאת ההצלה, לא נמצא גם בכך פתרון מלא לבעיה.

ראשית, הסעיף עוסק בהחוד הוצאות ותשלומים שהוצאו. בניגוד לסעיף 5 לחוק עשיית עושר ולא במשפט, אין הוא עוסק במקרים שבהם נגרם למציל נזק רכוש. השאלה אם יש לפסוק פיצויים בגין נזק רכוש תוכרע על-פי סעיף 2(א) לחוק לא תעמוד על דם רעה, המסבה לסעיף 5 להיק עשיית עושר ולא במשפט. גם שם, שיפוי עקב נזקי רכוש הוא סעד הנתון לשיקול-דעתו של בית המשפט, אולם על-פי חוק עשיית עושר ולא במשפט, סעד זה מתווה סעד של צדק, אף-על-פי שהכלל הוא שהוכח את המוכה על הוצאותיו וחיוביו כלפי צד ג, השיפוי בגין נזקים שנגרמו לו יינתן רק אם בית המשפט "ראה שמן הצדק לעשות כן בנסיבות הענין". כלל זה מתאים למקרים שבהם אין מוטל על המציל חיוב לפעול, והבחירה נתינה בידיו. אולם מדוע על המציל לצאת נפסד כאשר מעשה ההצלה אינו נתון לשיקול-דעתו, והוא מחויב לו מכיח חוק? האם לא ראוי לפסוק כעניין שבשגרה שהוא זכאי לקבל פיצוי בגין נזקיו, יהיו אשר יהיו?¹⁴¹ שיטת התגמול הקיימת

140 ס"ח 924 ולהלן: חוק עשיית עושר ולא במשפט.

141 הן בהקשר של חוק לא תעמוד על דם רעה והן בהקשר של חוק עשיית עושר ולא במשפט עולה השאלה אם הממלא את חיבתו זכאי לשיפוי גם כאשר מכשהו לא צלח. בית-המשפט יכול להביא זאת בחשבון במסגרת שיקוליו אם לפסיק פיצוי. בעניין זה קיימות דעות שונות. הן נגזרות מהצורך לאון בין אינטרסים אחרים, וביניהם תצורך לא לעודד הצלת-סרק או הצלות לא-יעילות אל מול הרצון לעודד הצלה. מתן פיצוי בגין הצלה שלא הסתיימה בהצלחה על-ל להחריף את בעיית ה-Moral Hazard הנוצרת בשל מתן

עלולה להניא אותו מציות לחוק במקרים שבהם פעולת ההצלה עלולה לגרום לו נזק רבוע.

שנית, גם אם יחליט בית-המשפט שמן הצדק לשפות את המציל, הן בגין ההוצאות שהוציא והן בגין הנזקים שנגרמו לו, החוק מגביל את הפיצויים וקובע שיינתנו רק בגין "ההוצאות והתשלומים הסבירים שהוציא". לעניין זה הדיון זהה, בין שהפיצוי ניתן מכוח סעיף 5(ג) לחוק לא תעמוד על דם רעך ומוטל על גורם/יוצר הסיכון, ובין שהפיצוי ניתן מכוח סעיף 5 לחוק עשית עושר ולא במשפט, המחייב את הנוכה לשלם למציל את הוצאותיו הסבירות.¹⁴² בשאלת השאלה: מרוע להגביל את השיפוי להוצאות הסבירות? כלל שיפוי זה מתאים אומנם לשיטת משפט המעודדת הצלה, אך אינה מחייבת אותה. המערכת אינה מעוניינת בהוצאת הוצאות מיותרות, ועל-כן ברצונה לעודד רק הצלה יעילה וסבירה – הצלה שתביא תועלת יותר מאשר נזק. במקרים כאלה, שבהם עומדת למציל אופציית הבחירה אם להציל אם לאו, הוא יכול להביא שיקול זה בחשבון לפני שיפעל, המחזיק מבין כי בהינתן פונקציית התגמול, יושקעו פחות משאבים בפעולת ההצלה, שכן לא יינתן החזר בגין השקעת משאבים בלתי-סבירה. לעומת זאת, המחוקק הישראלי, בחיקוקו את החוק, בחר בדרך אחרת. החוק, במקרים הנזכרים לגדרו, מחייב להציל. החיוב הוא ל"הצלה", ולא ל"הצלה סבירה".¹⁴³ ברצונו כי המחוקק מנכח במקרה זה לאחוז בחבל משני קצותיו. מצד אחד הוא מחייב להציל – ובעניין זה אין הוא מבחין בין

הפיצוי, שכן המציל יודע שהוא יקבל פיצוי אף אם יפסיק את פעולת ההצלה כעודה באיבה. מנגד יש להביא בחשבון את החיוב החוקי, שכן פעמים רבות אין למזיק ברירה, והוא מחויב לפעול מכוח החוק, כך, למשל, ברופסור Levmore סיבר כי הפיצוי בגין הצלות שאינן מוכתרות בהצלחה חייב להינתן במסורה. בנתחו את שיטה המקל והמחויב להציל) הגדר (הפיצוי שיינתן בגין ההצלה), הוא אומר את הדברים הבאים: "One must always wonder whether carrots... should and would also be available to unsuccessful rescuers. I would expect such availability to be rare. In the first place, rescuers' claims would be hard to confirm or disprove. Second, it might seem wise to avoid the problem of someone beginning a rescue with little ambition and then turning back but claiming a reward. Finally, if rewards are privately financed, it might seem cruel to ask a grieving family or owner of recently destroyed property to pay for services that proved useless. The rewards received by successful rescuers could, of course, be adjusted so that, ex ante, potential rescuers are as motivated as they would be if they were to receive some carrots for all rescue attempts." Levmore, *supra* note 5.
ראו: II. Dagan "In Defense of the Good Samaritan" 97 *Mich. J. Rev.* (1999) 1152.
142 בעניין זה ראו גם סעיף 5 לחוק לתיקון דיני הנזיקין האזרחיים (הסכת נזקי גוף), תשכ"ד-1964, ס"ה 423 (להלן: חוק לתיקון דיני הנזיקין האזרחיים), הקובע כי אין להיפרע בגין הסכת נזקי גוף אלא בגין "הוצאות, שכר שירות ודמי תמיכה סבירים...".
143 לעיל הערה 139.

הצלה סבירה לשאינה סבירה ובין הוצאות סבירות ושאינן סבירות.¹⁴⁴ אדם שאינו סביר מחויב בהצלה כפי שהאדם הסביר מחויב בה. אולם מצד אחר, ההוצאות והשיפוי ייבהנו באמות-מידה של סבירות בלבד, בין שמדובר בשיפוי מכוח סעיף 2(א) לחוק לא העמוד על דם רעך ובין בשיפוי מכוח סעיף 5 לחוק עשיית עושה ולא במשפט. במקרים אלה, הנציג שאינו סביר, הנוציא במהלך ההצלה הוצאות שאינן סבירות, לא יקבל שיפוי מלא בגין מעשה ההצלה.¹⁴⁵ שיקול זה ייכנס כוודאי למסגרת של מאזן העלות-תועלת שיערוך הנציג, ותוא עלול להניא את הנציג מלקיים את החובה החוקית המוטלת עליו.¹⁴⁶ אולם גם אם נניח שהנציג אכן זכאי לשיפוי בגין כל ההוצאות שהוציא, וכי בית-המשפט יפסיק, משיקולי צדק, שהוא זכאי גם לפיצוי בגין כל הנזקים שנגרמו לו, גם אז אין כל הבעיות באות על פתרון. המקרים הבעייתיים הם בעיקר אלה שמתחייבים את הנציג להשקעה מסיבית, בין שמדובר בהוצאות שעליו להוציא ובין בנזקים שייגרמו לו. גם אם השקעה זו סבירה, ייתכן מאוד שעקב עלותה הגבוהה, לא יצליח הנציג לקבלת בחורה. מכיוון שההבנות לשיפוי מוטלת במקרה של סעיף 2(א) על יוצר הסיכון,¹⁴⁷ ובמקרה של סעיף 5 לחוק עשיית עושה ולא במשפט – על הנוכה, יוצא שאם אין ביכולתם לשלם, לא יקבל הנציג את כספו בחורה, שכן אין עומדת לפניו אופציה אחרת. במקרים אלה הנציג עלול לעמוד לפני שוקת סבורה. מצב משפטי זה, מעבר להיותו מוגד

144 כאמור, כל שחזיק דירש בהקשר זה הוא ש"לאלידו להוסיף את הצורה מבלי להסתכן או לסכן את נולדת".

145 בעניין זה ראו את הדברים הבאים: "It is unfair both to require a person to act and to hold him to a standard that he cannot meet because of some personal limitation that is not traditionally taken into account when the law judges the reasonableness of behavior." See: *Supra* note 11, at p. 58. דרך נוספת להתמודד עם הבעיה תהיה באמצעות פרשנות מרחיבה של מבחן הסבירות, שתכלול אף מקרים קיצוניים יותר, אשר כעניין שבטגרה, לא היו גבוליים בו, אכן, מערכת המשפט הישראלית הכירה בסבירות ככלי מרסן לטובה הנזק גם במצבים אחרים שנכפו על אדם בניגוד לרצונו. באופן כזה נבחנת הנגת האשם התירס (אם כי יש נטייה להתחשב באמות-מידה רבות יותר). בדומה לכך פועל נטל הקטנת הנזק, יחד עם זאת, ניתן להבחין בין המקרים, שכן מדובר בהם במצבים מוגדרים ומסוימים, בעוד החולת של חזק לא תעמוד על רם רעך הינה גורפת.

146 בהקשר זה נשאלת שאלה נוספת והיא: מה יקרה אם מעירבים באירוע אנשים מקצועיים, דיגמת רופא? האם גם עליהם יהולו אורח אמינות-מידה תחלות על ההדיוט, וזאת הן בהתייחס לעניין החבית והן בהתייחס לעניין השיפוי?

147 ראו גם סעיף 2 לחוק לתיקון דיני הנוזקין האזרחיים, הקובע: "גרם אדם לזולתו נזק-גוף, רשאי מי שהיטיב את הנזק להפריע את הסבת הנזק מן המזיק עד כדי כסום שהמזיק היה חייב לטוטב על פי כל דין בשל גרימת נזק הגוף אלמלא הוטב הנזק על-ידי המיטיב".

לאינטואיציות מוסריות¹⁴⁸ ואולי אפילו חוקיות,¹⁴⁹ עלול להניא את המציל מלהשקיע כספים רבים בפעולת ההצלה אף אם סביר להשקיעם, וזאת על אף החיוב שהחוק קובע.¹⁵⁰ אכן, דברים אלה לא היו זרים ליוזם הצעת החוק. בהצעה הטרוםית נכלל סעיף שלפיו, אם לא יוכל המציל לגבות את כספי ההצלה (מיוצר הסיכון או מהזוכה), תשלם לו המדינה בגין פעולתו מקרן שתקים לצורך זה. הדין שעימד מאחורי הדברים היה כי מאחר שהחוק מעלה את רמת הביטחון של הציבור כולו, ומטיל במקביל תכונות על הציבור כולו, הרי שבמקרה שבו לא יצליח המציל לגבות את כספי ההצלה, ראוי שהציבור כולו ישתתף בפיצוי בגין ההוצאות שהוצאו.¹⁵¹ תנאי זה, שבגינו הוגשה הסתייגות מצד יוזם החוק, לא התקבל כפי שז"ל יום, ועל-כן אינו כלול בגרסה הסופית של התקנה¹⁵²

148 תלק מהפילוסופים יאמרו כי אין לחייב הצלה כלל, אולם אם תייבנו להציל, מן הראוי לצמצם את הנטל המוטל על המציל. לדיון כללי בנושא ראו: Heyman, *supra* note 5.

149 השאלה שעולה בהקשר זה היא: האם תוצאה זו אינה עומדת בניגוד לחוקי-סדר? כבוד האדם וחירותו, ס"ח תשנ"ב 1391, ובעיקר לסעיף 3 שבו, המגן על זכות הקניין? בהינתן העונש הקבוע בו.

151 ראו דברי ח"כ תנן פורת: "האיסור של 'לא תעמוד על דם רעך' כולל את ההשבה לו, גם אם הדבר הזה כרוך בהיבט ממוני. אלא שאם לאחר מכן בירי לגבות מזה שניזוק, או במקרה שהיה מעורב פה גורם שלישי – זה שהזיק, זכותו לגבות את המזון, לשפית את עצמו באמצעות בית-המשפט מהניזוק, אבל מה יהיה אם אין בירי הניזוק הכסף הראוי כדי לשלם, ולא היה פה מזיק, אי אז על-פי הצעת החוק שלי, שהיתה בקריאה סיימית, המדינה תצטרך להיות זו שמשפחה. אביא דוגמה מוחשית. בית-ספר שדה בעין-גדי עוסק בחילון מטיילים שנקלעו לסכנת נפשות, נפל לבור, עמדו בצמא וכדומה. הדבר הזה כרוך בתוצאות גדולות מאוד. מובן שאם הדבר היה נעשה מתוך הפקרות וכדומה, יש מקום לגבות כסף מזה שהכניס את עצמו לאותה מלכודת, לאותה סכנה. אבל מה יהיה אם אין בידו לשלם עבור ההוצאות האלה, או אז מדינת ישראל תהיה זו שנושאת באחריות הכוללת להוצאות הכספיות שהוציא האדם כתוצאה מהמעשה שהיה צריך לעשות כדי להציל את חברו. אני חושב שבכך ובנסת המדינה בערבית כיללת לחוק של לא תעמוד על דם רעך, ויש בו היבט מוסרי גדול." לעיל הערת 2, בע' 7535-7536.

152 בעניין זה היה אפשר לקחת דוגמה ממדינות קליפורניה ואוקלהומה. בשני המדינות תוקמה קרן ציבורית הנושאת בפיצויים לשוטרוני הטוב במקרים שבהם אין הוא יכול לגבותם בדרך אחרת. מרעיון שעומד מאחורי הקרן הוא כי המציל, בפעולת ההצלה, מננה את הציבור כולו, ועל-כן על הציבור לדאוג שלא ייצא נפסד. הראגה אינה מסתכמת במציל, והיא הלה אף על בני משפחתו והתלויים בו במקרים שהמציל מת במהלכה של פעולת ההצלה. סעיף 13970 ל-Cal. Gov. Code, שכותרתו היא: Indemnification by State preventing the commission of crimes against the person or property of others, or in apprehending criminals, or rescuing a person in immediate of injury or death as a result of fire, drowning, or other catastrophe, benefits the entire

יש להדגיש: במקרים שבהם יעניק הכלל המשפטי שיפוי חלקי, כמו גם במקרים שבהם יהיה השיפוי מותנה, למשל, בהצלחת מעשה ההצלה, בהחלטה של צד ג שאינו תלוי, או אפילו בחוסנו הכלכלי של המציל או של גידם המצב המסוכן, יפחת התמריץ להצלה. שוב, החיוב המשפטי עומד בצד האחד של המאזניים, בעוד ההוצאות האישיות עומדות בצידן האחר. צמצומה של פונקציית השיפוי עלול להכריע את הכף בכיוון של הימנעות מלהציל או של צמצום החיקף של ההצלה, בין באמצעות השקעה מצומצמת יותר של משאבים ובין באמצעות נקיטה באופציה החלופית (אם היא קיימת) של הידעה לרשות.

ה. סיכום

מהחוקת רבת-שנים קיימת בעניין החיוב החוקי להציל, נהלים של דיו נשפכו בניסיון לתת מענה לשאלות: האם חיוב זה צריך להישאר ברמה המוסרית (אם בכלל מדובר בחיוב)? האם תוא צריך להיות חלק ממערכת נורמטיבית המטילה סנקציות בגין תמחול? מתן ההצדקות לזו? באילו מקרים הוא צריך לחול – האם על הגבת הצלה לקום במקרים

public. In recognition of the public purpose served, the state may indemnify such citizens, their surviving spouses, their surviving children, and any persons dependent upon such citizens for their principal support in appropriate cases for any injury, death, or damage sustained by such citizens, their surviving spouses, their surviving children and any persons dependent upon such citizens for their principle support as a direct consequence of such meritorious action to the extent that they are not compensated for the injury, death, or damage from and other source...".
 תפקידם במספקי שירותים חיוניים. המונח "Private Citizen" מוגדר כ: "Any natural person other than a peace officer, fireman, lifeguard, or person whose employment includes the duty to protect the public safety acting within the course and scope of such employment" Cal. Gov. Code §13970. קרן דיימה היקמה על-ידי חוק במדינת אוקלהומה. כך, סעיף 5.4 ל-Okla. Stat. שכותרתו היא: "There is hereby created in Good Samaritan Revolving Fund, קיבוצ בדימה לכך: the State Treasury a revolving fund for the purpose of paying claims approved under this act to be designated the Good Samaritan Revolving Fund. The fund shall be administered in accordance with standard revolving fund procedures" בהקמתה של קרן כזו תומכים גם מלוצדים אחרים, אם כי חלקם מגבילים את הפיצוי מן הקרן רק למקרים שבהם הנוק נגרם לא כתוצאה ממעשהו של צד שלישי רשלני. ראו למשל: C.O. Gregory "The Good Samaritan and the Bad: The Anglo-American Law" *The Good Samaritan and the Law* (New York, J.M. Ratcliffe ed., 1966) 23, 35.

של קורבנות פשע בלבד, או אולי כל אימת שהזולת נקלע למצב של סכנת חיים או נזק נזף? האם החיוב צריך להיות חלק מהמשפט הפלילי – ולפיכך, במקרים של מחדל, יש לחייב את החדל בקנס או במאסר? או חלק מהמשפט האזרחי – ולפיכך להעניק לקורבן שלא הוצל עילת-תביעה אזרחית? אי אולי יש לשכנע במסגרות של עניינים?

כפי שצוין בפרק הסבוא, מאמר זה אינו מתיימר לתת תשובות לשאלות אלה, ואף אינו מביע עמדה ערכית לגבי שאלת החיוב להציל מכות הוק, כל שעשיתי הוא בתינת האפקטיביות של החובת להציל, ובפרט בהיגתן החיובים הקבועים בחוק לא תעמוד על דם רעך. המאמר מקבל כנתון את המטרות שעמדו בכפיס הקיקתו של חוק לא תעמוד על דם רעך, ברובן – כפי שהן עולית מדברי הבנסת, ואת התקלות שהחוק חייב להתמיד עימן. המאמר אף מנסה לבחון מהו הסיכוי שמסרת אלה יושגו. הוצג ספק לגבי האפקטיביות של החוק במקרים דוגמת קטריין ג'וביס ואחרים. הספק מתעורר בעקבות ההסכר הפסיכולוגי ההתנהגותי לכך שאנשים אינם מיישמים עזרה.

בארצות-הברית סבבו בתקופה האחרונה מטבעי-לשון חדש: "feel good legislation", או בתרגום חופשי לעברית: "הקיקה להעלאת המורל". המאפיין הקיקה מסוג זה הוא כי פעמים רבות היא תוצאה של תגובה ציבורית על מעשה כלשהו, בדרך-כלל מעשה מן התחום הפלילי, כגון פשע אלים במיוחד, והיא מבוססת על טענות ציבוריות, ולא על עובדות או על מחקר מעמיק לבירור השאלה אם ועד כמה יעזור התיקוק בהשגת המטרה שלשמה נועד. פעמים רבות נראה בחוקים מסוג זה, על פני השטח, כי החוק מתמודד עם התקלה שאותה נועד לפתור; אולם התבוננות, ואפילו שטחית ורדודה, אל מתחת לפני השטח חושפת את המגמים והליקויים הטמונים בחיקוק כזה ואת ההיבטים השליליים הרבים שהוא יוצר, אשר לא הובאו בחשבון על-ידי המחוקק. רומה כי את החיוב להציל ניתן לסווג במסגרת חוקים מסוג זה.¹⁵³

במסגרת המאמר ראינו כי הסיבות להימנעות מלפעול הן רבות, ובכוחו של החוק להתמודד רק עם חלקן. נוסף על כך ראינו שגם במקרים שבהם החיוב להציל יכול להביא לידי קידום של מעשי הצלה, לפחות ברמה העקרונית, ניסוחו הלקוי של חוק לא תעמוד על דם רעך עלול לגרום שתועלתו לא תהיה מרובה. לדעתי, לדברים אלה יש חשיבות רבה, ראשית, הם עשויים להעמיד באור חדש את המחלוקות רבות-השנים סביב חובת התצלה. ייתכן שגם אלה המצדדים בחיוב להציל ישנו את דעתם אם יבינו כי במקרים רבים, המחדל נובע לא מכוונת דווקא כלשהי, אלא מתפיסה לא-נכונה של המציאות, שאינה בבהינת התנהגות ראויה לגינוי. ייתכן גם שהדבר ישפיע על מהות המקרים שבהם נרצח לחייב להציל ועל הסקנציה שנרצח להטיל, אם בכלל. זאת ועוד, לדעתי, שאלת האפקטיביות של החיוב היתה צריכה לעמוד גם לנגד עיני המנסת. לניתוח הפסיכולוגי בכלל, ובהקשר של חובת ההצלה בפרט, יש תפקיד חשוב, הן לעניין עצם קביעת החיוב והן לעניין ניסוחו. הדברים נכונים לגבי כל חוק שהוא, אולם הם נכונים במיוחד לגבי חובת ההצלה, שכן בנושא זה נערכו מחקרים פסיכולוגיים רבים, באמצעות ניסוח נכון של החוק, היה יכול הסחוקק להשיג חלק גדול יותר ממסרותיו ועל כן היה מוסב אילו הביא דברים אלה בחשבון. יש להצטער על שלא עשה כן.

153 בעניין זה ראו: Stewart, *supra* note 6, at p. 423.
